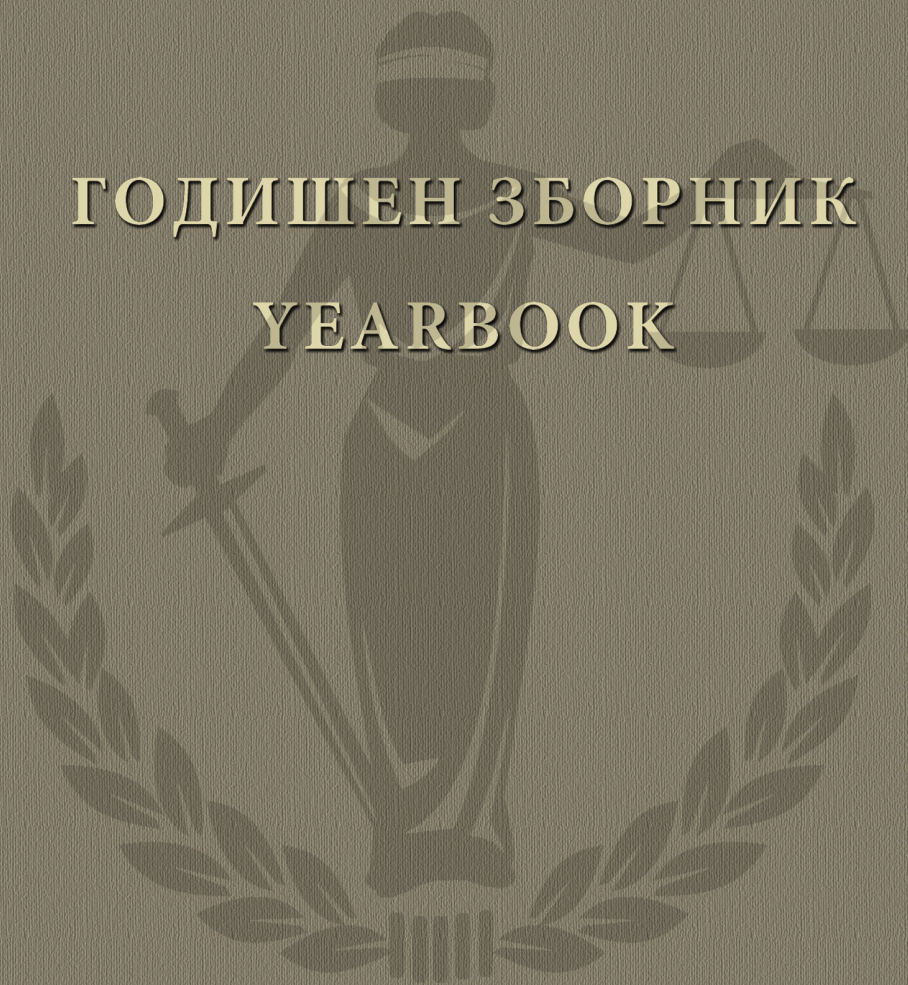

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

ISSN 1857-7229

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK

ГОДИНА 2

VOLUME II

GOCE DELCEV UNIVERSITY - STIP
FACULTY OF LAW

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ**

ISSN 1857-7229

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK**

ГОДИНА 2

VOLUME II

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот

Проф. д-р Јован Ананиев

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Лилјана Колева Гудева
Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотироски
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Редакциски одбор

Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотироски
Доц. д-р Борка Тушевска
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Главен уредник

Проф. д-р Јован Ананиев

Одговорен уредник

Доц. д-р Љупчо Сотироски

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Blazo Boev, Ph.D.
Prof. Liljana Koleva Gudeva, Ph.D.
Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Editorial staff

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D
Ass. Prof. Borka Tuševska, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Managing editor

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Editor in chief

Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Technical editor

Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Printing

„Vtori Avgust“ - Štip
Printing No 300

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Štip
Faculty of law
Krste Misirkov b.b.,
PO box 201, 2000 Štip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА

д-р Јован АНАНИЕВ Анализа на демократскиот капацитет на единиците на локалната самоуправа во Република Македонија	5
д-р Марко АНДОНОВ Некои аспекти на застапувањето на акционерите согласно законот за трговски друштва	21
м-р Димитар АПАСИЕВ Ius Naturale подзаборавениот правец во философијата на правото	33
м-р Владимир АРСОВ Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на уставното право како гранка на правото во Англија и светот	53
д-р Снежана БИЛИЌ-СОТИРОСКА Потребата од промена на компетенциите во развојот на човечките ресурси во постресецкиот период	65
д-р Ненад ГАВРИЛОВИЌ Концептуални постановки на непосредното и посредното застапништво, vis-à-vis откриеното и неоткриеното застапништво	77
м-р Илија ГРУЕВСКИ Технологијата како фактор на економскиот раст низ правците на економската теорија	105
м-р Олга ЃУРКОВА Влијанието на римскиот казненоправен систем врз модерните казнени системи	117
м-р Кристина МИШЕВА Ликвидација на отворени инвестициски фондови	127
д-р Андон МАЈХОШЕВ Правно уредување на плата во меѓународните инструменти и во националното законодавство на Република Македонија	137
м-р Марија РАДЕВСКА Концепт на нематеријална штета – правна регулатива и правни тенденции	147
м-р Ана НИКОДИНОВСКА КРСТЕВСКА Концептот на нормативна моќ на Европската унија	163
д-р Страшко СТОЈАНОВСКИ Основни претпоставки за поставеноста на правниот систем во рамките на доцноосманлиската империја	173
д-р Борка ТУШЕВСКА Мерки на одбрана на акционерските друштва од преземање контрола	189

Политички систем
Научен труд

УДК. 352.072.3:321.7(497.7)
Original research paper

д-р Јован АНАНИЕВ

Ph.D., Jovan ANANIEV

АНАЛИЗА НА ДЕМОКРАТСКИОТ КАПАЦИТЕТ НА ЕДИНИЦИТЕ НА ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во овој труд се анализираат демократските капацитети на општинските органи, релациите што постојат меѓу нив, демократичноста во процесот на носењето на одлуки и креирањето на јавните политики, капацитетот на месните самоуправи, како и улогата на цивилниот сектор во демократизацијата на локално ниво. Трудот е базиран на податоци добиени преку реализирани интервјуа со градоначалници и претседатели на совети, анализа на резултати од спроведени анкети и анализа на официјални документи.

Клучни зборови: *локална самоуправа, посредна демократија, непосредна демократија, цивилно општество*

ANALYSIS OF DEMOCRATIC CAPACITY OF THE MUNICIPALITIES IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: In this paper is analyze the democratic capacities of municipal authorities, the relations that exist between them, democracy in the process of decision-making and public policy, the capacity of local units and the role of civil society in local democratization. The paper is based on data obtained through interviews with mayors and presidents of the municipal councils, analysis of the results of surveys and analysis of official documents.

Key words: *local government, indirect democracy, direct democracy, civil society*

1. Релација градоначалник - совет

Посредниот облик на одлучување се остварува преку непосредно избраните претставници - советот на општината и градоначалникот. Законот за локална самоуправа ги разработува надлежностите на

органиците на општините, односно советот и градоначалникот.¹ Во последно време постои пракса, а со некои статути и нормативно регулирано, да се свикуваат координативни состаноци, односно средба на координаторите на сите советнички групи на кои се разгледуваат точките кои треба да бидат разгледувани на советот. Ова претставува добра пракса која помага да се обезбеди процес на филтрација при носењето на одлуки, а со цел поефикасни седници на советот. На овие координации учествува и градоначалникот или тој, во свое име, именува некој претставник од администрацијата. Во одредени општини, градоначалникот, најчесто секој понеделник, одржува генерален колегиум на кој присуствуваат раководителите на сектори, директорот на комуналното јавно претпријатие и најизменично командирот на полициската станица и на противпожарната служба². На овој колегиум присуствува и претседателот на советот и на тој начин се обезбедува врската меѓу советот, од една страна и градоначалникот и општинската администрација, од друга страна.

„Седниците на Советот се свикуваат по потреба, најмалку еднаш на три месеца.

Седниците на Советот ги свикува претседателот на Советот на своја иницијатива, на барање на градоначалникот или на барање на најмалку една четвртина од членовите на Советот, најдоцна во рок од 15 дена од денот на неговото поднесување. Доколку во рок определен во ставот 2 од овој член, претседателот на Советот не ја свика седницата на Советот, членовите на Советот сами се состануваат и избираат претседател на таа седница. Денот, часот и местото на одржувањето на седниците на Советот, како и предлогот на дневниот ред по кој се работи, задолжително се објавуваат 7 (седум) дена пред одржувањето на седницата³.

Кога градоначалникот се јавува како официјален предлагач на точка на дневниот ред, тој предлог писмено го доставува до претседателот на советот, во рокот определен со статутот, за да може сите советници да бидат запознаени со истиот. Односите меѓу градоначалникот и советот се одржуваат најчесто преку претседателот на советот, кој се јавува како медиум меѓу двата општински органи. Некои советници од опозициони советнички групи забележуваат дека комуникацијата со градоначалниците не е на најдобро ниво, бидејќи тој често отсутствува од координативните

---

¹ Од член 32 до член 57 се разработуваат прашањата кои се однесуваат на органиците на општината. Закон за локална самоуправа, објавен во „Службен весник на РМ“ бр. 5 од 29 јануари 2002 година

² На пример, во Општина Кочани

³ Член 26 од Статутот на Општина Кичево

состаноци на координаторите на советничките групи и дека нема голема иницијативност да разговара за ставовите на опозиционите советнички групи. Некои советници забележуваат дека градоначалниците имаат доста интензивна агенда и сакаат полно одлуки да се донесат што побргу, без да овозможат соодветна расправа. Претседателите на советите констатираат дека имаат преголем ангажман кој бара и откажување од тековните работни обврски. Препорачуваат да се професионализира функцијата претседател на совет за да може соодветно да се одговори на секојдневните потреби. Тоа пред сè се однесува на поголемите општини, каде што обемот на дневниот ред на советите е поголем и секојдневните активности кои треба да ги презема претседателот се поголеми. Ова претставува и став и на претставниците на советите на ниво на ЗЕЛС.

И според претседателите на советите и според претставниците на опозиционите советнички групи, нема големи антагонизми на релација совет-градоначалник. Во текот на одржувањето на седниците на советот, најголеми несогласувања има околу кадровските прашања (членови на управен одбор или директори на училишта, детски градинки и јавни претпријатија) и околу планирањето и распределбата на буџетот, како и цените на одредени јавни давачки. Советниците од мнозинските советнички групи им забележуваат на своите колеги од опозиционите советнички групи дека го користат советот за да наметнат точки кои се од дневно-политички карактер и се од државно ниво.

Значајна улога во демократското носење на одлуките и надминувањата на проблемите од локален карактер имаат советничките прашања. Тие се статутарно предвидени и обично е пракса, по исцрпувањето на точките од дневниот ред на секоја седница да се пристапи кон одговарање на советнички прашања од страна на градоначалникот или раководителите на секторите или одделенијата во рамките на општинската администрација. Интервјуираните советници и од мнозинските советнички групи и од опозицијата, нагласуваат дека функционираат советничките прашања и на нив добиваат одговор или на седницата или по писмен пат.

Врз основа на Законот, советите на општините може да формираат комисиии. Тие се основани во сите општини и најчесто во нив, има рамномерна застапеност од сите советнички групи. Седниците се јавни и таа јавност е обезбедена со присуство на граѓаните, со претходна најава, а во поголемите општини и со пренос на локалните телевизии. Сепак, се препорачува општините во статутите да определат и можност да членуваат во комисиите и претставници од локалната стручна јавност без право на глас, коишто членови ќе ги именува советот на општината. На таков начин ќе се зголеми квалитетот на носењето на одлуките на комисиско

ниво, бидејќи досегашното искуство покажува дека распределбата на советниците по комисиите се прави врз основа на усогласувањето на сферата во која работи комисијата со стручноста на советникот. Но, на пример, може да нема ниту еден советник градежен инженер или инженер архитект и во комисијата која ја покрива сферата урбанизам или комунални дејности да нема ниту еден стручен советник во таа област. Советниците се претставници на населението и треба да ги претставуваат нивните интереси, но не е услов да имаат стручност во одредена сфера. Затоа е потребно да има претставник односно претставници од локалната стручна јавност. На комисиите седници присуствуваат и претставници од соодветните општински служби, но тие се службеници кои се под директно раководење од страна на градоначалникот и професионално се оптоварени да ги бранат истовремено и неговите позиции околу одредено прашање, посебно кога предлагач на некоја одлука е градоначалникот, што е и најчест случај. Тие се стручни лица, но не се стручна, непристрасна јавност. За да го обезбеди присуството на претставниците на стручната јавност, советите е потребно да предвидат определени паушали за членство во комисија на тие лица.

На комисиите присуствува предлагачот на одлуката и тој ја образложува истата. Се дискутира и комисијата зазема став преточен во препорака до советот да се прифати или не предлогот или даваат предлог што да се промени. Најчесто ваквите предлози се прифаќаат од страна на советот.

При разговорите со советниците од опозиционите советнички групи беше нагласен дискриминаторскиот однос на градоначалникот и на директорите на јавните претпријатија кон вработените кои припаѓаат на политичка партија која не е мнозинство во советот и од која не е градоначалникот. Во претпоследниот Извештај за напредокот на Република Македонија од Европската комисија стои дека „бројот на поднесени жалби заради заменување или отпуштање од работа на општинските државни службеници до Агенцијата за државни службеници се зголеми, како резултат на локалните избори. Агенцијата за државни службеници извести дека поголемиот дел од жалбите беа отфрлени како неосновани“⁴.

---

⁴ Стр. 9 од Извештајот за напредокот на РМ, Европска комисија (македонска верзија) официјален превод

2. Креирањето на локалните јавни политики

Граѓаните не се надворешен фактор, ниту само цел на политиката, туку активни фактори во неа, како што не се ни обична статистичка бројка, туку секој граѓанин одделно е рационален субјект, раководен со одредени интереси во политичката заедница. Доколку ова се има предвид како факт, може одредена власт да пристапи кон примена на моделот на активно учество на јавноста во креирањето на јавните политики на локално ниво. Степенот на учество зависи од: видот на јавниот проблем кој има цел да го реши конкретната политика, околностите во кои се одвива имплементацијата на политиката, заинтересираноста на јавните власти за активно учество на јавноста, како и заинтересираноста на самата јавност⁴⁵. Најчест предлагач на одлуките кои ги носи советот е градоначалникот. Но, исто така, тој предлага и годишна програма за работа во различните сегменти во надлежност на општината, која претставува синтетизиран документ од одделните годишни програми, карактеристични за различните подрачја во надлежност на општината. Овие, пак, програми понатаму се основа за подготовка на буџетот. Програмите се подготвуваат во консултација со клучните актери, на пример, доколку се однесува на образованието, се собираат мислења од училиштата и на нивна основа општинската администрација ја подготвува, а потоа, како предлог-програма, им се дава на советниците и им се дава рок да дадат свои забелешки. Мислења во однос на предлог-програмата може да дадат и граѓаните со тоа што се дава јавен повик и граѓаните е потребно да достават свои идеи. Се организираат и јавни дебати на кои се собираат мислењата од граѓаните.

Откако ќе поминат овие фази, се пристапува кон одржување на координативни состаноци со координаторите на советничките групи. Интервјуираните претседатели на советите сметаат дека најсилната страна во процесот на носењето на одлуките е обезбедувањето на јавност и транспарентност во подготвувањето на програмите и буџетите. Единиците на локалната самоуправа организираат јавни настани за презентирање на завршните сметки (т.е. спроведувањето на буџетот од претходната година и буџетот за следната буџетска година). Таквите собири имаат позитивно влијание врз транспарентоста и отчетноста, затоа што ги оспособуваат граѓаните да се запознаат со локалното управување со финансиските средства. Наодите во врска со презентирањата на завршните сметки во 2007 и 2008 година, во согласност со Прегледот за процесот на

---

⁴⁵ Ананиев Ј. *Модел на за ефикасен партиципативен пристап во сите фази во градењето на јавните политики во РМ*, објавено во е-билтен „Добро управување“ http://gg.org.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=110&Itemid=99999999 последно отворање, февруари 2011 година

децентрализацијата 2008, подготвен од Набљудувачката мисија на ОБСЕ во Скопје се илустрирани подолу. „Во оваа анкета се забележува дека 80,6 проценти од испитаниците опфаќаат граѓани во процесот на буџетирање, што е помалку од 88,5 проценти забележани во 2007 година но повеќе отколу во 2006 година, кога само 67 проценти изјавија дека вклучуваат граѓани во процесот на буџетирање преку јавни дебати. Поголемиот број единици на локалната самоуправа (40,3 проценти) годишно организираат до пет состаноци за одредување на приоритетите за финансирање за следната година. Јавните собири не се повеќе главниот начин на информирање на граѓаните за општинските буџети. Ако во 2007 година повеќето испитаници (93,2 проценти) ги користеа граѓанските собири за претставување на буџетот за 2007 година и завршните сметки за 2006 година, оваа година 39 единици на локалната самоуправа (или 54,2 проценти од испитаниците) ги информираа граѓаните преку локалните медиуми.

Според резултатите од анкетата, се чини дека јавноста не е запознаена со техничките прашања во врска со фискалната децентрализација. Повеќето граѓани не се запознати со изворите од коишто се финансира општината.

Не 61.4%

Да 32.4%

Околу 87 проценти од граѓаните од руралните и 84,5 проценти од урбаните општини рекоа дека не биле консултирани во поглед на локалните приоритети. Прашани за најефективните форми на комуникација меѓу општината и граѓаните, испитаниците ги дадоа следниве одговори:

По препорака на ЗЕЛС, потребно е општините да изготват Правилник за транспарентно работење на Советот. Општините работат веќе на изготвување на ваков правилник, кој е неопходен бидејќи транспарентноста не е доволно опфатена во статутите на општините, но и доколку е нормативно регулирана, таа не е подеднакво прецизирана. Би било пожелно, Министерството за локална самоуправа во соработка со ЗЕЛС да подготват нацрт-правилник за обезбедување на транспарентност во работењето на советот на општините. Секако дека на општинските совети не може да им се наметне определена регулатива, чиешто донесување е во надлежност на советот, но може да се подготви некаков нацрт, кој не би бил целосно обврзувачки, но би им помогнал на општините. На ваков начин ќе се достигне и приближна воедначеност во нормативно загарантираната транспарентност во работењето на советите, а таа воедначеност е потребна, бидејќи секој граѓанин каде и да живее има право да живее во општина со поголем степен на демократија (а транспарентноста е една од

карактеристиките на демократијата). Исто така, ова би било и од голема помош на општините, бидејќи сите немаат подеднаков административен капацитет (по број на вработени и степен на обученост) и истовремено, доколку се прецизираат одредени стандарди за транспарентност, тогаш и општините ќе ги имаат како зацртани цели, кои ќе треба да ги исполнат, бидејќи нивното подоцнежено оценување би било и според тој критериум - дали тие пропишани стандарди за транспарентност ги имаат нормативно вградено во своите акти (а второто ниво на оценка би било - дали ги применуваат во пракса).

Според соговорниците, граѓаните се вклучуваат во процесот на носење на одлуки на тој начин што: се објавуваат повици за прибирање на предлози од граѓаните при подготовката на програмите; организирање на јавни расправи; ставање на нацрт-документите на веб-страниците, за да можат сите заинтересирани страни да дадат коментар и прибирање на предлози од страна на урбаните односно месните заедници, доколку станува збор за прашања кои се од нивен интерес.

Низок е степенот на заинтересираност на граѓаните да учествуваат во процесот на носењето на одлуките и тоа и во фазата на давање на предлози и во фазата на спроведувањето. Ова може да се должи на нискиот степен на активна, партиципативна политичка култура, но и на инертниот однос на општините да ја стимулираат партиципативноста на граѓаните. Ниското ниво на партиципативна политичка култура е резултат на неколку фактори: политичката традиција во Република Македонија на затвореност на процесите на носење на одлуки и страв од проактивност; сомнежот дека општинските власти можат да прифатат каков било предлог кој доаѓа од граѓаните, што е резултат на повеќедецениската пракса на задоволување на интереси на тесен круг на луѓе; немањето на доволно информации за надлежностите на општината и на можноста и тие да делуваат во локалната заедница со свои предлози; постоењето на општоприфатениот став дека сите проблеми се решаваат само со посредство на политичките партии, а не и преку лична иницијатива, преку медиумски притисок или невладините организации; недоволната свесност за препознавањето на локалните проблеми како лични проблеми и недоволната граѓанска одговорност да се реагира за прашања кои не се само лични проблеми или, пак, кои ги засегаат на индиректен начин; недоволната организираност на ниво на локална заедница за да може да се наметне некој како иницијатор и да го раководи целокупниот процес на давање на иницијатива и надгледување на процесот на нејзиното спроведување и слично.

Инертниот однос на општините да го стимулираат партиципативниот пристап во процесот на носењето на одлуките, се должи, меѓу останатото,

и на: недоволната свесност за потребата од учество на граѓаните во процесот на одлучувањето и тоа, како за подобар квалитет на одлуките така и за локалните власти, бидејќи на таков начин се зголемува довербата кон нив од страна на граѓаните; непостоењето на традиција за таков тип на одлучување; заради создавање на побезбеден простор за да може да се реализираат одредени интереси на потесен круг на луѓе и слично.

Од реализираните разговори може да се заклучи дека и градоначалниците и советниците ја констатираат потребата од подигнување на јавната свест за поактивно учество на граѓаните во процесот на носење на одлуки од локален карактер. Но, исто така, ако се анализира праксата, ќе се забележи дека е потребно и подигнување на нивото на свесност и на локалните функционери, односно на градоначалниците и општинските советници, како и на вработените во општинската администрација, за потребата од поголемо учество на граѓаните во процесот на одлучување.

Според резултатите од истражувањето спроведено за потребите на извештајот Граѓанско засновани анализи 2008 на УНДП, во целина скоро четири петини од испитаниците сметаат дека тие немаат влијание врз одлуките донесени од нивната општина. Има значајна варијација во пропорциите на испитаниците кои сметаат дека имаат големо или мало влијание, варирајќи од приближно една четвртина во Североисточниот и Скопскиот регион и малку под една четвртина во Полог, до малку над една десетина во источните и југозападните делови. Само 7% изнеле проблем пред советот, а 2% побарале помош за тоа како да го решат. Има малку разлики меѓу етничките групи во однос на контактирањето на локалните избрани претставници или службеници на советот како средство за решавање на нивните проблеми на локално ниво.

3. Месна самоуправа

Најинтензивно и најнепосредно, демократијата се практикува на ниво на месна самоуправа. Од разговорите со градоначалниците и советниците е констатирано дека се конституирани советите на сите урбани заедници и месни заедници и дека се избрани претседатели. Но, истакнаа дека во процесот на конституирањето недостасувала самоиницијативност и дека градоначалниците се вклучиле во кампањата да ги анимираат граѓаните во процесот на конституирањето на советите. Се истакна задоволство од нивното функционирање и се илустрира добра пракса. Кога граѓаните се обраќаат за решавање на некој проблем кој е од значење на урбаната односно месната заедница, истите се упатуваат проблемот да го адресираат до урбаната односно месната заедница. На тој начин, постепено се создава навика кај граѓаните да ги контактираат

претседателите на заедниците, за да сфатат дека заедницата е посредник меѓу нив и општината, а истовремено се растоварува градоначалникот и општинската администрација од мноштво на барања од месен карактер. Ја истакнуваат интензивната комуникација со претседателите на заедниците кои самоиницијативно ги детектираат проблемите од месен карактер или, пак, ги евидентираат забелешките од страна на граѓаните и ги упатуваат до општината. Градоначалниците немаат делегирано надлежности на месните самоуправи. Соговорниците укажаа на потребата да се врати претходното законско решение, месните самоуправи да имаат својство на правни лица, бидејќи на тој начин ќе имаат поголема активност, ќе имаат своја сметка и сопствено ќе располагаат со истата. Во сите општини, каде што се реализираа разговори, беше истакнато дека општината им има обезбедено простории на урбаните односно месните заедници и дека нивните претседатели имаат службени телефони со бесплатни разговори со сите вработени во општинската администрација за да поефикасно ги решаваат проблемите. Беше нагласено дека месните заедници имаат поголема функционалност во однос на урбаните заедници, бидејќи граѓаните во градот имаат поголема навика да се обратат директно до општината отколку до урбаната заедница што е резултат и на близината и на размислувањето дека проблемот ќе се реши поефикасно доколку се обратат директно до општината.

Според резултатите од спроведените фокус групи граѓани и фокус групи лидери⁶, „се констатира дека месните заедници во своето функционирање се соочуваат со бројни проблеми (немање простор и кадар, необезбеден надомест за ангажманот, немање жиро-сметка), што доведува до нивна маргинализација. „Вината“ за тоа соговорниците ја лоцираат во законските решенија според кои таа не е утврдена како правен субјект. Токму тој факт ја попречува да биде активен субјект кој ќе може ефикасно да ги извршува своите функции. Во овој момент се забележува дека месните канцеларии повеќе функционираат на волонтерска основа и на снаодливоста на претседателот на месната заедница. Исто така се истакнува дека нерегулираниот статус на месната заедница остава простор нејзиното работење да биде детерминирано од волјата и подготвеноста за соработка на локалната власт. Игнорантскиот однос, според претставници на фокус група-граѓани, доведува до неинформираност на населението и оневозможување на месната заедница да даде активен придонес во остварувањето на политиката на општината“⁷.

---

⁶ Содржани во публикацијата Н. Габер-Дамјановска, К. Бабунски, А. Јовевска *Студија за состојбите во руралните заедници* МЦМС, 2007

⁷ Цитиран извор, од 22 до 27 стр.

Главните проблеми кои ги загрижуваат луѓето во врска со нивните урбани односно месни заедници, според анкетата на ОБСЕ, се бучавата, загаденоста на воздухот, немањето пристап до рекреациони или зелени површини и квалитетот на водата. Најзагрижувачки проблем е немањето пристап до рекреациони или зелени површини. Над една третина од луѓето во целата земја сметаат дека тоа е многу сериозен проблем. Најголемо незадоволство во однос на овој проблем е најдено во Скопскиот и во Вардарскиот регион, каде што над две петини од испитаниците сметаат дека имаат многу различни причини да се жалат за овој проблем

4. Цивилното општество и локалната самоуправа

Во досегашниот период постои потполна слобода на здружувањето на граѓаните и во државата се регистрирани околу 6.000 здруженија на граѓани, но, сепак, бројот не го отсликува вистинскиот број на активни здруженија. Поголемиот број од нив немаат никаква активност, а најголемиот број на невладини организации (активни и неактивни) имаат многу мал број на членови и претставуваат „група-институција“. Мал е бројот на одлуки иницирани од страна на цивилното општество и активна соработка во процесот на креирање на политики.

Европската комисија, во Извештајот за 2009 година, за отвореноста на државата кон граѓанското општество, во процесот на креирање на политики и носење на одлуки, потенцира: не постои систематски и транспарентен механизам за консултации со граѓанското општество за националните развојни политики законите, програмите или за други стратешки документи.

Затоа што невладините организации во државата имаат многу мала улога на посредник меѓу општината и граѓаните, мала е довербата и меѓу граѓаните дека тие можат да се јават како важен фактор во процесот на донесување на одлуки. Поточно, според резултатите од анкетањето спроведено за потребите на подготовката на Националниот извештај за човековиот развој за 2010 година (необјавен документ) само една третина од испитаниците сметаат дека учеството во здруженија е еден од најдобрите начини да се влијае на процесот на донесување на одлуки на национално и на локално ниво. Во северо-источниот регион е уште помала оваа доверба и изнесува 20%, а со толкав процент се изјасниле позитивно и испитаниците кои се на возраст од 15 до 18 години, како и оние над 65 години и лицата со основно образование.

Подолу е даден приказ на видот и степенот на активност на граѓаните во граѓанскиот сектор во последните шест месеци⁸.

Во спортски, уметнички, музички, младински или други рекреативни групи ниту се членови ниту учествуваат 84%, но мажите се за мал процент поактивни во овој домен од жените (мажи 78%, жени 86%), не се членови но учествуваат 7%, членови но не учествуваат 2.7% членови и активно учествуваат 5.3%, од кои мажи 10% жени 4% и испитаници од 15 до 18 години 34%

Синдикално организирање - Последните години се забележува поголем плурализам и во синдикалното организирање. Потребно е синдикатите да претставуваат одреден процент на вработени во одредена гранка за да можат да бидат овластени претставници на вработените во преговарачките процеси со работодавачите и власта. Ниту се членови ниту учествуваат во активностите на синдикатите се изјасниле 90.2% од испитаниците, од вработените 86%, со основно образование 94% а со високо 86%

Членови се но не учествуваат во активностите 3% од вкупниот број на испитаници, а оние со високо образование дуplo повеќе.

Членови кои учествуваат во активностите се 2.5% од испитаниците, од кои меѓу Македонците 3%, меѓу Албанците 1.3%, кај младите до 24 години е под 1%, а кај лицата над 55 години е 4.5%, кај лицата без основно и со основно образование е под 1%, а кај лицата со високо образование е 4.3%

Во професионално, деловно или здружение за претприемништво членуваат активно околу 1.8%, а вработените 3.6%. Ниту се членови ниту учествуваат во активности околу 93% од испитаниците. Во религиозна добротворна организација воопшто не членуваат 94%, а тој број е поголем кај Македонците (95.6%) за разлика од Албанците (87.7%). Во здруженија на жени, граѓани, студенти, пензионери или здруженија за заштита на животна средина воопшто не учествуваат 88%, а овој процент е најмал во Источниот регион (78%). Членови кои не се активни се 2.5%, а меѓу испитаниците над 65 години тој процент е 5%, што се должи на традицијата која постои за пензионерско организирање. Активни членови се 4%, Во Источен регион тие се најбројни (10.5%), жените не многу активно организирани (3.4%), Македонците повеќе (4.8%) во однос на Албанците (2%), лицата над 65 години дуplo од просекот (8%) што се должи на споменатата традиција на пензионерско организирање, а лицата со високо

---

⁸ Анкетирањето е спроведено во периодот ноември-декември 2009 година

образование се три пати повклучени (7.5) во однос на испитаниците со основно образование. Во група на луѓе кои искусуваат слични проблеми (луѓе со инвалидитет, самци, алкохоличари итн.) воопшто не учествуваат 95% од испитаниците, а за 10% е помал овој процент меѓу младите од 15 до 18 години, а во здруженија на доселеници или бегалци воопшто не учествуваат 96% од населението што е разбирливо, бидејќи државата не е имигрантска дестинација и од косовската криза до сега немало бран на бегалци.

Членството во интернет мрежи (Фејсбук и сл.) се посебен вид на социјални мрежи, кои во последната деценија имаат огромна експанзија. Активни членови на интернет мрежи се 22% од испитаниците, од кои во Југоисточниот регион се најмалубројни - 11%, кај Македонците 21.7%, кај Албанците 26%, кај младите од 15 до 18 години 67%, од 19 до 24 години 59%, од 25 до 27 години 48%, од 35 до 44 години 15%, од 45 до 54 години 5% од 55 до 64 години 3% и над 65 години. 1%. Од испитаниците со основно образование 10% се активни членови, а кај испитаниците со високо образование, процентот е четири пати поголем. Воопшто не се членови околу 70% од испитаниците, а во урбаните средини тој процент е нешто помал (68%) за разлика од руралните средини. Врз основа на овие податоци од анкетата, може да се заклучи дека најисклучени од социјалната мрежа се оние кои се постари, кои живеат во рурална средина и кои имаат најниско образование. Тоа се должи не толку на недостигот на партиципативна култура, колку и потребата од достапност на интернет врска, основно познавање на работа со компјутери и актуелноста на електронските мрежи меѓу помладите жители. Споредено со сите останати форми на здружување, може да се заклучи дека електронските социјални мрежи се најпосетени и може да биде показател дека во иднина ќе предначини уште повеќе овој модел на асоцирање. Тоа се должи на ефикасноста, глобалноста и достапноста на електронското вмрежување. Социјалните мрежи е пожелно да ги користат и општините.

Членството во некој друг клуб или група во која редовно се состануваат е изразито мало, односно 91% од испитаниците воопшто не членуваат, а 3.6% се активни учесници, при што мажите се двојно поактивни (5%) во однос на жените.

Постојат голем број на невладини организации, но само мал дел од нив се вистински активни во доменот во кој делуваат. Не постои систематски и транспарентен механизам за консултации со граѓанското општество за националните развојни политики законите, програмите или за други стратешки документи. Од анкетата е евидентно дека многу е мал бројот на граѓани кои членуваат во каков било вид на здружение

на граѓани, а уште е помал бројот на оние кои се активни членови. Во спортски, уметнички, музички, младински или други рекреативни групи, разбирливо, најмногу членуваат младите од 15 до 18 години. Само 15% од вработените се изјасниле дека се членови на синдикална организација, Многу е низок процентот на оние кои членуваат во добротворни, студентски или еколошки организации, а мал е бројот и на оние кои членуваат во организации на жени и на пензионери.

Од спроведените интервјуа со градоначалниците и советниците може да се заклучи дека има релативно голема активност на невладините организации во процесот на давање иницијативи и во процесот на спроведување на одредени решенија. Тие ја истакнуваат високата подготвеност на невладините организации да се јават како партнери во спроведување на одредени проекти, пред сè во областа на спортот, животната средина, културата и социјалната заштита. Како иницијатори на ваков тип на проекти може да се јави како општината така и невладините организации. Но, сепак, во сите случаи не се јасни критериумите по кои, општината прави селекција на невладините организации. Потребни се прецизни и јасни критериуми за избор на невладини организации за партнери во спроведување одредени проекти, посебно кога со тие средства располага општината, а истите се добиени од изворни приходи, од државниот буџет или од одредена донација. Потребно е да се дефинира и процедурата на избор на невладина организација за партнер, со тенденција истата да вклучува поголем број на луѓе. Во спротивно, се доведува во прашање транспарентноста на процесот и се создава простор за сомнеж за одредени коруптивни активности.

Во сите општини беше нагласена помошта што ја дава единицата на локалната самоуправа на невладините организации, со тоа што на дел од нив им обезбедува бесплатен простор за користење. Овој простор се доделува со одлука на советот на општината, но секоја невладина организација која ќе поднесе барање, а е активна и има свое членство, не може да добие простор. Не се јасни критериумите според кои советите на општините определуваат на која невладина организација да ѝ доделат простор, колкав простор и каде да биде доделен.

5. Заклучоци и препораки

Предодржувањето на седниците на општинските совети се реализираат координативни состаноци меѓу координаторите на советничките групи на кои присуствува и градоначалникот; градоначалникот свикува генерален колегиум на кој присуствуваат раководителите на општинската администрација и претседателот на советот; советниците од опозиционите групи забележуваат дека комуникацијата со градоначалниците не е на

најдобро ниво и дека градоначалниците имаат доста интензивна агенда; претседателите на советите препорачуваат да се професионализира функцијата претседател на совет; нема големи антагонизми на релација совет-градоначалник; најголеми несогласувања има околу кадровските прашања (членови на управен одбор или директори на училишта, детски градинки и јавни претпријатија) и околу планирањето и распределбата на буџетот, како и цените на одредени јавни давачки; претседателите на советите забележуваат дека дискусиите на советниците од опозиционите групи се користат за дневно-политички цели и наметнуваат прашања за кои единицата на локалната самоуправа не е надлежна.

Од сите е констатирано дека функционираат советничките прашања; препорачливо е општините во статутите да определат и можност да членуваат во комисиите и претставници од локалната стручна јавност без право на глас, коишто членови ќе ги именува советот на општината; најчест предлагач на одлуките што ги носи советот е градоначалникот; програмите со кои се планираат активностите во одредена област, а со тоа и буџетските средства се подготвуваат во консултација со клучните актери, според градоначалниците. Но, резултатите од истражувањата констатираат спротивен факт: се препорачува Министерството за локална самоуправа во соработка со ЗЕЛС да подготват нацрт-правилник за обезбедување на транспарентност во работењето на советот на општините; се препорачува Министерството за локална самоуправа во соработка со ЗЕЛС да реализираат активности за подигнување на јавната свест за поактивно учество на граѓаните во процесот на носење на одлуки од локален карактер; се препорачува Министерството за локална самоуправа во соработка со ЗЕЛС да реализираат активности за подигнување на нивото на свесност и на локалните функционери, односно на градоначалниците и општинските советници, како и на вработените во општинската администрација, за потребата од поголемо учество на граѓаните во процесот на одлучување; се препорачува да се врати претходното законско решение, месните самоуправи да имаат својство на правни лица, бидејќи на тој начин ќе имаат поголема активност, ќе имаат своја сметка и сопствено ќе располагаат со истата; се препорачува Министерството за локална самоуправа во соработка со ЗЕЛС да реализираат активности за едукација на општинските функционери за потребата и начинот на користење на социјалните мрежи, кои би требало да ги користат и општините, бидејќи истражувањата покажуваат дека тие се најсилниот начин на здружување меѓу луѓето и најефикасниот начин на информирање. Истовремено, се препорачува да се подготват препораки за прецизни и јасни критериуми за избор на невладини организации за партнери во спроведување одредени проекти, посебно кога со тие средства

располага општината, а истите се добиени од изворни приходи, од државниот буџет или од одредена донација. Потребно е да се дефинира и процедурата на избор на невладина организација за партнер, со тенденција истата да вклучува поголем број на луѓе; се препорачува да се подготват препораки по кои критериуми советите на општините да определуваат на која невладина организација да доделат простор и на која, колкав простор и каде да ѝ биде доделен.

Литература:

Официјални документи

Устав на Република Македонија
Закон за локална самоуправа, објавен во „Службен весник на РМ“ бр. 5 од 29 јануари 2002 година
Статут на Општина Кичево
Статут на Општина Кочани
Статут на Општина Велес
Статут на Општина Чаир
Статут на Општина Битола
Статут на Општина Ново Село

Истражувачки извештаи

Преглед за процесот на децентрализацијата 2008, подготвен од Набљудувачката мисија на ОБСЕ во Скопје
Граѓанско засновани анализи 2008, УНДП.
Н. Габер-Дамјановска, К. Бабунски, А. Јовевска Студија за состојбите во руралните заедници МЦМС, 2007.
М. Шукаров, Ј. Ананиев, П. Атанасов, М. Ѓеровска-Митев Националниот извештај за човековиот развој за 2010 година (во печат), УНДП.
R. Sulejmani, I. Todorovski, J. Ananiev, T. Nenovski, M. Memeti Mid Term Review of the Process of Decentralization in Macedonia, UNDP, март 2011.

Труд

Ананиев Ј. Модели за ефикасен партиципативен пристап во сите фази во градењето на јавните политики во РМ, објавено во е-билтен „Доброуправување“ http://gg.org.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=110&Itemid=99999999 последно отворање, февруари 2011 година

Реализирани интервјуа во декември 2010 година со:

Градоначалник на Општина Велес
Претседател на Совет на Општина Велес
Градоначалник на Општина Кочани
Претседател на Совет на Општина Кочани
Градоначалник на Општина Ново Село
Градоначалник на Општина Кичево
Секретар на Општина Чаир
Државен секретар на Министерството за локална самоуправа

НЕКОИ АСПЕКТИ НА ЗАСТАПУВАЊЕТО НА АКЦИОНЕРИТЕ СОГЛАСНО ЗАКОНОТ ЗА ТРГОВСКИ ДРУШТВА¹

Апстракт: Во модерното право на друштвата на ниво на принцип е издигнато правилото дека акционерот не мора лично да учествува во работата на собранието на акционерското друштво. Во оваа смисла, акционерот може без особени ограничувања, вршењето на неговите права во собранието на акционерското друштво да му ги довери на полномошник, кој во негово име и за негова сметка ќе ги врши сите права и обврски што акционерот ги има во собранието на друштвото. Овој труд е генерално посветен на проблематиката на застапувањето на акционерите, преку разгледување и анализа на нормативните решенија на Законот за трговски друштва од 1996 година, како и актуелниот Закон за трговски друштва од 2004 година, со сите нивни измени и дополнувања. Во трудот особено се анализирани извесните аномалии и злоупотреби кои се јавија при практичната имплементација на законските одредби со кои се уредува прашањето за застапување на акционерите и назначување на полномошник на акционер на собрание на акционерското друштво. Едновремено, авторот го презентира и сопствениот став во насока на подобрување на предметната регулатива, ставајќи акцент и на последните измени и дополнувања на Законот за трговски друштва кои се однесуваат на конкретната проблематика, со што е направено целосно хармонизирање со актуелната европска регулатива од областа на правото на трговските друштва.

Клучни зборови: застапување, акционери, полномошно, собрание на акционерско друштво, Закон за трговски друштва

---

¹ Доцент на Факултетот за правни науки, Универзитет Американ колеџ - Скопје

SOME ASPECTS OF THE REPRESENTATION OF SHAREHOLDERS UNDER THE COMPANY LAW

Abstract: In modern Company Law, it was raised as a principle the rule that the shareholder does not have to personally participate in the assembly of the joint stock company. In this sense, the shareholder may, without particular limitations, the exercise of his rights in the assembly of the joint stock company to be delegated by the representative, who in his behalf and account will perform all the rights and obligations that the shareholder has in the assembly of the joint stock company. This paper is generally devoted to issues of representation of shareholders, through review and analysis of normative solutions of the Company Law from 1996 and the present Company Law from 2004, with all their amendments and modifications. The paper particularly analyzed certain anomalies and abuses that arose in the practical implementation of legal provisions governing the issue of representation of shareholders and the appointment of a representative at the assembly of shareholders. Simultaneously, the author presents his own position in order to improve the specific regulation, placing an emphasis on recent amendments and modifications to the Company Law, which is completely harmonized with current European regulations in the field of Company Law.

Key words: *representation, shareholders, proxy, assembly of a joint stock company, Company Law*

Вовед

Едно од најчувствителните прашања во доменот на акционерството во Република Македонија во изминатите години, пред донесувањето на Законот за трговски друштва во 2004 година, беше токму застапувањето на акционерите, односно опстојувањето на таканаречените акционерски договори. Токму тоа беше и главната причина за создавањето на овој труд во кој ќе бидат опфатени најзначајните аспекти од проблематиката на застапување на акционерите, почнувајќи од нормативните решенија на Законот за трговски друштва од 1996 година и неговите подоцнежни измени и дополнувања, преку значително подобриениот концепт на регулирање на ова прашање во Законот за трговски друштва од 2004 година, па сè до неговите најнови измени и дополнувања од 2010 година.

На предметниот начин ќе може да се утврди развојот и созревањето на овој значаен правен институт од областа на правото на друштвата, во домашното законодавство и пракса.

1. Застапувањето на акционерите согласно со Законот за трговски друштва од 1996 година

Првиот македонски Закон за трговски друштва од 1996 година беше меѓу ретките што содржеше одредби за склучување на договор за вршење на сите или на извесни права од акциите. Така, согласно со член 292 од ЗТД од 1996 година, се даваше можност за склучување на договор со кој акционерите за определено време, но не подолго од пет години, можеа вршењето на сите или на извесни права од своите акции да им го доверат на еден или повеќе претставници.

Намерата на македонскиот законодавец беше на малцинските акционери да им се создаде можност за организирано влијание врз одлучувањето во акционерското друштво.² Таквата намера на законодавецот во практиката на акционерските друштва во РМ беше до крај изопачена и злоупотребена. Наместо коалицирање на малцинските акционери, склучувањето на договорите од овој вид доведе до пренесување на вршењето на правото на глас врз членовите на одборот на директори, односно на надзорниот и управниот одбор, а некаде и на мнозинските акционери.³

Со други зборови, овие т.н. акционерски договори станаа инструмент за префрлање на гласачката моќ на менаџментот без префрлање на сопственичките права. Ситуацијата дотолку повеќе беше усложнета со фактот дека во групата на акционери со коишто беа склучувани ваквите договори беа најчесто акционери кои се во работен однос во друштвата. Овие акционери беа изложени на големи притисоци и закани од страна на менаџментот на друштвата, за да пристапат односно склучат договори за доверување на вршењето на сите или на извесни права од своите акции на еден или повеќе претставници, најчесто од редовите на менаџерскиот тим на друштвата.

И покрај тоа што во Законот за трговски друштва од 1996 година имаше основа за надминување на договорите чијашто цел е префрлање на гласачкото право на менаџментот, сепак во пракса договорите беа на сила и не можеше еднострано да се раскинат. Имено, во член 348, став 2 од тогаш важечкиот ЗТД, беше определено дека членовите на одборот на директори, односно на надзорниот одбор и управниот одбор, можат да учествуваат во работата на собранието без право на глас, освен ако не се акционери.

---

² Проф. д-р Милан Недков, *Положбата на акционерот според Законот за трговски друштва*, Здружение на правници од стопанството, Скопје, 2005 година

³ Ibidem

Споменатата одредба ги овластува членовите на органот на управување и надзор да учествуваат во работата на собранието на акционерското друштво, иако не се акционери. Ако членовите на органот на управување и надзор не се акционери, тие не можат да учествуваат во гласањето по која било основа. Доколку истите се акционери, може да учествуваат во гласањето само врз основа на правото на глас содржано во акциите што се во нивна сопственост. Накусо, членовите на органите на управување и надзор не можат да учествуваат во гласањето на собранието во име и за сметка на акционер, односно акционери.⁴

Од наведеното, произлегува дека членовите на органот на управување и надзор не можат да ги вршат и извршуваат обврските преземени со договорот за доверување на вршењето на сите или на извесни права од акциите, доколку со акционерите имаат склучено таков вид на договор, согласно со Законот за трговски друштва од 1996 година.

Како што веќе нагласивме, ваквите договори суштествуваа во правната реалност во Република Македонија, од кои најголем дел од нив беа злоупотребувани заради остварување на потесни интереси на членовите на органите на управување на друштвата. Најчеста цел на злоупотреба беа токму малцинските акционери, како и акционерите кои воедно беа и вработени во друштвата. Искористувајќи ја нивната недоволна едуцираност во поглед на заштитата на своите акционерски права, менаџерите едноставно ги принудуваа овие акционери да склучуваат ваков вид на договори.

Ваквата практика наиде на отпор во домашната правна и поширока јавност, а истата беше критикувана и во документите на ОЕЦД посветени на корпоративното управување во Југоисточна Европа.⁵

Поради сево ова, Собранието на РМ на седницата одржана на 23 јули 2003 година донесе Закон за изменување и дополнување на Законот за трговски друштва („Сл. весник на РМ“ бр.51 од 31.7.2003 год.) со кој се измени членот 292 од Законот за трговски друштва од 1996 година. Измените се значајни од причина што дотогашниот договор се заменува со полномошно за вршење на сите или на одделни права од акциите и тоа со либерален начин на негово отповикување.

---

⁴ Д-р Милан Недков, д-р Тито Беличанец, *Право на друштвата* – втора книга, USAID, Скопје 2008 година

⁵ *Бела книга на ОЕЦД за корпоративно управување во Југоисточна Европа*, Комисија за хартии од вредност, Скопје, 2003 година

Така, со овие законски измени се утврди дека акционерите можат сите или одделни права од своите акции да ги вршат сами или преку полномошник, со потпишување на писмено полномошно, заверено кај нотар. Ова полномошно акционерот можеше да го отповика во кое било време пред да се изврши гласањето и тоа со писмено отповикување на полномошното доставено до друштвото или со лично присуство и лично гласање.

Битно е да се нагласи дека член на одборот на директори, односно на надзорниот и управниот одбор не можеше да биде назначуван за полномошник на друг акционер во друштвото.

2. Главните дилеми и размислувања во врска со застапувањето на акционерите согласно со Законот за трговски друштва од 1996 година

Само по себе се наметнува прашањето дали со донесувањето на ваквите законски измени се решија сите проблеми што влечат корени од имплементирањето на членот 292 од ЗТД од 1996 година.

Прво и основно прашање кое се поставува е дали во случај на веќе склучени договори за пренесување на правото на глас, при што секако ќе се има предвид постоечката законска забрана за членовите на органите на управување да не можат да бидат назначувани за полномошници на акционерите, за да тие врз основа на овие договори кои се склучени пред влегувањето на ЗТД од 2004 година ќе имаат правно валидна основа врз чијашто основа ќе учествуваат на собранијата на акционерите, при што ќе ги застапуваат правата и интересите на другата „договорна страна” т.е. акционерите.

Второ, но не помалку значајно и важно прашање кое се наметнува е начинот односно постапката на истапување на акционерите од веќе склучените договори за уредување на меѓусебните односи на акционер кој го доверува управувањето и застапникот на кој му се доверува управувањето. Во врска со ова, треба да се истакне општиот принцип согласно со кој раскинувањето на договорот по својата суштина претставува престанок на договорот било со согласност на волјите на неговите страни, било со изјава на волјата на една од неговите страни, односно еднострано раскинување на договорот⁶.

За да дојде до еднострано раскинување поради неисполнување на двострано-обврзувачки договор, треба да се исполнат два услова и тоа:

---

⁶ Ibidem

едната страна да не ја извршува обврската предвидена во договорот и другата договорна страна, поради таквото неисполнување, да одлучила да го раскине договорот.

Едностраното раскинување на двострано-обврзувачките договори доведува до престанок на тие договори, по што договорните страни не се должни да ги извршуваат своите обврски, освен обврската за надоместок на штета.

Специфичноста на едностраното раскинување кај договорот за уредување на меѓусебните односи на акционер кој го доверува управувањето и застапникот кому му се доверува управувањето е во тоа што секој договарач може без отказан рок да истапи ако другиот договарач или застапник повреди некоја суштествена одредба од договорот. Воедно, истапувањето може да настане и доколку застапникот не ја исполнува обврската за известување на договарачите за својата работа најмалку еднаш во шест месеци.⁷

Од наведеното може да се заклучи дека услов за еднострано раскинување на овие договори, како што се предвидуваше според поранешната содржина на член 292 од Законот за трговски друштва од 1996 година, е неисполнувањето на некоја суштествена одредба на договорот, како што е обврската на застапникот за известување на договарачите за својата работа најмалку еднаш во шест месеци.

Во оваа пригода, неминовно заслужува внимание и една од најчестите правни дилеми кои се јавуваат со укинувањето на член 292 од Законот за трговски друштва од 1996 година. Имено, тоа е прашањето за правната судбина на веќе склучените договори за доверување на вршењето на сите или на извесни права од акциите.

Научната јавност е на став дека со укинувањето на наведените одредби не можеа да бидат укинати регуларно склучените договори. Овие договори ќе згаснат со истекот на времето на кое биле склучени, што значи дека тие уште извесно време ќе суштествуваат во правниот живот на македонските акционерски друштва.⁸ Ова од таму што членот 292 дозволуваше овие договори да се склучуваат за период од најмногу пет години. Најголемиот дел од договорите беа склучувани токму за период

---

⁷ Една од обврските предвидени во член 292 од Законот за трговски друштва од 1996 година

⁸ Д-р Милан Недков, д-р Тито Беличанец, д-р Елена Градишки-Лазаревска, *Право на друштвата*, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2009 година

од пет години. Теоретски погледнато, договорите коишто се склучени во средината на 2003 година (непосредно пред да се укине членот 292), произведуваа правно дејство до средината на 2008 година.

Од сето наведено се наметнува дилемата дали можеби во преодните и завршни одредби од Законот за трговски друштва од 2004 година, требаше да се определи правната судбина на склучените договори за доверување на вршењето на сите или на извесни права од акциите, во смисла на нивно престанување со влегување во сила на Законот за трговски друштва. Со ваквиот евентуален потег во голема мера ќе се олеснеше на огромниот број на малцински акционери кои ги имаат доверено своите акции на управување со ваков вид на договори. Во ваква ситуација, единствено им преостанува можноста за еднострано раскинување, најчесто преку поведување на судска постапка, што имајќи ги предвид вкупните околности претставуваше реален проблем на оваа група акционери.

3. Застапувањето на акционерите согласно со Законот за трговски друштва од 2004 година

Како и да е, Законот за трговски друштва од 2004 година дефинитивно оди чекор напред, јасно забранувајќи во членот 392, назначување на полномошник на акционер на собрание, ако истиот е член на одборот на директори, управниот или надзорниот одбор на друштвото или близок член на семејството, член на органот на управување и надзорниот одбор на поврзани или зависни друштва или застапници по закон, како и други физички лица овластени од друштвото или од друго правно лице во сопственост на друштвото.

Од наведеното, може да се види дека законодавецот дава негативна енумерација во врска со определувањето на полномошник на акционер на собрание.

Воедно, во истиот член е определено дека полномошното важи само за едно собрание и истото може да биде еднострано раскинато во секое време, без наведување на причините, со доставување на писмено образложение до другата страна. Битна е да се спомене и одредбата од став 5 од членот 392, според која ако полномошното не содржи ограничување или налог, полномошникот може да гласа по сопствена определба, но секогаш водејќи сметка за интересите на акционерот кој го дал полномошното.

Правото да се назначи личен претставник кој ќе дејствува во името на акционерот, не би се сметало како значајно право за малцинските акционери. Во реални околности, тоа би се сметало како нормално и

вообичаено право својствено за секој акционер. Меѓутоа, со оглед на историјата на акционерски договори во Република Македонија, за која патем обрнавме внимание, забраната во членот 392 за доделување на полномошно и изричното право еднострано да се отповика истото е од особено значење за сите, а се разбира најмногу за малцинските акционери кои, како што беше нагласено, беа најмногу изложени на притисоци, злоупотреби и манипулации.

4. Последните измени и дополнувања на Законот за трговски друштва, посветени на застапувањето на акционерите

Говорејќи за членот 392 од Законот за трговски друштва, не може а да не се имаат предвид и најновите донесени измени во Законот за трговски друштва, со кои на некој начин се рекомпонира предметниот член⁹.

Конкретно, со измените на членот 392 од актуелниот ЗТД¹⁰, може да се констатира дека практично се врши извесно допрецизирање на веќе поставената нормативна рамка на истиот член. Така, ставот 1 од измените се дополнува во смисла на тоа дека полномошник на акционер на собрание може да биде физичко или правно лице коешто ќе учествува и ќе гласа на седницата на собранието во негово име. Во продолжение на наведениот став се допрецизира дека полномошникот ги ужива истите права како акционерот, вклучително и да се јави за збор, да води дискусија и да поставува прашања на седницата на собранието.

По наше мислење, ваквите права несомнено постојеја и согласно со дотогашното решение на членот 392, но законодавецот сметал дека треба таксативно да ги наброи и прецизира, што би можело да се каже дека е во принцип коректно решение.

Согласно со ставот 2 од истиот член, предвидена е една нова обврска за акционерот, а тоа е обврската да го информира акционерското друштво по писмен пат за назначувањето на полномошник на седницата на собранието на друштвото. Со ставот 3 од измените може да се каже дека на некој начин се реafirмира дотогашното решение од ставот 5 на членот 392, во смисла на тоа дека полномошникот може да гласа по сопствена определба, но секогаш водејќи сметка за интересите на акционерот кој му го дал полномошното. Слично е и усвоеното решение дека овластувањето на полномошник на собрание на друштвото се дава во писмена форма и

---

⁹ Закон за изменување и дополнување на Законот за трговски друштва, Сл. весник на РМ, бр. 42/2010

¹⁰ Ibidem

заверено на нотар, со претходна забелешка, ако со овој закон (ЗТД) не е пропишано поинаку. Карактеристична е и измената, согласно со која полномошното може да се даде само за една седница на собранието на друштвото, со што сметаме дека уште повеќе се зацврстува положбата, особено на малцинските акционери. Сепак, треба да се има предвид дека и дотогашното решение беше речиси идентично, со тоа што е нормирано дека полномошното, по правило, се издава за едно собрание. Како и да е, со усвоените измени дефинитивно се отстранува секаква можност за некаква дилема околу важноста на полномошното, што е секако позитивен момент, од аспект на заштитата на акционерските права.

Со ставот 7 од измените и дополнувањата на членот 392¹¹, исто така се предвиде една новина, а тоа е дека еден полномошник може да добие овластувања од повеќе акционери, при што бројот на акционери коишто можат да овластат едно лице не е ограничен. Во врска со ова, треба да се има предвид фактот дека и покрај тоа што дотогашното законско решение не предвидуваше ваква ситуација, според наше мислење, тоа никако не значеше дека ваквото постапување беше забрането.

Сосема непроменето, со одредени редакциски подобрувања на текстот, е и одредбата од став 10, согласно со која полномошното може да се откаже еднострано, без наведување на причините и од двете страни, со доставување на писмено известување до другата страна. Погоре, наведовме за огромната важност на ваквото законско решение за заштита на акционерите и нивните права, особено доколку се имаат предвид консеквенците во наведената смисла коишто се појавија во примената на првиот македонски ЗТД.

Во насока на уште поголемо конкретизирање на актуелното нормативно решение од членот 392, се востановува нов член 392-а, насловен како конфликт на интереси кај полномошникот. Практично, може да се констатира дека суштината на овој член ја имаше и во дотогашното решение, поточно во ставот 3 од член 392, кој погоре беше елабориран, со таа разлика што сега експлицитно се споменува и дефинира состојбата на конфликт на интереси, при што во споменатиот нов член се нормираат и определени ограничувања за назначување на полномошник на собрание кај друштвата чии акции котираат на берза, како и кај друштвата со посебни обврски за известување согласно со Законот за хартии од вредност.

Целосна новина во уредувањето на предметната проблематика со застапувањето претставуваат одредбите од членовите 392-б и 392-в. Во оваа смисла, согласно со член 392-б е дадена можност **акционерите во**

---

¹¹ Ibidem

друштвата кои котираат на берза и друштвата со посебни обврски за известување да можат да овластат полномошно во писмена форма, без обврска за нотарска заверка на истото. Треба да се има предвид дека ваквата можност воедно подразбира и обврска за акционерот да го извести друштвото во писмена форма за даденото полномошно. Во спротивно, ќе се смета дека акционерот воопшто не го дал полномошното. Понатаму, во истиот член е нормирано, би рекле, уште едно олеснување, како за акционерот така и за полномошникот, па и за друштвото, со можноста друштвото да може да изготви образец за давање полномошно во писмена форма, кое едноставно ќе биде пополнето со неопходните податоци од страна на акционерот кој го дава полномошното и полномошникот.

По наше мислење, чекор понапред се оди и со новиот член 392-в кој предвидува овластувањето на полномошникот да може да се прави и преку електронски пат, но повторно само кај **друштвата кои котираат на берза и друштвата со посебни обврски за известување согласно со Законот за хартии од вредност**. Единствена обврска на друштвата од споменатите категории е да обезбедат користење на електронски систем преку кој акционерите ќе може да се регистрираат, да овластуваат свои полномошници и конечно, на истите да им даваат инструкции за гласање на собранието на друштвото.

Заклучок

Со сигурност може да се констатира дека проблематиката поврзана со застапувањето на акционерите, останува и понатаму значајно прашање како од теоретски, така и практичен аспект. Анализата на домашното законодавство во оваа насока, покажа еволуција во подобрувањето на нормативната рамка поврзана со застапувањето на акционерите. Тоа доведе до значително подобрување на заштитата на акционерите и нивните права од нарушувања и злоупотреби.

Анализираните измени и дополнувања на Законот за трговските друштва едновременно го карактеризираат и продолжувањето на процесот на хармонизација на нашето законодавство од областа на правото на трговските друштва со релевантните европски директиви¹². Општ е впечатокот дека и најновите измени во делот на застапувањето на акционерите би требало да значат продолжување на трендот на квалитативно подобрување на заштитата на акционерските права, особено од аспект на малцинските акционери.

---

¹² Директива на ЕУ 32007L0036; Директива на ЕУ 32003L0058 и Директива на ЕУ 31977L0091

Како и да е, ќе биде неопходно да се види и практичната имплементација на напред коментираниите измени и дополнувања во овој дел од Законот за трговски друштва, по што ќе може да се даде една уште порелевантна оценка за ефектите кои ќе произлезат.

Литература:

- Проф. д-р Милан Недков, *Положбата на акционерот според Законот за трговски друштва*, Здружение на правници од стопанството, Скопје, 2005 година.
- Д-р Милан Недков, д-р Тито Беличанец, *Право на друштвата-втора книга*, УСАИД, Скопје, 2008 година.
- Бела книга на ОЕЦД за корпоративно управување во Југоисточна Европа*, Комисија за хартии од вредност, Скопје 2003 година.
- Д-р Милан Недков, д-р Тито Беличанец, д-р Елена Градишки-Лазаревска, *Право на друштвата*, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје, 2009 година.
- Закон за трговските друштва од 1996 година со измените и дополнувањата - (вон сила).
- Закон за трговските друштва (Сл. весник на РМ бр. 28/2004, 84/2005, 71/2006, 25/2007, 87/2008, 17/2009, 23/2009, 42/2010, 48/2010).
- Директива на ЕУ 32007L0036.
- Директива на ЕУ 32003L0058.
- Директива на ЕУ 31977L0091.

IUS NATURALE
ПОДЗАБОРАВЕНИОТ ПРАВЕЦ ВО
ФИЛОСОФИЈАТА НА ПРАВОТО

Апстракт: Авторот на трудот прави обид да ги оживее подзаборавените правни идеи својствени на приврзаниците на природното право – како посебен правец во философијата на правото. Преку историско-компаративен пристап, тој се обидува да ги пренесе оригиналните инспиративни идеи на видни авторитети, философи и правници кои твореле од антиката па сè до денес. Во трудот особено е обработено и влијанието на стоицизмот врз продуктивниот развој на римското право. Истовремено е дадена и остра критика на правниците позитивисти и на нивниот „нормативистички“ и некреативен правен пристап во изучувањето и во толкувањето на правото, кој е штетен како за студентите, така и за правното образование воопшто.

Клучни зборови: *философија на правото, природно право (Ius naturale), римско право, етика, морал, човекови права, јуснатурализам, јуриспруденција*

IUS NATURALE
FORGOTTEN LEGAL SCHOOL IN
PHILOSOPHY OF LAW

Abstract: The author of this paper attempts to revive somewhat forgotten legal ideas typical of the supporters of the Natural Law – as a separate course in the Philosophy of Law. Through historical and comparative approach he tries to convey the original inspirational ideas of prominent authorities, philosophers and lawyers who worked from Antiquity until today.

Also in this paper the author processed the impact of the Stoicism on the ‘spiritual’ development of the Roman Law. At the same time it has been given a sternly critique of the positivist lawyers and their ‘normative’ and uncreative legal approach to legal study and interpretation of the law – which is harmful as for the students themselves and for the higher legal education, in general.

Key words: *Philosophy of law, natural law (Ius naturale), Roman law, ethics, morality, human rights, Jus naturalism, jurisprudence*

Вовед

...Нивната црвена [судиска] руба, нивните наметала [и тоги] со хермелинско крзно, со кои се дотерани како некои мачори, палатите во коишто судат, китките лилии и сиот тој величествен болскот ним им е толку нужен... Тие никогаш не би можеле да ги мамат луѓето кои не можат да ѝ преодолеат на оваа, толку веродостојна, комедија... Ако вистински беа справедливи и ако навистина си го знаеја занаетот, не ќе им требаше да измислуваат коцкасти шапки – оти големината на нивната „наука“ би била достојна за почит самата по себе. Ама, затоа што имаат само вообразена ученост, тие треба да се служат со овој излишен надворешен изглед – што [само] и годи на вообразбата на оние за коишто работат, а преку тоа [сакаат да] ја привлекуваат почитта. [Ама и ние сме криви што] дозволивме вообразбата со сè да располага – па, сега, таа ги создава и убавината и среќата и правдата, која е сè на веков.

П а с к а л, Мисли
(Blaise Pascal / 1623–1662)

I. За важноста на природното право во вечниот анимозитет – Човек vs. Држава

Et non intres in iudicium
И не стапнувај во суд...
цар Давид (X в. пр.н.е.)¹

Potentes scribunt iustitiam
[Оти] моќните ја одредуваат правдата.
Бекарија (XVIII в. н.е.)

Од својата појава во антиката, па сè до XIX век – секакво ‘филозофирање’ во правото, всушност, беше учење за природното право (лат. *Ius naturale*). Според оваа жива идеја за постоењето на објективно природно право (герм. *Vernunftrecht*, англ. *Natural Law*, рус. *Естественное право*) некои нешта се праведни, а некои не – според нивната природа (*natura*), која им е вродена и која човекот интуитивно и директно ја разбира.² Всушност, природно е она право кое му служи де на подлабокото

---

¹ Библија – Стар завет на Светото писмо; „Книга псалми“; Псалм 143, 2.

² Слично и кај Х. Ц. Блекхо, Маврис Кренстон, Паул Фолкис, С. Х. Хук, Х. Г. Цац, Ц.

зацврстување на добро [про]пишаното право – де, токму обратно, на борбата против пишаното право (Ius scriptum). Оти природното право, кое е достапно за спознанието на чистиот разум, има право да го ‘крши’ противречното и неправично позитивно право (Ius positivum)³ – бидејќи, според Радбрух, „разнообразноста на правните гледишта се, всушност, разнообразности на заблудата“ [Error multiplex, Veritas una]. Оттука, пропишувањето на право што од него отстапува би морало пред него да избледнее, како демаскирана заблуда пред откриена вистина или, со други зборови, пишаното право на државата треба да биде проголтано од исправното право на природата – правната стварност да се потчини на правната вредност!⁴

За приврзаниците на јуснатурализмот „универзалниот закон“, според кој луѓето го водат општествениот живот – не е, како што некогаш мислеа поетите, резултат на случајни обичаи (mos), туку е израз на рационалниот елемент во луѓето. Како таков, тој се наоѓа во природата на нештата (natura rerum) – па, оттука, природниот закон (natura lex) тврди дека справедливоста не е случаен пронајдок на група луѓе, туку е особина на светот во неговото битисување, онака како што тој е:⁵ Нема да има еден закон во Рим, а друг во Атина; еден сега, а друг подоцна – туку сите народи, во сите времиња, ги поврзува еден - и вечен и бесмртен закон (Cicero, De res publica – III, 3).⁶

Филозофијата на јуснатурализмот е многу значајна за денешните субјективни и уставно загарантирани човекови права (англ. Human rights), кои секогаш се з[а]грозени од „безличното битие на Власта“ (Жижек),⁷ односно од сконцентрираната моќ на државната принуда и системски продуцираното насилство – било тоа да е директно, културно или

М. С. Лори, Доналд Г. Мек Реи, Ентони Квинтон и Ниниан Сمارт: *Растежот на идеите; Култура* (библиотека „Идеи“); Скопје, 1995; стр. 334.

³ Според S. Kuttner [во трудот „Sur les origines du terme ‘droit positif’“ објавен во *Revue du droit français et étranger*; Paris, 1936, p. 737] овој поим за првпат е употребен во XII век, од страна на претставникот на т.н. рана схоластика - Пјер Абелар (Pierre Abélard / 1079–1142), кој ја подвлече разликата меѓу *iustitia positiva* („позитивната“) и *iustitia naturalis* („природната правда“). Цит. сп. Ljubomir Tadić: *Filozofija prava*; Naprijed; Zagreb, 1983; str. 53, f. 6.

⁴ Густав Радбрух: *Филозофија на правото* (превод и предговор – проф. д-р Ѓорѓи Марјановиќ); Правен факултет „Јустинијан Први“, УКИМ; Скопје, 2008; стр. 28.

⁵ Блекхо, Кренстон, Фолкис, Хук, Џац, Лори, Мек Реи, Квинтон и Смарт: *Растежот на идеите; Култура*; Скопје, 1995; стр. 289-290.

⁶ Non erit alia lex Romanae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed et omnes gentes, et omni tempore, una lex et sempiterna, et immortalis continebit.

⁷ Парафраза на контроверзниот љубљански професор Славој Жижек (Slavoj Žižek) – цит. сп. Елизабета Шелева: *Заробеници на денот* [V. Власт и патологија] - „Нултиот степен на власта“; <http://www.e-books.com.mk/05kolumni/2002/sheleva/zapis.asp?id=32>.

структурно. Нејзините корени, без особен напор, можеме да ги лоцираме уште во учењата на старовековните софисти, киници и стоици, кои се сложуваа околу максимата дека: *Omnis homines natura aequales sunt* – Сите луѓе, според природата, се еднакви! Значи, според јуснатуралистите, постојат и „закопи што се над законите на општеството“ – па, затоа, човековите права не се резултат на човечкото законодавство, туку на законот на природата, оти:

Највисокиот [основниот] закон постоел во сите времиња и е создаден пред кој било пишан закон и пред да се создаде државата. [...] Бидејќи разумот е единственото нешто кое ги крева луѓето над нивото на животните и кој ги поттикнува да претпоставуваат, да документираат, да потврдуваат, да дискутираат и да доаѓаат до заклучоци – секако тој е истиот за сите. Ама, сепак, има разлики во тоа што луѓето учат во животот и дали сите имаат исти можности за стекнување искуство (*Cicero*).

* * *

Уште во V и IV в. пр. Хр. софистите (*Sophistes*), односно патувачките учители во Хелада или, како што Хегел ги именува, овие „старовековни просветители“ – ја означува секуларизацијата на митските претстави за правдата (*Dike / Dikaiosyne / Dikaspolos*), по што логосот (*Logos*) го заземе местото на митосот (*Mythos*)! Ова е и периодот на премин од космологија кон антропологија – кога целата ‘правност’ се усидри во субјективноста на човекот. На законот, на кој почна да се гледа како на „чист узурпатор“ (*Nomos tyrannos*),⁸ кој продуцира имотна и друга нееднаквост помеѓу природно еднаквите луѓе, му се спротивстави концептот на *Physis*, преземен од јонските философи, кој во својата правно-философска и натуралистичка смисла значеше пресвртување кон човековата автономија (*auto nomos*).⁹

Софистот-ветеран, сократовиот и Периклев пријател – П р о т а г о р а од Абдера (денешниот универзитетски град Ксанти во Северна Грција), велеше дека правноста не потекнува од самоволието на владејачите, туку од моралноста, односно од *Ethos*-от поточно од односите меѓу луѓето како членови на некоја заедница (пр. *oikos* / домаќинство; *genos* / род; *polis* / [град]држава).

Потоа, ученикот на Елеецот Зенон и пријателот на македонскиот крал Архелај – Г о р г и ј а од Леонтин на Сицилија, поентираше со мислата

---

⁸ Фраза употребена од страна на мнемотехничарот Хипија Елидски (околу 400 г. пр.н.е.).

⁹ Lj. Tadić: *Filozofija prava*; Naprijed; Zagreb, 1983; str. 29.

дека поважен е ‘духот’ на законот (thelos nomos) отколку неговото ‘слово’ – идеја што подоцна, во XVIII век, подробно ја разви и францускиот барон Монтескје (фр. Charles Louis Montesquieu / 1689–1755) во неговото најпознато дело Духот на законите.

Првиот софист од Атика – А н т и ф о н т, на номистичката нееднаквост ја спротивстави биолошката еднаквост меѓу луѓето како Луѓе, и на поредокот на Nomos му припиша второстепено значење vis-à-vis поредокот на Physis – кој, пак, го сфати како „поредок на еднаквоста“ (Isonomia). За разлика од овој добар поредок, тој Nomos го третираше за вештачки изведен поим кој е „лош и штетен за луѓето“, оти ги потенцира разликите меѓу нив, па така нè учи оние наши сограѓани кои потекнуваат од отмени семејства да ги цениме повеќе отколку другите.

Политичкиот реалист – Т р а з и м а х, умесно нагласувајќи го фактот дека Nomos го зацврстува ‘правото на посилниот’, нè потсетува на афоризмот за „малиот и големиот престапник“, од кои само првиот се казнува, а на вториот му се прогледува низ прсти, исто како во духот на онаа плебејско-римска правна поговорка: Dat veniam corvis, vexat censura columbus – На враните [црни] им простувате, а гулабите [бели] ги мачите!¹⁰

* * *

Наспроти софистите, мајевтичарот Сократ, академичарот Платон (427–347 г. пр.н.е.) и логичкиот перипатетичар и природонаучник Аристотел од Стагира (384–322 г. пр.н.е.) – во своето учење за правдата, ја напуштија „субверзивната разлика меѓу природата и законот“ (Лео Штраус). Околноста дека тие, макар и од едно онтолошко-теолошко становиште, расправаа за односот помеѓу правото и природата, ги наведува некои историчари на философијата нив да ги сметаат за претставници на т.н. класична природно-правна доктрина.¹¹

На пример, највеликиот од оваа ‘тројка’ класичари – мудриот Атињанин С о к р а т (469–399 г. пр.н.е.), совршен модел на интелектуалец верен на својата суштина, човекот кој за време на својот живот не напиша

---

¹⁰ Проф. Тадиќ го цитира Erik Wolf: *Griechisches Rechtsdenken* – I [1950] & II [1952]; Frankfurt a. Main; *Ibid.*, стр. 30-33. Види го и трудот на Mihailo Đurić: *Ideja prirodno prava kod grčkih sofista*; Beograd, 1958. А оваа идеја, многу векови подоцна, ја надолжни брилијантниот син на сиромашен занаетчија, кој и самиот живееше како ‘пролетер’ – Жан Жак Русо (фр. Jean Jacques Rousseau / 1712–1788) во своето дело *Émile* (*Емил или За воспитувањето*); како и основачот на научниот анархизам Петар Кропоткин (рус. Пјотр Кропоткин / 1842–1921) во својот извонреден етички памфлет *Апел до младите [правници]*.

¹¹ Leo Strauss: *Prirodno pravo i istorija*; Sarajevo, 1971, наведено кај Тадиќ; цит. дело; стр. 38, ф. 24.

ниту еден збор – во својот етички идеализам и во својата „философија на човечките работи“ (philosophia peri ta anthropina), подвлече дека правното (dikaion) не мора секогаш да е спротивно на законитото (nomikon) и дека логосот (Logos), всушност, е поттик за етосот (Ethos).¹² Овој ‘расипувач на младината’, во срцевината на својата практична [а не спекулативна] философија, го смести поимот phronesis – разборитост т.е. „практичниот ум / практичната памет“, со што изврши влијание и врз средновековниот Томизам.¹³ Прочуен е Сократовиот одговор упатен кон софистот Горгија:

Ги величаш некакви Темистоклевци, Симоновци, Периклевци – луѓе кои им станале толку мили на сограѓаните оти им ги исполнувале желбите, без [притоа] да се погрижат да ги научат што е добро и чесно... ‘Тие ја направија Атина моќна’ - извикуваат Атињаните, ама не гледаат дека таквата [привремена] моќ е само меур, жива рана полна со корупција! Ете, тоа го правеле нашите стари политичари, за да го натрупаат градот со пристаништа, со арсенали, со сидишта, со даноци и [со] други слични будалштини – без да внесат во него умереност и правда.¹⁴

* * *

Припадниците на една од постсократовските школи – киниците (Kinnikos), во V и IV в. пр.н.е., го пропагираа идеалот на едноставноста, изразен преку „сиромашностна човечките [природни] потреби“. Заразлика од многуте салонски филозофи [од типот на Платон или Аристотел], кои живееле во луксуз и богатство, уживајќи во општествените привилегии и кронизмот, претставниците на киничката школа, во своето „враќање кон природата“, негуваа одбивност и презир спрема т.н. ‘општествени добра’ што ги наметнува и ги штити полисот (пр. татковина, сопственост, авторитет, власт, слава, почести). Тие, во својата жестока и органска критика кон пороците и лицемерието на урбаната цивилизација, со потсмев гледаа кон општоприфатените [малограѓански] конвенции и мошне остро и решително ја отфрлаа традицијата. Во својот позитивен аскетизам се залагаа за „скроман живот без страсти“ (askezis), достигнувајќи на тој начин состојба на бестрастие (ἀπάθεια / apatia) и душевен мир (ἀταραξία / ataraxia) – како „последни засолништа на среќата“.¹⁵

---

¹² Теодор Адорно (Theodor Wiesengrund Adorno: *Philosophische Terminologiae*; Rudolf zur Lippe; Frankfurt am Main, 1973) мошне пластично ја објаснува промената на значењето на едни исти термини низ историјата на филозофијата.

¹³ Наведено кај Eric Voegelin: *Das Recht in der politischen Theorie*; Franz-Martin Schmölz; Wien, 1963; p. 38 – цит. сп. Тадиќ; стр. 35, ф. 14.

¹⁴ Наведено кај Жилиен Бенда: *Предавството на интелектуалците*; Култура (библиотека „Идеи“); Скопје, 1992; стр. 83.

¹⁵ Види и *Филозофија на правото – Избор текстови* [хрестоматија / привремено учебно помагало]; Правен факултет „Јустинијан Први“; УКИМ, Скопје; 2007; стр. 93-94.

На пример, Антистен од Атина (444–369 или 440–366? г. пр.н.е) им одговараше на своите другари, горди што се ‘домородци’ т.е. луѓе со свои прадедовски корени, да си ја споделат нивната чест „со полжавите и со скакулците“.¹⁶ Или, пак, андерграунд-философот Диоген од Синопа на Црното Море (о. 412/400?–323 г. пр.н.е) кој, спиејќи во буре и презирајќи ја власта на великиот крал Александар III Македонски, ладнокрвно и со ‘сиктерско’ насторние му одговори: „Де, потргни ми се од сонцето“! Нивната пркосна кауза ја продолжи пишувачот на зајадливи и [политички] ‘некоректни’ пародии – поетот Кратет од Теба (IV в. пр.н.е.), како и неговата жена Хипархија од Маронија во Тракија (село во денешна С. Грција).¹⁷

* * *

Во т.н. хеленистички период (III–I в. пр.н.е.), кога дојде и до залез на хеленистичката мисла, ‘првите лингвисти и етимолози’ – стоиците (од грч. *Stoa poikile*), кои сметаа дека јазикот не е конвенција туку „природна дарба“ на човекот, преку својата синкретичка философија, ги поставија темелите на подоцнежниот [римски] јуснатурализам. Од постсократовската Киренаичка школа и нејзиниот знаменит претставник Аристип (435–355 г. пр.н.е), тие ја преземаа оригиналната идеја за космополитизам: на пример, претставникот на т.н. Стара стоа – Хрисип (281–208 г. пр.н.е.), најважниот ученик на Зенон од Китиј / Сенон од Китион на Кипар (366/336/331?–264 г. пр.н.е.), говори за *kosmopolis* како за „заедница на боговите и луѓето“. Но на оваа, како и на низа други преземени идеи, стоиците им дотурија етичка содржина и ги доразвија преку подоцнежните влијателни поими: *naturam sequere* – живот согласен со „умната природа“ и *consensus omnium* – „заедничката [про]мисла“, која се постигнува со согласност на сите луѓе за она што на човека му е природно.¹⁸

Во својата „етика на должноста“, која воопшто не е револуционерна, па дури е и патетично-демократска, а по која се дистанцираа од софистите – стоиците, наместо *Nomos*, на *Physis* му го спротивставуваа *Thesis* (ставот / [прет]поставката). А, пак, на Аристотеловиот *zoon politikon* – тие, преку една детерминистичко-фаталистичка варијанта, му ја спротивставија претставата за човекот како *zoon koinonikon* (битие на заедницата). Надокрај, иако кај софистите *Nomos* беше најнизок по ранг, а кај ‘класичарите’ [Платон и Аристотел] тој беше воздигнат до кралски

---

¹⁶ Ж. Бенда: *Предавството на интелектуалците*; Култура; Скопје, 1992; стр. 52.

¹⁷ Група автори: *Мала општа енциклопедија* (I); ИП „Просвета“; Београд, 1959; стр. 652 и 708.

¹⁸ Ernst Bloch: *Naturrecht und menschliche Würde*; Frankfurt a. Main, 1961, p. 27-28 – наведено кај Tadić; str. 41.

височини (Nomos basileus) – стоиците, во својот пантеизам, го проширија овој концепт сфаќајќи го како општ и вечен ‘Закон на Светот’ [вселенски / космички поредок], восприемајќи го како „прав [просветлен] ум“ (orthos logos). Во оваа насока, како што заклучува Хрисип, „законот е владетел на сите божески и човечки работи“ (lex natura = lex divina). Од Вечниот ум, кој е правило за тоа што е право, а што неправо и кој господари со светот одредувајќи што е морално, а што не – зрачат „проблесоци“ (грч. logoi spermatikoi / лат. rationes seminales), кои кај животните дејствуваат како инстинкт, а кај луѓето како [раз]Ум.¹⁹

Таканаречената Средна стоа, односно еден од нејзините најзначајни претставници П а н е ц и ј од Линд на Родос (II в.пр.н.е.), е најзаслужен за префрлањето на стоицизмот во Рим (Roma Antiqua) – бидејќи, во тој период [средината на второто столетие пред Христа], му беше гостин на римскиот конзул и картагински разурнувач - Емилијан Сципион Помладиот (Aemilianus Publius Cornelius Scipio Africanus / о. 185–129 г. пр.н.е.) и, со своите расправи, практично ги ‘инфицираше’ учениите Римјани со стоичките идеи.²⁰ Се верува и дека неговиот загубен спис „За должностите“ е токму делото од кое подоцна на големо се служел К и к е р о н (Marcus Tullius Cicero / 106–43 г. пр.н.е), при пишувањето на неговата истоимена етичка книга De officiis (За должностите / За задачите).²¹ Овој неодминлив прочуен оратор и еклектичар, уште тогаш беше свесен за една голема мана на самобендисаните правници-апологети на позитивизмот – а тоа е непотребноста и ‘неподносливата леснотија’ на буквалистичкото толкување на словото (litera leges), а не на духот на законите (spiritus leges) – кое, за жал, и денес е присутно како штетен [нео]позитивизам и строг нормативизам, дури и во нашата академска средина. Кикерон, исто така, предупреди и за присутноста на феноменот „злоупотреба на правото т.е. изигрување на законите“ (in fraudem leges) – па затоа, во своето веќе споменато дело De officiis, на едно место вели:

¹⁹ *Stoicarum veterum fragmenta*; SVF, II, 975.

²⁰ Следбеници на овој конгломерат од разнообразни идеи беа и познатите внуци на Сципион Африкански - Стариот, браќата од патрициско потекло Г р а х – Тибериј (Tiberius Sempronius Gracchus / 162–133 г. пр.н.е) и Гај (Gaius Gracchus / 151–121 г. пр.н.е) кои, водени од благородните идеи за социјална правда, станаа плебејски трибуни – и, набрзо, со својот живот го платија обидот да и ‘брцнат’ во џебот на богатата и алчна аристократија.

²¹ Инаку, покрај ова Панециево дело, дела со ваков ист наслов [За должностите] веќе имаше во античка Хеллада, издадени од претставниците на стоиците, за кои малку е експониран фактот дека грото од нив не беа Хелени/Грци, туку Семити – пр. Зенон од Кипар (претставникот на Старата стоа). Повеќе кај Philip Thomas: „*Bona fides - Roman values and legal science*“ – Proceedings of the International symposium „*Contemporary law, legal science and the Justinian’s codification*“ (Volume 1); University „Ss. Cyril and Methodios“, Faculty of law „Justinianus Primus“ – Скопје; 2004. p. 492-493; како и кај Витомир Митевски: *Хеленизам и Рим – античка филозофија*; Матица; Скопје, 2007; стр. 62 и 67.

„Честопати до неправда доаѓа и заради извртување на законот и поради тоа што тој се толкува лукаво и злонамерно. Оттаму настанала и онаа надалеку позната максима – *Summum ius, summa iniuria!*²² Во државните работи многу често доаѓа до вакви престапи. Па така, кога некој војсководец²³ склучил примирје со непријателот од 30 дена, им ги пустошел полињата ноќе – оти нели склучил примирје од 30 ‘дена’, а не од 30 ‘ноќи’!?”

Инаку, куриозитетот на еден помалку експониран Кикеронов судски дефанзивен говор *Pro Murena* (Одбраната на Мурен) е во тоа што тој, во него, дава една брилијантна критика на правниците-позитивисти и на нивната, како што тој ја нарекува, „безначајна вештина“ – нешто што подоцна ќе го сторат и Исус, Сенека, Апулеј и Лествичник, а многу векови по нив тоа ќе го направат и Паскал, Кропоткин, Ганди и Ван Кенегем - критикувајќи ги адвокатите и судиите заради неморалот и лицемерието кои зрачат од нив, како носители на една мошне „паразитска професија“. Споменатиот говор е одржан 63 г. пр.н.е. на судењето на Луциј Луциниј Мурен, по неговиот избор за конзул за наредната календарска година, но пред тој и официјално да стапи на таа должност (т.н. *consul designatus*). Нему му се судеше за „изборна измама“ (*ambitus*) односно, за наводни злоупотреби направени за време на предизборната кампања, а врз основа на *Lex Tullia de ambitu* (Тулиевиот закон против подмитувањето) – којшто, всушност, беше предложен токму од Кикерон [во својство на тогашен магистрат-*rogator* т.е. конзул-предлагач], па по него го доби и името. Тужители т.е. обвинители (*accusatores*) беа двајца угледни римски граѓани: Марк Катон (*Sato*) и Муреновиот соперник т.е. противкандидат на изборите – угледниот правник Сервиј Сулпициј Руф (*Rufus*). Во продолжение би навел некои од Кикероновите поенти за кои, во нашиов контекст, вреди да бидат потенцирани:

...Бидејќи ми се чини дека ти твоето правничко знаење го негуваш како свое чедо, нема јас да допуштам да бидеш во толкава заблуда и да сметаш дека тоа што со толку напор си учел е некој извонредна работа. Поради други вредности – умереноста, достоинството, правичноста, совесноста и сите останати, секогаш сум те сметал и повеќе од достоин за конзулатот и за секоја друга почест. [...]

---

²² Во слободен превод: *Најголемото право може да биде и најголема неправда!*

²³ Станува збор за Клеомен I (520–491 г. пр.н.е.) – базилеус на Лакедајмонците во војната со Аргос [в. Плутарх – *Aprophthegmata Laconica*, 223 b.]. М. Т. Кикерон: *За должностите*; Магор (едиција „Монади“); Скопје, 2005; стр. 35-36 и 238 [бел. прев. Светлана Кочовска, бр. 50].

А ништо од наведеново не се пронаоѓа во тоа ваше ‘умеене’. Како прво, не ни може да има достоинство во таква безначајна вештина. Предметот е безначаен, безмалку ограничен на поединечни букви и голо буричкање по зборовите! И поради тоа, иако кај нашите предци имало извесно дивење кон тоа ваше занимање, тоа е презрено и отфрлено кога вашите ‘тајни’ се откриени. [...]

Многу од тоа што со законите било одлично уредено сега повеќе е искривено и нагрдено, благодарейќи на ‘досетливоста’ на правните советници. [...] Накратко, во целокупното граѓанско право потполно ја занемариле правичноста, но затоа цврсто се држеле до зборовите! [...]

Не може да му се припишува мудрост на никој кој располага со знаење кое нема значење никаде надвор од Рим, па ни во Рим – кога ќе се запре со јавните работи [*dies nefasti*].²⁴ Не може да се каже и дека некој со тоа е особено вичен, оти во она што сите го знаат не може да има никакво меѓусебно несогласување. А ни граѓата не се смета за сложена, поради тоа што е содржана во мал број, сосем разбирливи списи. И затоа, ако мене – човек силно претрупан со работа, успеете да ме испровоцирате за три дни ќе ви демонстрирам дека и јас сум станал ‘правен советник. [...]²⁵

Хронолошки погледнато, претставниците на подоцнежната т.н. Доцна [нова / римска] стоа, сега веќе во нашата ера, ревносно ги продолжија и продлабочија стоичките учења во посткласичниот империјален Рим, кој тогаш беше *in statu nascendi*, а кои влијаеја и врз тукушто појавената нова религија – Христијанството.

На пример, Галилеецот И с у с од Назарет (хебр. *Yeshua* или лат. *Isus Nasareus* / 7-2 г.пр.н.е.–30-36 г.н.е.), ‘првиот секуларизиран Евреин’ (сп. Алтиндал), подоцна наречен Христос, од луѓето бараше да го почитуваат токму духот, а не словото на старозаветниот Мојсеев закон. Тој им проповедаше на Јудејците и на своите ученици, остро говорејќи во Ерусалимскиот храм:

...На Мојсеевото седиште [испо]седнаа законодавците [книжниците] и фарисеите. Затоа, сè што ќе ви речат внимавајте [и пазете се од квасот фарисејски], но според делата нивни не постапувајте – оти [тие] зборуваат, а не извршуваат! Врзуваат бремиња тешки и мачни за носење, па ги клаваат

---

²⁴ *Dies nefasti* беа деновите во коишто правосудните органи не можеле да ја вршат својата функција и не можело да се водат [судски] спорови.

²⁵ Žika Bujuklić: *Forum Romanum – Rimska država, pravo, religija i mitologija*; Pravni fakultet u Beogradu (biblioteka „Priručnici“) & Centar za publikacije - Dosije; Beograd, 2005; str. 590-595.

врз плеките на луѓето, а не сакаат ни со прст да ги помрднат. И сите свои дела ги прават [само] за да ги видат луѓето... Сакаат прво место на гозбите и челни места во синагогите, па и поздрави [јавни] по улиците и да ги викаат луѓето ‘Рави’... А вие немојте да се нарекувате ‘учители’, зашто еден е вашиот Учител, а сите вие сте браќа! И најголемиот меѓу вас нека ви биде слуга – оти кој се воздигнува ќе биде понизен, а кој се понизува ќе биде воздигнат! [...] Тешко вам [и горко] книжници и фарисеи лицемери, оти давате десток од нане, копра и ким – а сте го оставиле најважното од Законот: праведноста, милоста и верата; ова требаше да го правите, а и она да не го оставате. Водачи слепи [и безумни]! Па вие комарецот го цедите, а камилата ја проголтувате!?’ (Новиот Завет на Светото Писмо: Евангелие по Матеј; гл. XXIII, стих. 2-8, 11-13, 23-28, 33).²⁶

Меѓу најзначајните претставници на римската Stoa се: Исусовиот современик и Неронов советник – Сенека; учениот философ Мусониј Руф (Rufus); куциот роб Епиктет (50–130 / 55–135?); неговиот ученик Аријан (86–160 г.); императорот од династијата на Антониевците - Марко Аврелиј (121–180) и др. А, во оваа плејада неизбежно би требало да ги вброиме и петмината најголеми јуриспруденти од времето на Царството, кои го сочинуваа т.н. „Сенат на мртвите правници“ (Iuris auctores): најавторитетниот Папинијан, мистериозниот Гај, плус ‘тријадата’ Паул, Улпијан и Модестин.

С е н е к а (Lucius Annaeus Senecae - Minor / о. 3-4 г.пр.н.е.–65 г.н.е.), во своето недовршено дело *Aprocolyntosis Divi Claudii* (Отикнувањето на Божествениот Клаудиј), дава остра критика на бедните правни позитивисти. Во овој сатиричен спис, преку еден драмски текст, наместо за „обоготворувањето“ *post mortem* (ἀλοθέωσις / deificatio) на римскиот император Клавдиј (Claudius I / 10 г.пр.н.е.–54 г.н.е.), по чијашто смрт настапи и крајот на т.н. златна доба на адвокатите-парничари, се говори за неговото „престорување во тиква“ – отикнување (грч. ΑΠΟΚΟΛΟΚΥΝΤΩΣΙΣ). Интересен е ставот дека казната на којашто, на крајот, бил осуден исмеаниот Клаудиј е тоа што тој станал „судски помошник“, како едно од најнедоличните звања за моралните и доблесни луѓе! Апропо оваа тема, во својата одбрана пред Сенатот на боговите, горе на Небото, мртвиот Клаудиј му вели на митскиот јунак Херкул: А и ти знаеш колку се намачив слушајќи ги адвокатите – и дење и ноќе. Ако случајно најдеш на нив, иако си доста силен, поскоро ќе посакаш пак да ги

---

²⁶ За ова лицемерие на властодршците и нивната глад за почести и привилегии се говори и на други места во Новиот Завет на Библијата: *Евангелие по Марко*, гл. XII, ст. 38-40; *Евангелие по Лука* – гл. XI, 37-54, гл. XII, 1-2 и гл. XX, 45-47; како и *Павловото послание до Римјаните*, гл. II, 17-24.

чистиш шталите на Аугеј...²⁷ Интересен е описот на погребот на Клаудиј (pompa funerbis), за кој Сенека вели дека се радувале сите Римјани, освен адвокатите (advocates):

Неколкумина адвокати плачеа од сè срце. Ене, од темнината излегуваат правници – бледи, слаби, едвај душа збираат, како некои што се борат за да преживеат. Еден од нив, кога виде дека адвокатите се собираат настрана, оплакувајќи си ја судбината, им пристапи и им рече: ‘Ви велев јас дека оваа Сатурналија нема да трае вечно’. [...] Адвокати, вие подмитлив соју, во градите жаловни удирајте се сега, со тупаници!²⁸

II. За римските sui generis корени на јуснатуралистичката философија

Целата човекова историја е како голем океан од заблуди, на чијашто површина, во тој неред, тек-тук плови и по некоја вистина.

Бекарија

Сосем е точен ставот дека стоицизмот ѝ ја даде теориската основа на римската претстава на природното право, бидејќи етичките учења на стоиците можеа многу лесно да се приспособат на практичните потреби на растечкото Царство – кое, во својот зенит, се протегаше од границата на Шкотска па сè до Персискиот Залив.²⁹ А токму идејата дека правата на Граѓанинот (лице со status civitatis) се предегзистенцијална категорија vis-à-vis правото на Државата [бидејќи, според подоцнежните зборови на Бекарија, разумот вели дека државата постои за граѓаните, а не граѓаните за државата], доживува свое врвно отелотворување во римското право и затоа, не случајно, се вели дека ова право е Ius perfectus („совршено“) – оти, погледнато од еден аксиолошки дискурс, се темели врз внатрешната природна вредност и врз доблестите, а не врз моќта на државната принуда и авторитет.³⁰

---

²⁷ Во оригиналот: „...Cloacas Aугеae purgare“. Аугеј/Авгеј, според легендата, бил сопственик на големи стада говеда, чишто штали не биле чистени со години и од кои се ширела неподнослива реа. Всушност, петтото јуначко дело на Херкул беше чистењето на овие смрдливи штали за само една ноќ.

²⁸ Л. А. Сенека: *Откивнувањето на Божествениот Клаудиј*; Или, или (едиција „Алфа“); Скопје, 2009; стр. 12, 18-20, 24.

²⁹ Група автори: *Растежот на идеите*; Култура; Скопје, 1995; стр. 292.

³⁰ Но, за волја на вистината, овде мораме да го нотираме фактот дека римскиот правен систем во целина, во еден важен аспект, заостанува зад стоичката теорија – бидејќи прави разлика помеѓу слободни луѓе (лица со status libertatis) и робови (лица со status servitutis). Иако принципот дека еден човек може да се смета за ‘орудие што зборува’ (instrumentum vocale) и да биде нечија сопственост е поразително сознание, сепак тој опстана во општествениот систем на Римјаните.

Тоа, всушност, добро го забележа и Лајбниц (Gottfried Wilhelm Leibniz / 1646–1716), кој во 1670 година – во едно писмо упатено до Хобс (Thomas Hobbes / 1588–1679) – вели дека „цела една половина од римското право потпаѓа на чистото природно право“.³¹ А токму ова ‘чисто природно право’ всушност е она интуитивно, вродено, „право од повисок ред“ – според зборовите на Хуго Гроциус (Hugo Grotius – XVII в.); односно едно „правично и возвишено“ право. За континуитетот и трајноста во опстојувањето на ова „универзално и вечно“ право, како и на римскиот дух и традиција, ни сведочи и искажувањето на големиот вајмарски писател-класик Гете (Johann Wolfgang von Goethe / 1749–1832) кој, во еден разговор со неговиот добар пријател Екерман (Johann Peter Eckermann/1792–1854), за римското право вели дека е „како некој нуркач, одвреме-навреме ќе се скрие, ама никогаш сосема не се губи и секогаш повторно искрснува“.

Ете затоа суптилните и специфични јуристички корени на она што денес, на правните факултети ширум светот, обично во погорните години на студиите, се изучува по предметот Јуриспруденција [Филозофија на правото] ги лоцираме во пребогатата ризница на Римското право – бидејќи разборитите римски класичари-јуриспруденти (iurisprudentes) им одржаа вистинска лекција по право на сите антички, средновековни и современи народи. Затоа, според берлинскиот професор и некогашен пруски Министер за законодавство Савињи (Karl von Friedrich Savigny / 1779–1861), „да се оддели римското од современото право, како и да се изучува современото право самостојно од римското – би било возможно да се стори исто толку, колку и да помешате вода и оган“.

А за да се добие вистинска слика за влијанието на идеите на стоицизмот во римското општество мораме да ги нотираме следниве суштински и тектонски промени кои се случуваат во поимањето и восприемањето на правото:

1) Продуховен развој на јуристичката мисла и римската правна наука: римските разборити правници од т.н. класичен период, кој временски се совпаѓа со продирањето на идеите на стоицизмот, велеа дека правото е „вештина на доброто и правичното“ (Ars boni et aequi – Celsus), а дека тие се „чувари на култот на правдата“ (Iustitia). Или, како што умесно забележува луцидниот феничанец Улпијан (Domitius Ulpianus / II–III век): „...Нас [правниците] понекогаш нè нарекуваат и ‘свештеници’ – оти ја почитуваме справедливоста, учиме да се препознава доброто и правичното, делејќи го праведното од неправедното и разликувајќи го дозволеното од

---

³¹ Светомир Шкарик: *Уставно право II*; Union-Trade; Скопје, 1995; стр. 134.

забранетото... со што, ако не се лажам, ја прооведаме вистинската, а не лажна философија“ (D. 1,1,1.pr.1 – Ulpianus libro primo institutionum).³²

Несомнено е дека овие племенити правници-јуриспруденти, кои го задоволија апетитот за општи јуристички формулации, градеа и племенита јуриспруденција (*iurisprudentia*) – која покажува дека решението на одреден правен проблем е одредено примарно од вредностите, а не од доктрините или, не дај Боже, од догмите. Додека правниците од раниот период се занимаваа со т.н. каутерална јуриспруденција – практична правна дејност, правниците од „златниот“ класичен период повеќе внимание посветуваа на т.н. регуларна јуриспруденција – научна и апстрактна обработка на поимите. Ова, пак, е во спротивност со модерното, современо високо[парно] правно образование – каде владеењето на логиката е апсолутно, а т.н. прецизни правни правила се основата на системот, кој сè повеќе тоне во правна инфлација - презаситеност од прекумерно правно нормирање во сите пори на општественото живеење. А овој нов т.н. „логичко-позитивистички пристап“ во правната наука, кој е далеку од изворната *iurisprudentia*, а блиску до вулгарна номотехника – се заканува да ги направи површни не само изучувањето на римското право во денешницава, туку и правното образование воопшто.³³

2) Еманципацијата на римското хонорарно право и воведување на неприкосновениот правен принцип *Bona fide* [совесност и чесност]: Старото римско граѓанско право од претходниот период (*Ius civile Antiquum*) мораше некако да се приспособи со новонастанатиот и сè поразвиен општествено-економски и правен промет. Тоа се случи преку дејноста на повисоките римски магистрати [првенствено преторите, едилите, квесторите и управниците на провинциите], кои истовремено вршеа и правосудна функција (*iurisdictio*) – т.е. преку нивното право да издаваат општи или посебни наредби, наречени едикти (*ius edicendi*), кои го сочинуваа т.н. преторско, магистратско или хонорарно право (*Ius honorarium* / *Ius praetorium*). Хонорарното право на магистратите во многу нешта отстапуваше од суровоста, крутоста и строгиот формализам

---

³² Во романистиката е стандардизиран вообичаениот, општоприфатен, начин на цитирање на Јустинијановите Дигести – постапка која стручно е позната како *инскрипција*. Така, кратенката D. 1,1,1 означува: *Digesta*, книга 1, титулус 1, фрагмент 1, параграф 1 [често означен и со симболот §].

³³ Филип Томас (Philip J. Thomas): „*Bona fides – римските вредности и правната наука*“ – Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум: *Современото право, правната наука и Јустинијановата кодификација* (том I); Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2004; стр. 511-512. Во овој критички контекст на денешното образование на правниците д-р Томас го наведува трудот на професорот од Харвард – Данкан Кенеди, со мошне интересен наслов: „*Правното образование како обука за хиерархија*“ (Duncan Kennedy: *Legal education and training for hierarchy*, 1982).

на старото граѓанско право – кое, да потсетиме, беше и *ius strictum* и ги кочеше динамичните односи во правниот сообраќај:

„Преторско е она право кое го вовеле преторите – поради применување, дополнување и коригирање на цивилното право, а заради општа корист. Тоа се вика и хонорарно, наречено така поради честа на преторот“³⁴ (D. 1,1,7,1 – Papinianus libro seundo definitionum).³⁵

Во овој период се појавија и многу правни поими и концепти, содржани и цитирани во изворите на римското право, со кои се нагласува дека правото мора, при регулирањето на односите меѓу луѓето, да содржи минимум морал (како на пример: *bona fide* – „добра верба“/совесност и чесност, *aequitas* – справедливост/правичност; *aequum et bono* – правично и добро; *sine dolo malo* – без зла намера/без лоша мисла и сл.).

3) Афирмацијата на натуралистичкиот правен поредок на природата, како и на хуманистичкиот поредок на народите: Римските граѓани имаа право да бираат кој од неведениве два, објективно-важечки [државни / локални] општи правни поредока ќе го применат во регулирањето на своите субјективни односи: покрутото *Ius civile* (граѓанското, или уште наречено квинитско право) или пофлексибилното *Ius honorarium* (хонорарното право). Но, интересно е и тоа што во римскиот правен систем, истовремено со досега наведениве два [паралелни] поредока – се развија и постоеја уште други два, кои не беа типично и ексклузивно римски, бидејќи се однесуваа и на луѓе кои не се граѓани на Рим. Тоа се поредокот на *Ius naturale* (природното [живо/суштествено] право) и поредокот на *Ius gentium* (‘меѓународно’ [општочовечко/интернационално] право).³⁶

За првиот од овие дополнителни поредоци, кој е поекстензивен и посеопфатен, во Јустинијановата кодификација се вели:

„...Природните права кои сите народи подеднакво ги почитуваат, востановени со некое божествено провидение, остануваат секогаш постојани и непроменливи; додека оние права кои секоја држава за себе ги востановила, често се менуваат – било со молчелива согласност на

---

³⁴ Заб. – римските магистрати не беа платени, бидејќи нивната работа беше сметана за *honor* – чест, т.е. имаше третман на почесна служба.

³⁵ *Ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia, propter utilitatem publicam. Quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.*

³⁶ Види и кај Иван Борисович Новицкий: *Римское право (учебник)*; Wolters Kluwer; Москва, 2009 [оригинално издание 1948]; стр. 6.

народот, било со друг, подоцна донесен, закон“ (Iustiniani, Inst. 1,2,11).³⁷

А, пак, во институциите на Гај (Gaius/ средина на II век) за вториот супсидијарен поредок, кој служеше како своевиден коректив на државното право, се вели следново:

„Сите народи кои се управуваат по законите и обичаите се служат делумно со своето сопствено, а делумно со правото заедничко за сите луѓе – бидејќи правото кое некој народ сам за себе го создал, е негово сопствено и се нарекува граѓанско [Ius civile]– како посебно право на таа држава. А она [право] кое го создало природниот разум меѓу сите луѓе и кое сите народи подеднакво го почитуваат се нарекува општо право [Ius gentium] – како право со кое се служат народите. И римскиот народ се служи делумно со своето сопствено, а делумно со правото заедничко за сите луѓе“ (Gai, Inst. 1,1).³⁸

4) Промени во доменот на правната заштита, односно кај процесното право кое се однесува на тужбите и правораздавањето (Ius quod ad actiones pertinent) – т.е. замената на постоечката легисакциона со новата т.н. „формуларна [граѓанска судска] постапка“: Стоицизмот ја задоволи потребата на римската јуриспруденција за општи формулации и остри поделби, и така овозможи архаичните шеми на legis actiones [примитивен облик на строги тужби] да се заменат со пофлексибилните тужбени обрасци на формулатата. Имено, со надвладување на начелата bonae fidei во целокупното римско [материјално и формално] право, легисакциите станаа многу непопуларни меѓу граѓаните. Кога на ова ќе се додаде и претераниот формализам на постапката legis actio, како и пасивната улога на магистратот – сево ова заедно придонесе „старата“ постапка да стане кочница за развојот на римскиот правен промет и да го добие епитетот „надживеана“ во вистинска смисла на зборот.

Во такви услови се појави и следната т.н. формуларна постапка (per formulas), којашто траеше од средината на II в. пр.н.е. па сè до почетокот на

---

³⁷ Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata. Извор: Antun Malenica – *Praktikum iz Rimskog Prava* (prvi tom); Pravni fakultet Novi Sad; Novi Sad, 1997.

³⁸ Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam, quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur.

III век по Христа. *Legisactiones* беа заменети со „редовни правни средства“ наречени тужби (*actiones*), кои се делеа според многу критериуми; како и со т.н. „вонредни правни средства“ (*extraordinaria auxilii*). Суштествените промени се случија примарно во т.н. постапката *in iure* [процесот воден пред преторот, како олицетворение на државниот *imperium*] – и сево ова придонесе таа да стане поевтина и помалку ризична, а со тоа и подостапна за сиромашните слоеви од населението. Нејзината појава и доминација во ерата на класичното римско право се врзува, пред сè, со дејноста на peregrинскиот претор (*praetor peregrinus*),³⁹ кој при судењето ги применуваше начелата на *bona fide* – при што оваа пракса, како мошне добра и ползна, подоцна ја прифати и неговиот колега – градскиот претор (*praetor urbanus*):

„Сите тие законски тужби [легисакции], малку по малку, станаа омразени [меѓу народот] – бидејќи, поради претераната ситничавост на старите [правници], кои тогаш го создаваа правото, се доаѓаше дотаму што би го изгубил спорот оној кој би сторил [дури] и најмала грешка...“ (Gai, *Inst.* – 4,30sq.).

III. За рецепцијата на римските правни идеи во редовите на учената европска јуриспруденција

*Последиците на незнаењето можат да се
споредат [само] со оние на тиранијата.*

Бекарија

По ранохристијанската традиција, на историската сцена, се појавува патристиката (II–VIII век) и неминовниот дефинитивен премин од паганска кон христијанска епоха. Тука би го споменале најголемиот претставник на т.н. западна [латинска] патристика – некогашниот алхемичар и манихеец, а подоцнежен римски бискуп - Аврелиј Августин (*Aurelius Augustinus* / 354–430). Тој, меѓудругото, е познат и по учењето за двата закона: *Lex aeterna* (Вечниот закон) кој соодветствува на т.н. апсолутно природно право и, всушност, е „поредокот кој уредува“ (*ordo ordinans*) и *Lex temporalis* (Позитивно-историскиот [човечки] закон) кој соодветствува на т.н. релативно природно право и, всушност, е „уредениот поредок“ (*ordo ordinatus*). Првиот закон ја содржи Божјата промисла, додека вториот е „природно пишан“ (*naturaliter insita*) и „писмено објавен“ (*in letteris promulgata*).⁴⁰

---

³⁹ И. Пухан и М. Поленак-Акимовска: *Римско право*; Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, 2008; стр. 361.

⁴⁰ Tadić: *Filozofija prava*; Zagreb, 1983; str. 50.

Местото на темната средновековна сцена, од IX до XIV век, го заземе схоластиката.⁴¹ Како неодминлив претставник на т.н. висока схоластика е универзалистот, дијалектичар и ученик на Албертус Магнус – проф. Тома Аквински (Thomas Aquinas /1226?–1274). Овој религиозен рационалист, теолошки догматист и доминикански реалист, кој се обиде да го приспособи аристотелизмот на католицизмот, и кој легалитетот го изведуваше од легитимитетот, а неговиот извор го бараше во bonum commune (заедничкото / општо добро) – разликуваше дури четири видови закони: Lex aeterna (Вечен закон) кој, како апсолутно правило, е израз на „мудроста Божја“ и ја содржи „дејствителната волја“; Lex divina (Божји закон) кој ја поправа расипаноста на човекот и е највисокиот критериум кој ги раководи несовршените луѓе; Lex naturalis (Природен закон) кој налага да се прави добро, а да се избегнува зло и, конечно, Lex humana (Човечки закон) кој го регулира само надворешното дејствување и има принуден карактер, доколку не се почитува.⁴²

* * *

Не е погрешно да дадеме една генерална оценка дека природното право во стариот век, првенствено, се вртеше околу спротивноста на „природата и законот“ (natura et lex); природното право на средниот век – околу спротивноста на меѓу „божјото и човечкото право“ (divini et humani iuris); а природното право на новиот век – околу спротивноста помеѓу „правната принуда и поединечниот разум“.⁴³ Имено, борбата за превласт меѓу „Цезар и Петар“ [Кралот и Папата], потоа победата на секуларизмот, модерната, падот на Византија и откривањето на Америка (XV век) го означија крајот на мрачното средновековие и изгревањето на нововековната мисла (Novus Ordo Seclorum). По одредено временско понирање, теориите за природното право повторно најдоа своја примена во творештвото на повеќе влијателни умови кои беа претставници на индивидуализмот, протестантизмот и противреформацијата (XV-XVI в.), потоа на рационализмот (XVII в.) и европското просветителство (XVIII в.). Нивните идеи за „вродените и

⁴¹ Овој историски период, кое е доста сиромашен со философски идеи, ни најмалку не е тоа кога станува збор за правото. Имено, тука се појавуваат и меѓусебно си конкурираат неколку активни правни концепции: а) римскиот [императорски] концепт: возобновен е во Италија (XI до XVI в.) – Школите на глосаторите и коментаторите; во Франција (XVI в.) - т.н. Школа на елегантна јуриспруденција; и во Германија (XIX в.) - Историско-правната школа; б) германската [народна] традиција со своето „обичајно право“; в) католичката [црковна] концепција со своето „канонско право“; г) феудалната [средновековна] концепција, со „комуналното / статутарно“ и со т.н. „ново краловско право“ и д) англиската [уставна] традиција. В. и кај Guido Fassò: *Storia della filosofia del diritto - I*; Bologna, 1966; p. 236-240 – цит. сп. Тадиќ, стр. 53-54, ф. 7.

⁴² Спореди со Albert Brimo: *Les grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat*; Paris, 1968; p. 58-59 – *Ibid.*; стр. 58, ф. 19.

⁴³ Г. Радбрух: *Филозофија на правото*; Правен факултет „Јустинијан Први“; Скопје, 2008; стр. 30.

неотуѓиви права на човекот“ најдоа свој израз и во познатите англиски и американски ‘билови’ – посебно во Декларацијата за независност на Америка (1776),⁴⁴ а маркизот Лафаџет (Marie-Joseph La Fayette / 1757–1834) овие идеи ги препиша и во француската Декларација за правата на човекот и граѓанинот (1789).

Кон крајот на XVIII и почетокот на XIX век, со појавата на германскиот класичен идеализам (Кант, Фихте, Шелинг, Хегел), изумреа сите претставници на јуснатурализмот и просторот на филозофијата на правото им го отстапија на [нео]позитивистите и нормативистите. Но, овој продуктивен правец, за среќа, повторно се возобнови во втората половина на XX век, особено по последиците од озаконетото меганасилство и невидено дивјаштво манифестирано за време на Втората светска војна (1939–1945). Па така, меѓу позначајни современи претставници на обновениот јуснатурализам се: германскиот скептицист Густав Радбрух (Gustav Radbruch / 1878–1949) – кој правото, во своите Лионски предавања, а особено во неговите подоцнежни трудови, го сфаќа како „волја за правда“; потоа Американецот Лон Фулер (Lon L. Fuller) – кој, во 60-тите години на XX век, пишува за минималната „внатрешна моралност на правото“ – разликувајќи, притоа, институционално и супстанцијално природно право; како и припадникот на т.н. аналитичка јуриспруденција Џон Финис (John Finnis) – кој ги развива своите основни „облици на доброто“ кон кои правото, преку практичната разборитост, треба да се стреми.

Во 80-тите години на XX век, во САД, во академските правни кругови на универзитетите Харвард и Стенфорд се појави и постмодернистичкиот правец на т.н. критички правни студии (Critical legal studies), обоени во левичарскиот дух на неомарксизмот, кој правото го интерпретира од аспект на општествената моќ и вели дека позитивното право е само „орудие на богатите“ и легална маска на експлоатацијата. Најзначајните претставници на ова струење се професорите: Роберто Унгер, Данкан Кенеди и Марк Ташнет.⁴⁵ Овие влијателни личности жолчно го критикуваат правниот формализам, кога велат дека идеологијата за наводното постоење на некакво објективно [важечко] право, кое божем се грижи за заштита на субјективните [човекови] права и слободи на

---

⁴⁴ *Outline of the U.S. Legal System*; Bureau of International Information Programs – United States Department of State; 2004. А со цел демистификација на „лицемерието на конституционализмот“, би ја навел анегдотата околу високопочитуваниот Томас Џеферсон – еден од т.н. татковци на американската уставност, којшто директно учествуваше во подготовката на првиот пишан устав во светот. Имено, овој умен човек, чишто дела се изучуваат низ светските универзитети и кој, да биде иронијата поголема, самиот своерачно запиша: „Секое човечко суштество се раѓа слободно... и секој човек има право на живот, слобода и потрага по среќа“ – на својот приватен имот Монтичело, во Вирџинија (САД), поседуваше 650 црни робови!

⁴⁵ Добринка Тасковска: *Материјали за предавања и вежби по предметот Филозофија на правото; необјавени белешки [студентска скрипта];* стр. 36.

граѓанинот-поединец, не е ништо друго туку „лажна свест“! Преку митот за неутралност и објективност на изгласаните закони, владејачките елити, во кои е сконцентрирана вистинската моќ, всушност го озаконовуваат и легитимираат своето владеење, а го затупуваат секој обид за евентуален отпор на народот – кој, често, не ни сфаќа дека е манипулиран. Формалната „еднаквост пред Уставот и законите“ е параван зад кој се кријат реалните и огромни нееднаквости и диспропорции меѓу луѓето – моќни[ци]те, како и во времето на Тразимах, и денес доминираат во општеството... Значи, сценографијата се менува, ама драмата останува иста! *Nihil sub Sole novum* – Нема ништо ново под Сонцето (Biblia; Eccl. - I, 9) и, со оглед на тоа што човечката природа е дел од космичката, ќе мораме да се сложиме дека Законот кој управува со Космосот – она „вечно враќање“, во целост важи и за човековата [циклична] историја.⁴⁶

---

⁴⁶ А. Мекинтаир: *Кратка историја на етиката*; Аз-Буки; Скопје, 2004; стр. 148.

**ГОЛЕМАТА ПОВЕЛБА ЗА НАРОДИТЕ ОД 1215 ГОДИНА.
ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ И НЕЈЗИНОТО ЗНАЧЕЊЕ ЗА РАЗВОЈОТ
НА УСТАВНОТО ПРАВО КАКО ГРАНКА НА ПРАВОТО ВО
АНГЛИЈА И СВЕТОТ**

Апстракт: Magna Carta Libertatum или големата повелба на народите претставува документ кој е заклучен помеѓу кралот Јован без земја (John Lockland) и англиските барони, кој прокламира правила кои се дел од англиското право, со кој кралот писмено се обврзува да им гарантира одредени правила и норми на англиските феудалци кои тие веќе ги користеле врз основа на уставните обичаи. Повелбата претставува најстар уставен документ на феудална Англија, но воедно претставува основа на повеќе устави, не само во англиското говорно подрачје, туку и во целиот свет. Иако во најголем дел членовите од Magna Carta денес се укинати, таа претставува документ со огромно значење особено во областа на уставното право.

Клучни зборови: *Magna Carta Libertatum, Големата повелба, Хабеас корпус акт (The Habea Corpus Act), устав, уставно право, Петиција на правата, Спогодбата на народите (Agreement of the people), Билот на правата (Bill of Rights), Домот на лордовите, Уставот на САД*

**THE GREAT CHARTER OF LIBERTIES SINCE 1215.
HISTORICAL DEVELOPMENT AND ITS IMPORTANCE FOR THE
DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH
OF THE ENGLISH LAW AND THE WORLD**

Abstract: The Great Charter of the Liberties (Magna Carta Libertatum) presents a document which is concluded between the King John Lockland and the English barons, which proclaims rules that are part of the English law, with which the King, in writing, obligates himself to guarantee certain rules and norms to the English feudals, which they already used them based on the statutory practices. The Charter itself presents the oldest statutory document of

feudal England, but at the same time it presents a basis for more constitutions, not only in the English-spoken region, but also in the whole world. Even the most articles of the Great Charter are abolished today, it presents a document with huge importance, especially in the area of the statutory law.

Key words: *Magna Carta Libertatum, The Great Charter of Liberties, the Habeas Corpus Act, Constitution, Constitutional right, Petition of the Rights, Agreement of the People, Bill of Rights, the Home of the Lords, Constitution of the USA*

Краток историски развој и значењето на Големата повелба за слободите

Големата повелба за слободите претставува англиска повелба, која оригинално е објавена во 1215 година, која исто така била преиздадена подоцна во XIII век со модификации во содржината. Таа содржи преамбула и нормативен текст од 63 амандмани. Повелбата за прв пат стапува во сила во 1225 година, а верзијата од 1297 година, со долгото име Големата повелба на слободите на Англија и на слободите на шумите – сè уште стои во статутарните книги на Англија и Велс. Во делот на преамбулата се наведуваат договорните страни и целите на документот, додека во нормативниот текст се запишани слободите и правата на феудалците и нивните наследници. Повелбата од 1215 година барала од кралот Јован да прокламира одредени слободи и права, да почитува одредени правни процедури и да прифати дека неговата волја не е арбитарна, односно да прифати дека неговата волја е ограничена со закон.

За време на неговото владеење, комбинацијата од зголемени даноци, неуспешни војни и конфликтот со папата го направи кралот Јован непопуларен меѓу бароните. Некои барони започнале и да заговараат против нивниот Крал, но ветувањата дадени на северните барони и потчинувањето на кралот Јован кон римокатоличката црква при што се обврзува да плаќа папски данок, успеал да ја одложи француската инвазија во 1213 година.

Во 1215 година, некои од најзначајните и највлијателните барони започнале отворен бунт против нивниот крал поради драстичното зголемување на даноците на неговите поданици. Ваквите бунтовништва не биле особено невообичаени во овој период. Секој крал кој владеел по кралот Вилијам Освојувачот се соочувал со разни бунтови. Меѓутоа, во секој претходен случај имало очигледен алтернативен монарх кои бил поддржан од страна на бунтовниците. Поради оваа причина, наместо да

Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на Уставното право како гранка на правото во Англија и светот

бараат нов монарх на тронот, бароните решиле да го базираат нивниот бунт врз угнетувачката власт на кралот Јован. Во јануари 1215 година, бароните направиле заклетва дека тие ќе стојат цврсто за слободите на црквата и кралството и ќе бараат од кралот Јован да ја потврди Повелбата на слободите¹. За време на преговорите помеѓу бароните и кралот Јован во периодот помеѓу јануари и јуни 1215 година се појавил еден нов документ, што историчарите го нарекле „Непознатата повелба на слободите“, од која седум членови подоцна ќе се појават во „Членовите на бароните“ и во „Повелбата од Runnymede“. Во мај кралот Јован понудил да се достават прашања до комитетот за арбитража со папата, како врховен арбитер, но бароните продолжиле со нивното спротивставување. Бароните, со поддршка од принцот Луј – францускиот наследник и кралот Александар II на Шкотска навлегле во Лондон, на 10 јуни 1215 година и го присилувале кралот Јован да го потврди веќе подготвениот документ со неговиот печат во областа Runnymede². По неколку денови преговарање кралот Јован на 15 јуни 1215 година „доброволно“ ја ограничува својата волја и го потпишува документот кој денес е познат под името **Magna Carta Libertatum**. За возврат, бароните ги обновиле своите заклетви за поддршка на кралот Јован на 19 јуни 1215 година. Формалноста на документот од овој договор помеѓу кралот и бароните бил направен од кралската канцеларија на 15 јули истата година. Ова била оригиналната Magna Carta која е напишана на латински јазик во четири исти примероци. Копии на овој документ биле испратени до значајни функционери, бискупи и шерифи и до денес е зачуван дел од оригиналниот пергамент на кој е напишана и може истиот да се види во комонвелтот. Документот од 1215 година содржел повеќе членови и амандмани. Еден голем дел кој денес се нарекува член 61 (оригиналниот документ не бил поделен на членови) и во овој член кој го основал комитет од 25 барони било запишано дека тие би можеле во кое било време да се спротивстават и да ја отфрлат волјата на Кралот, во случај тој да ги прекрши правилата кои се предвидени во Повелбата. Овој комитет од 25 барони дури можел и да ги заплени замоците и каков било друг имот ако се сметало дека тоа е потребно и е во интерес на граѓаните и црквата. Недовербата помеѓу двете страни биле застрашувачка. Она што бароните сакале да постигнат било симнување на кралот Јован од тронот. Членот 61 претставувал сериозен предизвик за авторитетот на кралот Јован како монарх. Јован се откажал од потпишувањето на овој член. Папата Инокентие III исто така го анулирал „срамниот и

---

¹ Треба да се прави разлика помеѓу Повелбата на слободите и Големата повелба на слободите (Magna Carta Libertatum). Повелбата на слободите била издадена во 1100 од страна на Кралот Хенри I за да ја ограничи својата власт, особено во областа на црковните функционери и англиското благородништво.

² Runnymede е росна полјана покрај течението на реката Темза во англиската област Беркшир и е околу 20 милји (42 километри) на запад од централен Лондон

понижувачки“ документ, кој сметал дека со сила му е наметнат на кралот преку „насилство и страв“. Папата ги одбил сите ограничувања на кралот, сметајќи дека со тоа ќе биде нарушено достоинството на кралот Јован како легитимен претставник на божјата волја на земјата. Тој, исто така, документот го сметал како навреда на авторитетот на црквата врз кралот и врз папските територии на Англија и Ирска – поради што го ослободил кралот Јован од неговата заклетва кон црквата. Бароните знаеле дека нема да можат да го ограничат кралот Јован со Magna Carta, па затоа тие барале нов крал. Англија била фрлена во граѓанска војна, позната како Првата баронска војна. Со неуспехот на Magna Carta да обезбеди мир и да го ограничи владеењето на кралот Јован, тие барале потрадиционален тип на бунтовништво, односно барале да се замени монархот со нов. Бароните ја понудиле круната на Англија на принцот Луј на Франција, иако бил Французин. Како средство за запирање на војна Magna Carta била неуспешна и била одбиена од повеќето барони и била правно валидна не повеќе од три месеци. Смртта на кралот Јован во 1216 година било она што ја обезбедило иднината на Magna Carta.

Големата Повелба од 1216 до 1369 година. Повелбата од 1216 година

Деветгодишниот син на Кралот Јован – Хенри бил крунисан и именуван како нов крал на Англија, иако поголемиот дел од Англија бил под влијание на узурпаторот принц Луј. Папскиот легат Гуала Бичери прогласил света војна против принцот Луј и бароните, додека лицата кои биле лојални на кралот Јован сега се ориентирале кон новиот крал, односно неговиот син Хенри. На чело на лојалистите стоел Вилијам Маршал³. Вилијам Маршал, заедно со папскиот легат⁴ Гуала Бичери ја издале Повелбата на слободите, базирана на Повелбата од Runnymede, во име на кралот на 12 ноември 1216 година, со цел да ги ослабнат бунтовниците. Оваа Повелба се разликува од онаа од 1215 година единствено во тоа што има 42, а не 61 член. Особено е важно отстранувањето на неславниот член 61. Оваа Повелба била издадена посебно и за Ирска. Следејќи го крајот на Првата баронска војна и Договорот од Ламбет⁵ – Повелбата на слободите (Carta Libertatum) била издадена повторно како онаа од 1216 година, но со одредени измени, а секако и посебно е издадена и за Ирска. За разлика од

---

³ Сер Вилијам Маршал (1147 – 14 мај 1219 г.) бил првиот гроф од Пемброук. Архиепископот од Кантербери – Стивен Лангтон го опишува како „најголемиот витез“ во тоа време.

⁴ Папски легат претставува лице кое е личен претставник на папата во други нации.

⁵ Договорот од Ламбет бил значаен договор потпишан во 1217 година од страна на принцот Луј на Франција, со што тој ја прекинува својата воена поддршка во Првата баронска војна и става крај на своите претензии кон круната на Англија.

Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на Уставното право како гранка на правото во Англија и светот

Повелбата од 1216 година, во новата Повелба 42-та члена биле проширени на 47. Значаен момент во историјата на Magna Carta е кога мал дел од оригиналната Повелба ќе се прошири со нов материјал за да се формира комплементарна Повелба – Повелбата на шумите. Со ова се формира една врска помеѓу двете повелби. Терминот Magna Carta Libertatum започнал да се користи од писарите за да ја разликуваат поголемата и поважна повелба од онаа за шумите. Терминот, исто така, се користел ретроспективно за да се опишат претходните повелби, кои порано се нарекувале Carta Libertatum, со што оваа Повелба станала позната под името Magna Carta или Magna Carta Libertatum.

Големата Повелба од 1225 година

Со стекнувањето на полнолетството, кралот Хенри III бил повикан да ги потврди повелбите. Хенри ја преиздадел Magna Carta во скратена верзија со само 37 члена. Ова била првата верзија на Повелбата која влегла во англиското право. Повелбата на слободите вклучувала и нова изјава дека била издадена спонтано и со слободната волја на кралот. Додека пак во 1227 година, кралот Хенри III прогласил дека сите идни повелби треба да бидат издадени под неговиот печат. Едвард I од Англија ја преиздал Повелбата од 1225 година во 1297 година за возврат за воведување на нов данок. Од уставен аспект, Magna Carta на Едвард I е најзначајната. Оваа верзија и денес стои во англиското статутарно право.

Документот Confirmatio Cartarum u Articuli super Cartas

Документот Confirmatio Cartarum (Конфирмација на повелбите) бил објавен од страна на Едвард I во 1297 година. Во Конфирмацијата, кралот Едвард повторно ги прифатил Magna Carta и Шумската повелба како концесија за данок. Папата Клемент V ја анулирал Confirmatio Cartarum во 1305 година. Како дел од повторното прифаќање на повелбите во 1300 година бил додаден дополнителен документ – Articuli super Cartas. Овој документ се состоел од 20 члена и барал решение на проблемот со стапувањето во сила на повелбите. За време на владеењето на Едвард III биле донесени шесте статuti и биле изгласани шест мерки во периодот меѓу 1331 година и 1369 година, кои подоцна биле наречени „Шесте статuti“, во кои тие барале разјаснување на одредени делови од повелбите. Непостојаноста на Повелбата барала од наредните генерации преку петиција да бараат од кралот повторно да ја потврди и прифати Magna Carta, но секако истата и да ја почитува. Помеѓу XIII и XV век, Magna Carta била потврдена триесет и два пати, според Сер Едвард Коук, но се смета дека била потврдена дури и четириесет и пет пати. За последен пат била потврдена во 1423 година, од страна на кралот Хенри VI.

Укинување на членови од Повелбата

Укинувањето на член 26 во 1829 година бил првиот пат кога член од Magna Carta бил укинат. Со ставање крај на неповредливоста на овој документ, во следните 140 години речиси целата Повелба ќе биде укината, оставајќи ги единствено членовите 1, 9 и 26 во сила по 1969 година. Главно, најголем дел од членовите биле укинати во Англија и во Велс со Актот за ревизија на статутарното право од 1863 година (Statute Law Revision Act) и во Ирска со Актот за ревизија на статутарното право на Ирска од 1872 година (Statute Law Ireland Revision Act).

Содржина на повелбите

Magna Carta има преамбула и нормативен текст. Во преамбулата се наведуваат договорните странки и целите на документот, а во нормативниот текст се запишани слободите и правата на феудалците и на нивните наследници. Во своето оригинално издание, Magna Carta била напишана на латински. Голем дел од содржината била копирана, односно препишана збор до збор, од Повелбата на слободите на Хенри I, објавена кога Хенри станал крал во 1100 година, во која тој рекол дека ќе почитува одредени права на црквата и бароните, како на пример да не ги присилува нивните наследници да го купуваат нивното наследство. Многуге преиздавања на Повелбата придонеле до голем број на отстранување на членови од првобитната Повелба. Од некои членови дури била формирана и посебна повелба – Повелбата на шумите. Важно е да се стави акцент на фактот дека Повелбата од 1215 година не била нумерирана и не била поделена во параграфи и посебни членови. Овој систем на нумерирање, кој се користи денес, бил креиран од страна на сер Вилијам Блекстоун⁶ во 1759 година.

Одредби на Повелбата

Во Magna Carta имало одредби кои регулирале различни прашања. Биле предвиден неприкосновеност на правата и привилегиите на англиската црква, како и немешање на кралот во изборите за црковните функции. Кралот ги потврдил правата на бароните, односно на непосредните кралски вазали и на тој начин кралот се откажал од распишување на самоволни даноци и зголемување на даноците, како и злоупотреба на старателството над имотот на неполнолетните. Било предвидено и ограничување на интервенцијата на кралските судови во областите на патримонијалните судови во решавањето на предметите на слободните

---

⁶ Сер Вилијам Блекстоун (10 јули 1723 – 14 февруари 1780 г.) бил англиски правник, судија и политичар во XVII век.

Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на Уставното право како гранка на правото во Англија и светот

сопственици. Повелбата ги потврдила и старите слободи на градот Лондон, како и на другите градови, а исто им ги признала и правата на трговците – на домашните и на странските – да можат слободно да влегуваат и излегуваат од Англија и да можат да тргуваат без никакви вознемирувања. Биле потврдени и мерки за тежина кои биле неопходни за трговијата. На слободните селани им било ветено дека нема да бидат оптоварувани со неподносливи глоби и дека нема да бидат упропаствувани од истите. Се предвидувало и дека ниеден слободен граѓанин нема да биде затворен, уапсен, прогонет или нема да му биде одземен имот без законска пресуда. Повелбата за остварување на своите одредби предвидувала бароните да изберат Совет од дваесет и пет лица. Во случај на повреда на одредбите од Повелбата од страна на кралот, бароните имале право на побуна.

Значењето на Големата повелба за слободите и членови кои сè уште се на сила до денес

Значењето на Големата повелба на слободите се состои во тоа што за првпат во историјата на уставноста конкретен пример го афирмира нејзиниот договорен карактер и истиот претставува документ кој за првпат експлицитно го лоцира легитимитетот на државната власт во волјата и согласноста на управуваните субјекти (government by consensus)⁷. Повелбата претставува прв пишан документ кој ја има прифатено клаузулата за суперматеријата на правото во однос на власта. Исто така, претставува документ со кој се утврдуваат правните граници на кралската власт, а воедно ја навестува и појавата на современото начело на законско однесување на државните органи во постапката за заштита на човековите слободи и права. Единствено три вредности останале дел од правото на Англија и Велс, и се сметаат како дел од некодификуваниот устав. Лордот Денинг⁸ ја опишал како „најголемиот уставен документ на сите времиња – основа на слободата на индивидуата наспроти арбитрарниот авторитет на деспотот“. Во говор во 2005 година, Лордот Вулф⁹ ја опишал како „Прва од серија на инструменти кои сега се признаваат како документи со посебен

---

⁷ Шкарик, Светомир и Силјановска-Давкова, Гордана (2007) Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје.

⁸ Баронот Алфред Томпсон Денинг, повеќе познат само како лорд Денинг бил британски војник, математичар, правник и судија. Своето познавање од областа на математиката и правото го стекнал на Универзитетот во Оксфорд. Во 1938 година станал кралски советник.

⁹ Баронот Хари Вулф, односно лорд Вулф бил господар и чувар на записите на кабинетот на Англија од 1996 сè до 2000 година, а потоа станал главен судија на Англија и на Велс од 2000 до 2005 година.

уставен статус“, во група со Habeas Corpus Act¹⁰, Петицијата на правата¹¹, Спогодбата на народите, Bill of Rights и др.

Првите три вредности од Повелбата претставуваат основа за појава и развој на либералната демократија, додека последните три вредности претставуваат основа за појава и развој на правната држава и современиот конституционализам. Петицијата на правата непосредно се повикува на Големата повелба за слободите со која се забранува апсење на слободните граѓани и одземање на неговиот имот без законска основа и законско судење. Петицијата на правата содржи десет члена со кои се пропишани ограничувачките норми за кралската власт:

- Никој не може да биде казнет без законско судење и без законска основа, не може да се воведуваат нови даноци, царини или други давачки без согласност на Парламентот; никој не може да биде затворен, лишен од наследство, погубен или протеран без постапка утврдена со закон; никој не може да биде присилен да плаќа какви било давачки без закон донесен од Парламентот; се укинуваат вонредните судови кои одлучуваат за човековите права врз основа на воен закон и се забранува присилно сместување на војници во приватните домови и на материјален товар на граѓаните. За разлика од петицијата за правата, спогодбата на народите или уште позната како документ (Agreement of the people)¹² не бил формално признаен и усвоен како официјален, сепак има одредено влијание врз уставите низ светот. Во овој документ лаверите, како составен дел од војската на Кромвел ги изложуваат своите ставови за уставните реформи кои се случуваат во Англија во средината на XVII век. Трајната вредност на Спогодбата се состои во тоа власта на претставничкото тело да се ограничи во интерес на заштитата на правата и слободите на човекот. Сепак, оваа идеја е актуелна во сите земји со претставничка демократија¹³. Подоцна, како водач на англиската револуција, Оливер Кромвел во 1649 година успева да го погуби кралот Чарлс I и успева да ги укине кралството и Домот на лордовите¹⁴. Во 1653 година е донесен еден од најважните

---

¹⁰ Habeas Corpus Act (1679) е акт на Парламентот во Англија, објавен за време на владеењето на кралот Чарлс II, со цел да се дефинира и зацврсти стариот прерогатив writ, со кој лицата кои се неправедно приведени не можат да бидат изведени пред суд.

¹¹ Петицијата на правата (Petition of Right) од 1628 година претставува англиски конституционален документ што ги утврдува односите меѓу кралот и Парламентот врз правна основа.

¹² Документ од 1649 година на радикалното крило на пуританската револуција во Англија.

¹³ Филип Лово. Velike savremene demokratije, Sremski Karlovci, Novi Sad 1999, str. 245.

¹⁴ Домот на лордовите, настанат од Големиот совет кого го сочинувале крупните феудални и црковни големодостојници и денес го има сочувано својот аристократски карактер.

Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на Уставното право како гранка на правото во Англија и светот

документи кој се надоврзува на Спогодбата на народот и претставува „прв пишан устав“ познат како инструментот на владеењето (Instrument of Government). Инструментот на владеење претставувал акт против апсолутната власт на монархот и власта на Парламентот. Документот бил составен од 42 члена, со кој за првпат се укинува монархијата во Англија и се воведуваат нови принципи на државна власт, каде што за првпат се воведуваат поимите република и републикански облик на управување, а воедно со Уставот на САД претставуваат едни од пократките во светот. Инструментот на владеење во себе содржи повеќе карактеристики на државна власт. Уставотворната се разликува од законодавната власт, со тоа што законодавната власт ја врши само Парламентот и притоа власта е поделена на законодавна и извршна власт. Извршната власт е сконцентрирана во инокосен или колективен орган. Во 1679 година, како акт за заштита на граѓаните од самоволно лишување од слобода кој бил составен од 20 члена е донесен Хабеас корпус акт (The Habeas Corpus Act). Со овој акт поединецот се заштитува од самоволието на државната власт и полицијата. Со одредбите на овој акт никој не можел да биде уапсен за дело кое не било предвидено со закон. Воедно секој уапсен граѓанин имал право да биде изведен пред суд за да се докаже неговото правно лишување од слобода.

Членовите од последното издание на Magna Carta од 1297 година, кои сè уште се во основата во статутарното право се:

- **член 1**, кој се однесува на слободата на англиската црква;
- **член 9** (член 13 во Повелбата од 1215 година) се однесува на прифаќањето на старите слободи на градот Лондон;
- **член 29** (член 39 во Повелбата од 1215 година) се однесува на правото на задолжително правично судење.

Влијание врз појавата на подоцнежните уставни

Magna Carta Libertatum била изворен документ на многу лица кои подоцна се обиделе да направат уставни форми на владеење, вклучувајќи го и Уставот на Соединетите Американски Држави. Британските територии, Австралија и Нов Зеланд, Канада (со исклучок на провинцијата Квебек) и поранешната Унија на Јужна Африка и Јужна Родезија, сите се свртувале кон Magna Carta и нејзиното право, и таа имала значително влијание врз државите кои еволуирале од Британската Империја. Бројни копии, познати како „егземплификации“, биле направени со секое издавање, за секој учесник да има по една копија. На пример, во случајот со Повелбата од 1215 година била направена копија за кралските архиви, една за бароните и една за секоја од четириесетте земји во тоа време. Ако некогаш постоела

една „главна копија“ на Magna Carta, тоа била онаа со печатот на кралот Јован во 1215 година, но таква до сега не е пронајдена. Постојат четири егземплификации на оригиналниот текст од 1215 година, од кои сите се наоѓаат во Англија, од кои само неколку делови се изложени.

Популарни перцепции. Симболизам и практика

Magna Carta претставува симбол на слободата, кога за првпат на граѓаните на Англија им биле признати правата против апсолутистичкиот монарх. Меѓутоа, во практика граѓаните (со исклучок на бароните и кралот) не можеле да ја користат Magna Carta во некои ситуации, односно нивниот пристап до неа бил ограничен. Исто така, Magna Carta во голем дел била копирана од Повелбата на слободите на кралот Хенри I, која го ограничувала кралот со закони кои ефективно признавале одредени слободи на црквата и благородништвото.

Велика Британија во 21 век

Во 2006 година, BBC History организирале анкета со цел да се препорача датум за Денот на Британија. 15 јуни, денот кога е потпишана оригиналната на оригиналната Magna Carta од страна на кралот Јован добила најмногу гласови, но сепак резултатот не бил обврзувачки во никаков случај, иако тогашниот прв министер Гордон Браун ја поддржувал идејата за да одреди национален ден за да се празнува британскиот идентитет. Според анкета спроведена од YouGov во 2008 година, 45% од британската јавност не знаат што е тоа Magna Carta.

Заклучок

Magna Carta, уште наречена Magna Carta Libertatum (Големата повелба на слободите), е англиска правна повелба, оригинално издадена во 1215 година. Magna Carta барала од кралот Јован на Англија да прокламира одредени права, да почитува одредени правни процедури и да прифати дека неговата волја може да се ограничи со законот. Експлицитно ги заштитува правата на субјектите на кралот и го дозволува правото на жалба против неправеден притвор. Овој важен уставен документ имал долга историја, но на крај речиси целиот бил укинат со исклучок на членовите 1, 9 и 29. И покрај сè, Magna Carta инспирирала подоцна и некои уставни документи, вклучувајќи го и Уставот на Соединетите Американски Држави. Овој документ исто така се почитува и во Соединетите Американски Држави, каде што претставува една од основите за составувањето на денешниот

Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на Уставното право како гранка на правото во Англија и светот

изглед на Уставот на Соединетите Американски Држави. Во 1976 година, Велика Британија им позајмила на Соединетите Американски Држави оригинална верзија на Magna Carta од 1215 година за нивната двестегодишна прослава со Билот на правата (Bill of Rights) од 1689 година се завршува еден цел циклус започнат со креирањето на Големата повелба и почетокот на уставноста во Англија и во светот. Со последниот документ и Билот на правата Англија прераснува во уставна монархија, со што тежиштето на власта се префрла од кралот врз Парламентот. Кралот ги задржал овластувањата во формална смисла, но ја загубил власта¹⁵. Постепено принципот на уставноста, во современа смисла на зборот, можеме да го согледаме во судирите помеѓу монархот и Парламентот кој траел скоро пет века за преносот на власта, кој започнува со Големата повелба за слободите од 1215 година и завршува со Билот на правата. Притоа граѓаните биле заштитени од казни без судска одлука, истовремено имале и право јавно да го критикуваат кралот и носителите на власта без притоа да бидат одговорни за тоа. Со овој акт граѓаните добиваат и право на петиција, како облик на непосредна демократија. Од друга страна, кралот немал право да донесува нови закони, како и да менува или укинува закони и да воведува нови даноци без согласност на Парламентот. Magna Carta претставува еден од најстарите зачувани документи со уставотворно значење.

Литература:

- Шкарик, Светомир и Силјановска-Давкова, Гордана (2007). *Уставно право*. Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје.
- Поповска, Проф. д-р Билјана (2011). *Историја на правото – III дел*. 2-ри Август С – Штип.
- J.A.R, Mariot English Political Institutions – An Intrductory Study, Oxford Old School History (2009). *The Magna Carta Libertatum*. CreateSpace.
- BBC – History. *British History In Depth: King John And The Magna Carta*. http://www.bbc.co.uk/history/british/middle_ages/magna_01.shtml
- Magna Carta Institute For Human Rights And Obligations. *History: Magna Carta from 1215 onwards*. <http://www.magnacarta.com/content/history>
- Wikipedia, The Free Encyclopedia. *Magna Carta*. http://en.wikipedia.org/wiki/Magna_Carta
- Historic - UK. *The Origins Of Magna Carta*. <http://www.historic-uk.com/HistoryUK/England-History/magna-carta.ht>

---

¹⁵ J.A.R, Mariot English Political Institutions – An Intrductory Study, Oxford,

ПОТРЕБАТА ОД ПРОМЕНА НА КОМПЕТЕНЦИИТЕ ВО РАЗВОЈОТ НА ЧОВЕЧКИТЕ РЕСУРСИ ВО ПОСТРЕЦЕСКИОТ ПЕРИОД¹

Апстракт: Процесот на глобалната трансформација на општествата и економиите од општества базирана на работа во општества врз основа на знаења го направи развојот на човечките ресурси едно од најважните средства на секоја организација и најважен елемент во економскиот развој на земјата. Инвестициите и реформите во високообразовниот систем станаа реалност за Европа и земјите од Западен Балкан за да ги задоволат новонастанатите потреби на пазарот на труд. Усовршувањето на високообразовниот систем и развојот на концептот на доживотно учење се предуслови за развој на висококомпетентни индивидуи, кои ќе придонесат во развојот на конкурентно стопанство. Главна цел на овој научен труд е да се презентираат причините за реформа на високообразовниот систем во Република Македонија, како и да се потенцираат специфичните проблеми со кои се соочуваат високообразовните институции за време на овој реформски процес. Исто така, главна цел на овој труд е да изведе заклучок за бараните компетенции со кои студентите треба да се стекнат за време на образовниот процес. Овие компетенции се анализирани од страна на академскиот кадар, дипломираните студенти и работодавачите. Тие треба да бидат движечка сила во понатамошниот развој и реформи во создавањето на квалитетни човечки ресурси.

Клучни зборови: човечки ресурси, високо образование, Болоњска декларација, вештини, пазар на труд, Република Македонија

NECESSITY OF CHANGING THE COMPETENCES IN THE HUMAN RESOURCES DEVELOPEMENT IN POST-RECESSION PERIOD

Abstract: The process of global transformation of societies and economies from work-based to knowledge based societies and economies made a human resources development as one of the key asset of every organization and most

---

¹ Меѓународен балкански универзитет – Скопје, Факултет за економски и административни науки (sbilicsotiroska@ibu.edu.mk)

important element in the economic growth of a country. Investments and reforms of the higher education system have become a reality for Europe and Western Balkan countries in order to meet the newly emerged needs of the labour market. Improvement of higher education system and development of the concept of lifelong learning are preconditions for development of highly competent individuals, which would contribute to the development of competitive economy. The main goals of this scientific paper are to present the reasons for the reforms of the higher education system, as well as to point out specific problems faced by the higher education institutions during the reform process. Also the ultimate aim of the paper is to make conclusions on the requested competences which students should obtain during the educational process. These competences have been analyzed from the side of the academic staff, graduated students and employers. They should be driving force in the further development and reforms in the process of development of qualitative human resources capital.

Key words: *Human Resources, Higher Education, Bologna Declaration, Skills, Labour Market, Republic of Macedonia*

Вовед

На почетокот на XXI век сите економии во светот се соочуваат со голем број на предизивици: брзи и радикални промени во опкружувањето, зголемена глобална конкурентност, светска финансиска криза, зголемена важност на новите информатички технологии и доминација на знаењето како клучен фактор кој влијае врз компетитивните предности. Традиционалните извори на компетитивни предности, како што се производните капацитети, пристапот до финансиските ресурси, начините на дистрибуција или обемот на стопанството, се неопходни но, не се доволни за успех во денешната светска економија. Во вакви услови есенцијално е секое стопанство, без оглед дали е развиено, во развој или во транзиција, да има добро образована, обучена и компетентна работна сила. Развојот на концептите за доживотно учење, образование и обука се предуслови за адаптација на меѓународното и локалното опкружување и тие се главните фактори кои влијаат на севкупниот социоекономски развој на секоја земја.

Една од студиите на Европската унија во областа на човечките ресурси разјаснува дека транзициите во општествата базирани на знаење бараат комбинација на вештини (како што се технолошки, информатички и вештини за решавање на проблеми, адаптивност и тимска работа) и специфично знаење (како што е од областа на инженерството,

математиката, странските јазици и економијата).² Во делот на „вештините за иднина“ студијата истакнува дека индивидуалците треба да преземат одговорност за развој на нивните сопствени вештини, а бизнис заедницата (работодавачите) би требало да има значајна улога во определувањето на тоа кои вештини им се потребни на индивидуите. Образовните институции мора да ги имаат предвид овие потреби и да имаат континуиран развоен процес кој ќе образова во текот на целиот живот. Исто така, политиката и процесот на донесување на одлуки мора да имаат значајна улога во промовирањето на овие акции.

Имајќи ги предвид сите промени што ги донесе глобализацијата и економијата базирана на знаење, земјите од Западен Балкан постигнаа многу важни чекори во подобрувањето на високото образование. На почетокот на овој труд се претставени главните чекори на водечките промени во институциите за високо образование. Потоа се објаснува важноста на високото образование и се нагласува улогата што високото образование ја има во развојот на човечките ресурси.

1. Материјал и метод на работа

Научните методи кои се употребени при изработката на трудот се категоризирани како основни и дополнителни научни методи. Како основни научни методи се користат методите на индукција, дедукција, историскиот метод, методот на анализа, синтеза и методот на компаративна анализа. Како дополнителен научен метод е користен методот на студија на случај.

Спроведена е анкета на пет универзитети во Република Македонија (четири јавни универзитети и еден приватен универзитет) и пет средни претпријатија со најмногу до 50 вработени. Целни групи во анкетата беа дипломираните студенти, академскиот кадар и работодавачите во Република Македонија.

2. Развојот на човечкиот капитал – клучен фактор за конкурентноста

Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД) го дефинира човечкиот капитал како „знаења, вештини, способности и атрибути отелотворени во поединци кои го олеснуваат создавањето на личната, социјалната и економската благосостојба“.³ Со други зборови, човечкиот

---

² Tuning Educational Structure in Europe, 2010 Tuning Project 2000 – 2004: General Presentation, Brussels

³ OECD 2010: Statistical Annex of the 2010 Development Co-operation Report, <http://www.oecd.org/document/9/html>

капитал претставува целиот опсег на способности и ресурсите потребни за подобрување на конкурентноста и развојот кои придонесуваат за успехот на една нација.

Владите, фондациите, невладините и непрофитните организации, како и субјектите од приватниот сектор, играат важна улога во создавањето и развојот на човечкиот капитал, што е и една од водечките цели на многу владини програми. Насекаде во светот, владите сè повеќе се занимаваат со подигање на нивото на човечкиот капитал, главно преку образование и обука, кои денес се сметаат за еден ресурс од клучно значење неопходен „за снабдување со гориво на економскиот раст и развој“. Успешно развиен човечки капитал може да преземе многу форми и програми, мора да биде ефикасен, фокусиран и флексибилен за да одговори на локалните потреби. Инвестирањето во алатките за развој на човечкиот капитал е инвестиција на долг рок, која нуди враќање на капиталот, исто како и при инвестирањето во традиционалниот физички капитал, како што се развојот на инфраструктурата или развој на природните ресурси на земјата.

Финансиската криза која започна во 2008 година предизвика владите сè повеќе да се свесни дека инвестициите во својот национален човечки капитал се многу важни. Потенцијалот на земјите насочен кон закрепнувањето на нивните економии базирани на знаење во голема мера зависи од нивниот човечки капитал.

Еден од приоритетите во развојните програми на среден рок на владите е развојот на човечкиот капитал преку реформа на образовниот сектор, оптимизација на училишната мрежа, рехабилитација на стручното образование и консолидација на институциите за стручна обука, зајакнување на здравствениот систем и заштита на јавното здравје и приспособување кон стандардите на Европската унија, како и спроведување на целна социјална помош, заштита и социјалната вклученост на лицата со посебни потреби итн.

Признавајќи го градењето на човечкиот капитал, како главен столб за зголемување на долгорочната конкурентност во регионот, регионалните институции прават значителни напори за развивање на триаголникот на знаење - истражување, образование и иновации - вклучувајќи ги и реформите поврзани со подобрување на инфраструктурата.

Градење на општество базирано на знаење, преку развој на човечкиот потенцијал и компетентност е предизвик и приоритет за регионот, особено за Западен Балкан на нивниот пат кон пристапот во ЕУ. Иако развојот

на човечкиот капитал е национален приоритет во Југоисточна Европа, во повеќето земји постои недостиг на инвестиции во триаголникот на знаење. Дел од националниот приход посветени на образованието и науката во некои земји е причина за сериозна загриженост.

Најновите Индекси на инвестициони реформи (ИРИ) во извештајот за 2010 година на Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), јасно ја поврзуваат димензијата на човечкиот капитал со економскиот успех. “Квалитетот на човечките ресурси во голема мера влијае на странските директни инвестиции. Дури и поконкретно, една дополнителна година на образование на населението покренува акции на странски инвестиции од 1,9%“.⁴ Тоа особено се нагласува при значењето на човечкиот капитал во high-tech индустријата, каде што привлекувањето на високотехнолошкиот бизнис се смета за стратешки приоритет од страна на многу влади. Конечно, во извештајот ИРИ ја дава врската меѓу образованието и продуктивноста со заклучок дека подобро едуцирани вработени имаат тенденција да бидат попродуктивни.

3. Нови потреби на менаџерите за спарување со предизвиците од пострецесијата

Резултатите од петтиот европски барометар за човечки ресурси, студии дизајнирани и спроведени од европски клуб за човечки ресурси, покажа дека глобалните човечки ресурси се главен предизвик за 2010 година.⁵ Плановите за раст и развој на корпорации се фокусираат на избраните мерки за развојот на човечкиот капитал, вклучувајќи ја и можноста за новоформираните квалификувани работни места, како и можност да се измери ефективната потпора и вредноста на човечките ресурси кон бизнисот. Сепак останува загриженост во однос на продуктивните празнини, адекватноста на работната сила и строгоста во имплементација на политиката на управувањето со човечките ресурси.

Студијата покажува дека 2011 година се појавува како вистински година на транзиција во текот на која компаниите бараат да ја подобрат нивната конкурентност и да се подготват за посткризната средина. Ова води кон поголема рамнотежа помеѓу „одбранбените“ мерки (како, на пример, мерки со цел да се намали производството, трошоците на работната сила и капацитети) и мерките за „раст“ со цел да се надолжни продуктивноста, талентот и лидерските способности, или да се истражуваат нови можности за спојувања и аквизиции.

---

⁴ OECD 2010: Statistical Annex of the 2010 Development Co-operation Report, <http://www.oecd.org/document/9/html>

⁵ European Club for Human Resources, 2010: 5th European HR Barometer Results, Brussels

Се очекува овие фактори да имаат влијание на новите бизнис компетенции насочени кон развивање на човечките ресурси.

Првите три приоритети на агендата за човекови ресурси за периодот 2010-2012 г. се:⁶

- развој на лидерството (46%),
- ангажираноста на работната сила (39%) и
- талентот (32%).

Исто така, студијата покажува дека при развојот на човечките ресурси е потребно да се посвети внимание на едукацијата на работната сила која пак од своја страна ги опфаќа:

- развојот на вештини и
- развојот на компетенции.

Вештините се однесуваат на генералното знаење стекнато преку образовниот циклус, а компетенциите се искуството кое се стекнува од професионалниот ангажман. Вештините се генерални алатки и правила кои се употребуваат во многу ситуации и се од витално значење за оној кој ги употребува.

4. Рангирање на потребните компетенции и вештините релевантни за пазарот на труд

Генералните тенденции во високото образование се во насока на поддршка на реформите во системот на високо образование кои водат кон имплементацијата на целите на Болоњскиот процес.⁷ Притоа се фокусираа на компетенциите кои студентите ги стекнуваат во процесот на високото образование. Зошто токму на компетенциите? Пред сè поради:

- Дополнителната транспарентност на професионални профили во студиските програми и истакнувањето на резултатите од учењето;
- Промена на пристапот во образованието - студентско ориентирано образование;
- Растечки барања за доживотно учење во општеството, кое бара поголема флексибилност;
- Потребата за повисоко ниво на вработување и продуктивност;
- Зајакнување на европската социјална димензија на високото образование;

---

⁶ Regional Cooperation Council, 2010, Newsletter, vol. 2.

⁷ Tuning Educational Structure in Europe, 2010 Tuning Project 2000 – 2004: General Presentation, Brussels

- Потребата за заеднички јазик за консултации со сите заинтересирани страни (академската заедница, студентите и работодавачите).

За таа цел се спроведе анкета во која се направи мерење на компетенциите и општите академски вештини.⁸ Притоа компетенциите се дефинирани во три групи, како инструментални компетенции, интерперсонални компетенции и системски компетенции и тоа:

(а) Инструментални компетенции:

- Капацитет за анализа и синтеза;
- Капацитет за организација и планирање;
- Основно општо познавање;
- Основни знаења од областа на студирање;
- Орална и писмена комуникација во вашиот мајчин јазик;
- Познавање на втор јазик;
- Елементарни компјутерски вештини;
- Вештини за управување со информации (способност да се приберат и анализираат информации од различни извори);
- Решавање на проблеми;
- Донесување на одлуки.

(б) Интерперсонални компетенции:

- Критички и самокритички способности;
- Тимска работа;
- Интерперсонални вештини;
- Способност да се работи во интердисциплинарен тим;
- Способност да се комуницира со експерти во други области;
- Почитување на различности и мултикултурна средина;
- Способност да се работи во меѓународен контекст;
- Етичка посветеност.

(в) Системски компетенции:

- Капацитет за примена на знаењето во практика;
- Истражувачки вештини;
- Капацитет за учење;
- Капацитет да се приспособат на новите ситуации;
- Капацитет за генерирање на нови идеи (креативност);
- Лидерство;
- Разбирање на културите и обичаите на други земји;

---

⁸ Tuning Educational Structure in Europe, 2010 Tuning Project 2000 – 2004: General Presentation, Brussels

- Способност да се работи самостојно;
- Проект-дизајн и менаџмент;
- Иницијатива и претприемачкиот дух;
- Грижа за квалитетот;
- Желба да се успее.

Целните групи во анкетата беа дипломираните студенти, работодавачите и академски кадар во Република Македонија. Таа се спроведе на пет универзитети (четири јавни и еден приватен) и пет средни претпријатија со најмногу до 50 вработени.

Вкупниот број на одговори од целните групи овозможи да се рангираат првите пет најважни компетенции. Но, приоритетот на рангираните компетенции е различен за работодавачите и за академскиот кадар.

Рангирањето покажа дека единствено академскиот кадар за најважни ги смета компетенциите – основни знаења од областа на студирање. Истите не се селектирани од страна на работодавачите и дипломираните студенти. За нив најзначајни се капацитетот за анализа и синтеза, капацитет за учење и капацитет за примена на знаењето во практика.

Табела 1. Рангирање на најважните компетенции

Дипломирани студенти	Работодавачи	Академски кадар
1. Капацитетот за анализа и синтеза	1. Капацитет за учење	1. Основни знаења од областа на студирање
2. Капацитет за учење	2. Капацитет за примена на знаењето во практика	2. Капацитет за анализа и синтеза
3. Капацитет за примена на знаењето во практика	3. Капацитет за анализа и синтеза	3. Капацитет за учење
4. Елементарни компјутерски вештини	4. Капацитет да се приспособат на новите ситуации	4. Капацитет за генерирање на нови идеи (креативност)
5. Капацитет да се приспособат на новите ситуации	5. Интерперсонални вештини	5. Капацитет за примена на знаењето во практика

Ова покажува дека е потребно приспособување на наставните планови и програми на високообразовните институции кон барањата на работодавачите и промена во концептот на образование во делот на очекуваните компетенции на студентите.

Заклучок

Среднорочните национални приоритети за Република Македонија и за земјите во регионот се институционалните реформи кои посебно се однесуваат на интеграцијата на универзитетите и Болоњскиот процес, соединувањето на образованието и истражувањето и развојот на претприемништвото.

Регионалната компонента на политиката на Европската комисија спроведена преку програмите за реформите во високото образование, треба да ја поддржи Република Македонија во остварувањето на натамошната имплементација на наставните планови и програми на регионално ниво и воспоставување на заеднички степени на образование. Заедничките дипломи и студии со партнерите во регионот и Европската унија би требало силно да се поттикнуваат во наредниот период, затоа што тие водат комплементарно и квалитетно образование.

Многу е важно да се нагласи зголемување на интернационализацијата која навлезе и во светот на наставата, учењето и истражувањето. Високообразовни институции не можат да избегаат од последиците на глобализацијата и зголемената атмосфера на конкуренција, која создава ситуација во која финансиските средства сè потешко можат да се добијат. На новите трендови може да се гледа само во однос на институциите за високо образование како носители на знаење, глобалните пазари за студентите, меѓународна мобилност на студентите и факултетот, меѓународни признавање на дипломите, достапност на програмите преку интернет, како и развој на стратешки сојузи помеѓу институциите како даватели на услуги на глобално ниво. Брзиот напредок во комуникациските технологии во последниве неколку години ја направија соработката помеѓу високообразовните институции сè повеќе можна и пожелна меѓу земјите. Истовремено, намаленото финансирање на програмите за истражување направија меѓуинституционалната соработка да е сè повеќе потребна.

Идните проекти за реформите во високото образование во Република Македонија не би требало да бидат повеќе фокусирани на содржините на студиите, туку на процесите поврзани со студиите, особено на

релевантноста на наставните планови и програми со потребите на пазарот на трудот, вработувањето на студентите и заедничкото реализирање на додипломските и постдипломските ориентираны програми за обука, кои ќе ги надоплнуваат академските студии.

Литература:

- Arandarenko, M., Kotzeva, M., Pauna, B., 2006. "Valuing Human Capital in Balkan Transition Countries" http://www.cerge.cuni.cz/pdf/gdn/RRCV_111_paper_01.pdf
- Barro, R. J. 1991. Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics* 106: 407-44.
- Benhabib, J., Spiegel, M. 1994. The role of human capital in economic development: evidence from aggregate cross-country data. *Journal of Monetary Economics* 34: 143-73.
- Blom, A., Holm-Nielsen, L., Verner, D. 2001. Education, Earnings, and Inequality in Brazil, 1982-1998: Implications for Education Policy *Peabody Journal of Education* 76(3&4): 180-221.
- Chase, R.S. 1998. Markets for Communist Human Capital: Returns to Education and Experience in Post-Communist Czech Republic and Slovakia. *Industrial and Labour Relations Review* 51(3): 401-423
- Dr Maja Ćirić, 2009 Reform of Higher Education in Serbia - Quality Assurance and the Influence on Human Resource, Proceedings of the 2009 EMUNI Conference on Higher Education and Research Portorož, Slovenia, 25-26 September
- European Club for Human Resources, 2010: 5th European HR Barometer Results, Brussels,
- Huskić, S., 2008 Razvoj ljudskih resursa u BiH: kako pokrenuti stagnirajući razvoj, Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika http://www.soros.org.ba/images_vijesti/stipendisti_2008/sanel_huskic_final_policy_study_bh.pdf
- Kotter, J., 1996. *Leading change*. Harvard business school press, USA.
- Krueger, A.B. and J.S.Pischke 1995. A Comparative Analysis of East and West German Labour Markets: Before and After Unification in Freeman, R.B. and F.Katz, eds., *Differences and Changes in Wage Structures*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Kertesi, G. and J.Kollo, 2002. Economic Transformation and Revaluation of Human Capital – Hungary, 1986-1999. *Research in Labour Economics*, vol. 20.
- Lubyova, M. and K.Z.Sabirianova 2001. Returns to Human Capital under Economic Transformation: The Cases of Russia and Slovakia. *Ekonomicky casopis* 49(4), 630-662.
- Mankiw, N. G., Romer, D. and Weil, D. N. 1992. A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics* 107: 407-37.

Потребата од промена на компетенциите
во развојот на човечките ресурси во пострецескиот период

Regional Cooperation Council, 2010, Newsletter, vol. 2,

OECD 2010: Statistical Annex of the 2010 Development Co-operation Report, [http://
www.oecd.org/document/9/html](http://www.oecd.org/document/9/html)

Tuning Educational Structure in Europe, 2010 Tuning Project 2000 – 2004: General
Presentation, Brussels

www.tempus.gov.mk

д-р Ненад ГАВРИЛОВИЌ¹

Ph.D., Nenad GAVRILOVIĆ²

КОНЦЕПТУАЛНИ ПОСТАНОВКИ НА НЕПОСРЕДНОТО И ПОСРЕДНОТО ЗАСТАПНИШТВО, VIS-À-VIS ОТКРИЕНОТО И НЕОТКРИЕНОТО ЗАСТАПНИШТВО¹²

Апстракт: Во трудот го разгледуваме прашањето за евентуалните концептуални разлики помеѓу непосредното и посредното застапништво, од една страна, и откриеното и неоткриеното застапништво, од друга страна. Претходно го разгледуваме прашањето за постоењето единствен концепт на застапништвото, во *civil law* системите и во *common law* системите, за во понатамошниот текст да се задржиме единствено на волјевото застапништво. Притоа, одвоено ги разгледуваме ситуациите кога агентот дејствува во името на принципалот и се воспоставува однос на непосредно застапништво и ситуациите кога агентот дејствува во свое име, но за сметка на принципалот, па се воспоставува однос на посредно застапништво. Потоа се задржуваме на состојбата во *common law* системите, кога имаме именуван принципал, неименуван принципал и неоткриен принципал. Следејќи ги наведените анализи, изведуваме заклучок дека, и покрај функционалните сличности, ситуациите на посредно и на неоткриено застапништво не треба да се поистоветуваат. Што се однесува на генералните концептуални постановки, сметаме дека принципот на публицитет, со определени исклучоци, треба да се задржи.

Клучни зборови: *концепт, непосредно застапништво, посредно застапништво, откриено застапништво, неоткриено застапништво*

CONCEPTUAL BASIS OF THE DIRECT AND INDIRECT REPRESENTATION, VIS-À-VIS THE DISCLOSED AND UNDISCLOSED REPRESENTATION

Abstract: In the paper we review the issue on the possible conceptual differences between the direct and indirect representation, on one side, and

¹ Асистент на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

² Teaching Assistant at the Faculty of Law “Iustinianus Primus”, University “Ss. Cyril and Methodius” in Skopje.

the disclosed and undisclosed representation, on the other. Previously, we consider the question on the existence of a complete concept of representation, in the civil law systems and in the common law systems, as we further make references to the voluntary representation. Separately, we discuss the situations where the agent acts in the name of the principal, thereby establishing a relation of direct representation, and the situations where the agent acts in his own name but on behalf of the principal, thereby establishing a relation of indirect representation. Then we present the situation in the common law systems, where we find the named principal, the unnamed principal and the undisclosed principal. Following the analyses mentioned we derive the conclusion that, notwithstanding the functional similarities, the situations of indirect and undisclosed representation should not be regarded as one and the same. As for the general conceptual basis, we believe that the publicity principle, with certain exceptions, should be retained.

Key words: *concept, direct representation, indirect representation, disclosed representation, undisclosed representation*

1. Постапување на проблемот

Едната од основните идеи на компаративното право е определувањето на степенот на дивергенција/конвергенција помеѓу различните правни системи. Пристапите се различни и, на ова место, не би се задржувале особено на идеологијата што се наоѓа зад секој од нив. Меѓутоа, идеологијата на различните пристапи е особено битна во определувањето на методологијата со која истражувачите на компаративното право се ползуваат. Најпрво, методологијата е детерминирана од степенот на опфат на анализираната проблематика, но и на механизмите на правото во поглед на истата таа проблематиката. Најчесто, анализите се фокусираат на т.н. black letter сличност на определени пристапи, без да се опфати пошироките детерминанти и реперкусии на правната регулатива. Правото, имено, како што има свој самостоен живот на нивото на практиката, така и подразбира дека формулациите на правните решенија се вршат зависно од секојдневните реални потреби на учениците во прометот.

Правната формулација на определена општествена појава, инаку кажано, зависи и од она што се одвива на нивото на општествено-економските односи, што е особено случај кај приватното право. Овие односи, онакви какви што се, ги претставуваат т.н. материјални извори на правото. Правниот систем, затоа, се изградува, и неговите правила се формулираат, сè со цел да се обезбеди применлива регулатива со помош на која ќе се уважи заштитата на интересите на учесниците во прометот.

Ова, секако, не значи дека целокупната правна регулатива е економски детерминирана, но сепак значи дека отскокнувањето од реалните потреби и интереси на учесниците во прометот мора да биде со цел да се постигне промоцијата на некои повисоки и пошироки вредности. Инаку, правниот поредок би поставувал непотребни ограничувања на приватната иницијатива на пазарните субјекти.

Тргувајќи од овие претпоставки, при секое компаративно-правно истражување предвид мораат да се земат и материјалните извори на правото, како детерминанта на правните правила со кои се уредува определена животна проблематика. Застапништвото е еден од најдобрите примери за ова. Економска основа на застапништвото е потребата субјектите да стапуваат во односи преку други лица. Ова е поради многупати истакнуваната поделба на трудот, така и со цел да се уважи одлуката на учесниците во прометот (од кои било причини(!)), да пристапат кон засновање на трансакција преку друго лице. Ваквите потреби на учесниците во прометот, доколку правниот поредок ги оцени како нивни оправдани интереси, конвергираат во облик на субјективно право или пак во субјективна моќ. Во секој случај, доколку правниот поредок не најде дека постои потреба од интервенција во економската база, правните правила со кои се уредува застапништвото би требале да одговарат на потребите на учесниците во прометот.

Конкретно кажано, трансакциите што учесниците во прометот ги преземаат преку други лица би требало да се ефектуираат во нивните имотни целини. Лицето преку кое се презема определена трансакција, односно застапникот, му служи на застапуваниот за постигнување на економскиот ефект на трансакцијата. Оттаму, барем начелно посматрано, дали овој економски ефект ќе се манифестира посредно или непосредно, сè додека е задоволена целта, не би требало да биде од одлучувачко значење. Она што правниот систем би требало да го обезбеди, пак, е постоењето правна рамка со помош на чие функционирање, *in ultima linea*, трансакцијата што ја преземал застапникот би се ефектуирала во економската имотната целина на застапуваниот. Токму во оваа правна рамка или, подобро речено, во нејзиното функционирање како пат на трансмисија на економските вредности во имотната целина на застапуваниот постојат (понекогаш значајни) разлики помеѓу правните системи.

Разликите се од техничка и од концептуална природа. Техничките разлики, пак, можат да се идентификуваат како такви само доколку зад нив може да се идентификува заеднички концепт. Овој концепт, меѓутоа, мора да биде правен по својата природа. Последново е многу битно, затоа што во крајна линија, економската база на застапништвото е единствена,

особено во ерата на т.н. глобализација. Ако материјалните извори се, повеќе или помалку, исти, тогаш и правната рамка треба да почива на идентични концептуални постановки. Ова, од своја страна, не е случај, па идентификацијата на различните концептуални правни постановки е главната идеја на овој текст. Онаму каде што концептуалните (правни) позадини се идентични, разликите се квалификуваат како технички и постои основа за нивна конвергенција. Во секој случај, примената на функционалниот метод на компаративно-правно истражување ја сметаме за ограничена на овој терен, поради битноста на концептуалните разлики.

2. За постоењето на единствен концепт на застапништво

Економската страна на застапништвото, како материјално-правен извор на неговата правна уреденост, ја сметаме за релативно идентична. Ова е од причина што постоењето на т.н. глобализација на економските односи, односно потребата за преземање трансакции на транснационално ниво и со транснационални ефекти повлекува дека економските ефекти на определена трансакција треба да доведат до промени во имотната целина на учесникот за кого конкретната трансакција се презема, а не во имотната целина на лицето кое ја презема трансакцијата. Тргувајќи од ваквиот економски супстрат, правните системи формулираат правни патишта за изодување на движењето на економската вредност, од имотната целина на третото лице до имотната целина на субјектот за кој се презема трансакцијата, со тоа што имотната целина на лицето кое дејствува за друго лице може, но и не мора, да служи како посредничка. Ова, кај товарните облигации, и *vice versa*.

Правниот пат што го овозможува ваквото движење на економската вредност е застапништвото. Притоа, како генусен поим, застапништвото би требало да ги покрива сите ситуации на ефектуирање трансакција преку друго лице, во смисла дека правниот основ преку кој би се вршело ова ефектуирање не би бил одлучувачки. Последново не ја преклудира потребата од постоење посебни правила за посебните облици застапништво, разликувани според различните правни основи (закон, договор, еднострана изјава на волја, судска одлука, акт на правно лице, итн.), туку единствено повлекува дека постои еден заеднички концептуален поим на застапништвото. Иако би можело да се тврди дека овој концепт е секако поразвиен во *civil law* системите, за разлика од системите на *common law*, ваквото тврдење не би било целосно оправдано. Во најголем број правни системи, изградувањето на општ концепт на застапништво е повеќе последица на доктринарни обиди и убедување, отколку на свесна насоченост на правните извори кон формулирање апстрактен и сеопфатен поим на застапништвото. Со други зборови, правната наука го презема

товарот на изградување на општ концепт на застапништво, додека техниката на формулирање на правните правила останува на пониско ниво на апстракција.

Во секој случај, ние се фокусираме на она што се нарекува договорно застапништво или, подобро речено, на застапништвото што се базира на изјава на волја. Ова и покрај фактот што правилата на т.н. волјево застапништво, како најразвиените и како правила со најдолга правна традиција, можат да се применуваат, *per analogiam*, и на другите облици на застапништво (Kötz, 1997, pp. 221-222). Ваквиот резон важи и за *civil law* системите, иако во истите постои релативно развиен генерален концепт на застапништво. Состојбата на работите, веројатно, е ваква и како последица на поголемиот притисок на материјалните извори на правото во трговијата, отколку на теренот на другите трансакции. Дури и во римското право, па и како последица на правната наука, не постои општ концепт на застапништвото (Zimmermann, 1996, pp. 47-49), иако римското право е најдобриот пример за оцената на влијанието на материјалните извори на правото на изразувањето и на формулацијата на правните правила.

Наведената интеракција помеѓу материјалните извори на правото, правната наука и техниката на поставување и формулирање на правилата од правните извори, доведува до споменатите различни концептуални правни постановки на волјевото застапништво. Најеклатантен пример за јасна концептуална определеност на волјевото застапништво, именувано и како агентура, е формулација на art. 1984(1) СС, која подразбира постоење трансакција преку која едно лице му дава на друго лице овластување да направи нешто за застапуваниот (принципалот) и во негово име. Дејствувањето во име на принципалот е клучната детерминанта на застапништвото и е основа за поставувањето на т.н. принцип на публицитет. Инверзно погледнато, настапувањето на застапникот во свое име не доведува до непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице. Фактот што агентот бил овластен од принципалот, што трансакцијата требало да ја ефектуира за сметка на принципалот, што бил обврзан да му поднесе сметка и што му бил ветен надоместок за неговите напори не ја менува состојбата на работите (Zweigert and Kötz, 1998, p. 433). Во однос со третото лице, накратко, стапува агентот.

Општиот пристап на *common law* системите, пак, е сосема инаков. Имено, додека во *civil law* системите цврсто се застапува гледиштето дека застапникот мора да дејствува во туѓо име, *common law* системите се фокусирани на дејствувањето на застапникот за туѓа сметка. Генералниот принцип е, како што подвлекува Treitel (2004, p. 240), дека кога агентот е овластен од принципалот да склучи договор за сметка на принципалот

со трето лице, и овој тоа го стори, тогаш договорот настанува помеѓу принципалот и третото лице. Ваквиот пристап на common law системите, подвлекуваме уште еднаш, е генерален. Постојат бројни посебности какви што, впрочем, постојат и во civil law системите. Токму во овие посебности литературата на компаративното право ги идентификува конвергенциите помеѓу различните правни системи, најчесто преку ползување на функционалниот метод на споредбено-правно истражување. И ние, во понатамошниот текст, ќе се задржиме токму на ваквите посебности. Она што би сакале да го нагласиме на ова место е дека концептуалните разлики се битни. Додека common law системите се, на прв поглед, поблиски до материјалните извори на правото, затоа што акцентот го ставаат на крајниот ефект на преземената трансакција (за сметка на принципалот), civil law системите подразбираат јасно формулирана правна техника на поставување непосреден однос помеѓу принципалот и третото лице (во име на принципалот). Оваа разлика, иако во практиката честопати се губи и иако посебностите на општиот концепт можат да доведат до исти последици, ја сметаме за вонредно битна.

Идејата на застапништвото, во правна смисла, е воспоставувањето непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице. Патиштата на поставување ваков непосреден правен однос, како што споменавме, се различни. Понекогаш овој однос се воспоставува со фактот што агентот дејствувал за сметка на принципалот. Во други ситуации, се бара третото лице да било запознаено дека ефектите на трансакцијата се преземаат во име на принципалот. Постојат и ситуации кога непосредниот однос се воспоставува посредно. Конкретно кажано, агентот може да стапи во непосреден правен однос со третото лице, па ефектите од односот да ги пренесе на принципалот. Замислата на застапништвото е да се воспостави непосреден правен однос, но начинот на кој овој однос се поставува, сам по себе, може да биде непосреден и посреден.

Токму како последица на последново, модалитетите на правната техника варираат. Ако тргнеме од базичната замисла, застапништвото подразбира непосреден однос помеѓу застапуваниот и третото лице. Секое вистинско застапништво би требало да биде непосредно. Улогата на застапникот би била само интермедиерна, па дури и логистичка, со тоа што непосредниот однос би бил последица на дејствијата на застапникот, за разлика од мешетарството. И во civil law системите и во common law системите, значи, застапништвото се посматра како непосредно, со тоа што во првите застапништво постои само кога застапникот дејствувал во туѓо име, додека во вторите застапништвото постои и кога застапникот дејствува за туѓа сметка. Фактот дека детерминантите на (непосредното) застапништво се различни, како и спецификите на дејствувањето во

свое име и за туѓа сметка во civil law системите, односно спецификите на дејствувањето за туѓа сметка во common law системите, ни налагаат одвоено разгледување на непосредното застапништво во двата системи, ставајќи начелна резерва дека дејствувањето во свое име, во common law системите, не повлекува непостоење на непосредното застапништво.

3. Дејствување на застапникот во име на застапуваниот

3.1. Воспоставување однос на непосредно застапништво

Во civil law системите, како би дошло до воспоставување непосреден правен однос помеѓу застапуваниот и третото лице, застапникот треба да делува во име на застапуваниот. Согласно art. 1388 ССІ, непосредниот правен однос помеѓу застапуваниот и третото лице настанува кога застапникот дејствува во рамките на своите овластувања, односно кога застапникот дејствува во име и во интерес на застапуваниот. Фактот дека застапникот дејствува и во интерес на застапуваниот, меѓутоа, не повлекува дека дејствувањето за сметка на застапуваниот, самото по себе, повлекува настапување на непосредно застапништво. Постапувањето во интерес на застапуваниот, пак, доведува до една друга концептуална дилема, а тоа е правниот основ од кој произлегува овластувањето за застапување. Причината за ова разликување лежи во фактот што застапувањето, како генусен поим, може да ја има својата основа во различен правен акт. Бидејќи правната основа за овластувањето за застапување произлегува од некој конкретен правен акт, често доаѓа до поистоветување помеѓу правниот акт од кој произлегува овластувањето и самото тоа овластување.

Кај волјевото застапување, во принцип, правниот акт од кој произлегува овластувањето за застапување е договорот. Така, во art. 1984(2) СС се определува дека агентурата настанува само кога агентот ќе направи акцепт. Во оваа смисла, *овластувањето* за застапување се поклопува со налогот, сфатен како договор, а не како еднострана изјава на волја. Постојат, меѓутоа, и пристапи кои подразбираат дека овластувањето за застапување (полномошното) е апстрактно во однос на правниот акт од кој произлегува (детално кај Müller-Freienfels, 1964a; 1964b). Ваков е и пристапот на домашното право, имајќи предвид дека во чл. 81(2) ЗОО е изречно кажано дека постоењето и обемот на полномошното се независни од правниот однос врз чија основа е дадено полномошното. Правен основ на застапувањето може да биде договорот за дело, договорот за налог, договорот за ортаклак, договорот за трговско застапување, итн. Во било кој од овие договори се уредува т.н. интерен однос помеѓу застапуваниот и застапникот. Кон третото лице, пак, важи т.н. екстерен однос кој е детерминиран од полномошното и кој, доколку застапникот делувал во

границите на овластувањето, непосредно се ефектуира на застапуваниот (види и кај Perović u Perović i Stojanović, 1980, str. 329). Разликувањето помеѓу правниот однос од кој произлегува полномошното и самото полномошно е особено релевантно во ситуациите на *falsus procurator*, но ова е надвор од обемот на нашето излагање. *Mutatis mutandis*, ги оставаме по страна и прашањата за постоењето и за обемот на овластувањето.

Браќајќи се на воспоставувањето непосреден однос помеѓу принципалот и третото лице (во ситуациите, се разбира, на волјево застапништво), во *civil law* системите, битно е дали агентот дејствува во име на принципалот. Кај агентот, значи, треба да постои т.н. *contemplatio domini*, односно намера да го обврзе принципалот непосредно. Ваквото поимање на агентурата е лајтмотив на *civil law* системите. Во § 164(1) BGB се предвидува дека изјавата на волја што едно лице ја прави во рамките на неговото овластување, во името на принципалот, произведува непосредни последици кон принципалот. Ова произлегува и од art. 3:66(1) DBW. Понатаму, согласно art. 32(1) CO, правата и обврските што произлегуваат од договорот склучен од страна на агент, во името на друго лице, настануваат за застапуваното лице а не за агентот. Притоа, дејствијата што агентот ги презема во име на принципалот не мора да се ограничени на склучување на договори. Така, согласно чл. 77(1) ЗОО, договорот што ќе го склучи застапник, од името на застапувано лице и во границите на своите овластувања, ги обврзува непосредно застапуваниот и другата договорна страна. Јасно се посочува дека, под истите услови, и другите правни работи на застапникот произведуваат правно дејство непосредно спрема застапуваното лице (чл. 77(2) ЗОО).

Основна претпоставка на *civil law* системите е, значи, дека агентот треба да се декларира како таков, за третото лице да знае дека агентот дејствува во туѓо име. Изречна декларација, меѓутоа, не е потребна. Инаку кажано, не е потребно точно да се именува принципалот при склучувањето на договорот, туку е достатно да се изврши декларација од страна на агентот дека дејствува во туѓо име, односно дека дејствува како агент. Јасно е дека, поради непосредните правни ефекти на агентурата, дополнителните податоци за принципалот мораат да следат. Она што во оваа фаза е битно, зборувајќи за фазата на настанување на непосредниот правен однос, е дека третото лице треба да биде запознаено за правната положба на неговиот содоговарач како агент (cf. art. 12 Geneva Convention 1983). Согласно § 164(1) BGB *in fine*, непосредниот правен однос настанува и кога од околностите на случајот може да се заклучи дека агентот дејствува во име на принципалот. Ваков е пристапот и на чл. 77(3) ЗОО. Со решението од art. 32(2) CO се оди и чекор понатаму, кога се предвидува дека непосредниот правен однос настанува, покрај во претходните ситуации,

и кога на третото лице не му е битно со кого го склучува договорот. Ова специфицирање е мошне битно, затоа што се применува и кога агентот нема да даде никаква декларација за неговиот застапнички статус и кога третото лице ова не можело да го заклучи од околностите на случајот. Детерминантата на дејствување во туѓо име, овдека, сосема е безначајна.

Како што спомнавме, постоењето непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице повлекува идентификација на принципалот. Во ситуациите кога агентот не само што се декларирал како таков, но и го открил идентитетот на принципалот, не постојат некои особени компликации. Проблеми можат да настанат во ситуациите кога за третото лице е очигледно дека неговиот содоговарач е агент, или пак за него е сеедно дали договорот е склучен со агентот и принципалот, а агентот не го идентификува принципалот. Правило за овие ситуации е разработено во art. 3:66(1) DBW, каде се предвидува обврска за агентот да го открие идентитетот на принципалот, во рок определен со закон, со договор, согласно со вообичаената практика или, во недостаток на вакви рокови, во разумен рок. Доколку агентот не го стори ова, тој станува лично одговорен по склучениот договор со третото лице, доколку договорот не имплицира нешто друго (art. 3:66(2) DBW). Правило од овој тип е содржано и во art. 2159 QCC, со тоа што истото се применува и во ситуациите кога агентот е обврзан да го чува името на принципалот како тајно, како и во ситуациите кога му е познато дека принципалот е инсолventен, малолетен или под заштитен надзор, а пропуштил за ова да го информира принципалот.

3.2. Детерминација на дејствувањето во свое име, но за туѓа сметка

Како што видовме, постоењето на непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице, по правило, настанува во ситуациите кога агентот дејствува во име на принципалот. Во civil law системите постојат исклучоци од ова правило, но истите се рестриктивни. Надвор од ситуациите на дејствување во име на принципалот, агентот е лично врзан во договорниот однос настанат помеѓу него и третото лице, со тоа што дилеми настануваат во ситуациите кога е јасно дека агентот дејствувал како таков, но истиот е неволен да го открие идентитетот на принципалот. Од друга страна, имајќи предвид дека материјалните извори на правото се во постојано движење, во рамките на civil law системите се формулираат правила за ситуациите кога агентот навистина дејствува во свое име, но последиците на неговите дејствија се ефектуираат за сметка на принципалот.

Ако се тргне од општиот концепт на застапништвото, прифатен во civil law системите, во ситуациите кога агентот дејствува во свое име,

принципалот не станува непосреден носител на правата од договорот (или другата правна работа) склучен со третото лице. Начелно, фактот дали третото лице знаело за тоа дека агентот дејствува за туѓа сметка не е битен (Verhagen, 2006, p. 48). Овде доаѓа до настанување на ситуациите на т.н. посредно (непотполно) застапништво. Класичен пример за ваквиот облик на застапништво се ситуациите на комисиони агенти, кога помеѓу принципалот и агентот е склучен договор за комисион. Правнотехнички, овие ситуации не можат да се квалификуваат како ситуации на застапништво, од едноставна причина што агентот (комисионерот) нема овластување од принципалот (комитентот) за застапување. Самата номенклатура на овие ситуации како застапништво без овластување, во крајна линија, претставува оксиморон.

Налогот, од друга страна, не мора да подразбира и овластување за застапување. Комисиониот однос, оттаму, секако се третира како посебна ситуација на налог, но никако како посебна ситуација на застапување. Ова е дотолку повеќе евидентно во common law системите, бидејќи недостасувањето на овластување не може да креира случај на privity of contract помеѓу принципалот и третото лице. Common law системите ставаат силен акцент на овластувањето, додека знаењето на третото лице за дејствувањето на агентот за сметка на принципалот понекогаш го ставаат на втор план. Во civil law системите, од друга страна, акцентот се става на знаењето на третото лице за дејствувањето на агентот во име за принципалот. Затоа, civil law системите немаат некои особени забелешки на дејствувањето на агентот во свое име, но за туѓа сметка. За волја на вистината, самото противење на common law системите на односот на т.н. посредно застапништво не е премногу јасен, затоа што civil law системите воопшто не наложуваат воспоставување на случај на privity of contract помеѓу комитентот и третото лице.

Последново тврдење, сепак, не е целосно точно. Постојат ситуации кога е возможно истакнување на непосредни барања од страна на комитентот кон третото лице. Овие ситуации, сепак, се третираат како исклучок од правилото дека договорот склучен помеѓу комисионерот и третото лице ги обврзува само нив двајца, како договорни страни. Односот помеѓу комисионерот и комитентот ќе се расчисти помеѓу нив, како однос што произлегува од склучениот договорот за комисион. Согласно со чл. 827(1) ЗОО, со договорот за комисион се обврзува комисионерот за надомест (провизија) да изврши од свое име и за сметка на комитентот една или повеќе работи што му ги доверува комитентот. Оттука е јасно, како последица на inter partes белезите на облигациите, дека комитентот не може да влече ниту права ниту обврски од договорот што комисионерот го склучил со третото лице.

Дополнително, бидејќи комисионот не подразбира постоење на полномошно, не само што не доаѓа до настанување на непосреден однос помеѓу комитентот и третото лице, туку и не се поставува прашањето за апстрактноста на овластувањето во однос на договорот за комисион, како таквото овластување и го нема. Секое непочитување на одредбите на договорот на комисион, во смисла на постапувањето на комисионерот со трети лица, може да резултира само со договорна одговорност на комисионерот врз основа на договорот за комисион. Конкретно кажано, комисионерот ќе одговара за непочитување на налезите на комитентот, имајќи предвид дека налогот не мора да содржи полномошно.

Враќајќи се на исклучоците, возможно е настанување на определени непосредни односи помеѓу комитентот и третото лице. Понекогаш, ваквите односи се непосредни само условно, бидејќи на комитентот само му даваат определени облици на правна моќ да интервенира. Типична е ситуацијата на третманот на побарувањата што комисионерот ги стекнал кон трето лице, извршувајќи ги налезите на комитентот, во однос со доверителите на комисионерот (cf. art. 1707 СС). Погледнато од друг аспект, бидејќи овие побарувања се стекнати за сметка на комитентот, доверителите на комисионерот нема да можат да се наплатат од истите, тие не се дел од имотната целина на нивниот должник (комисионерот). Ваква е ситуацијата и во домашното право, како чл. 843(2) ЗОО предвидува дека во поглед на односите на комитентот со комисионерот и со неговите доверители, побарувањата од работата што комисионерот ја склучил со трет, за негова сметка, од своето настанување се сметаат како побарување на комитентот.

Овие правила се особено битни во ситуациите кога комисионерот станал инсолventен. Така, согласно со чл. 844 ЗОО, доверителите на комисионерот не можат заради наплата на своите побарувања, ни во случај на негов стечај, да преземат мерки на извршување врз правата и предметите што комисионерот, извршувајќи го налогот, ги стекнал од свое име, но за сметка на комитентот, освен ако се работи за побарувања настанати во врска со стекнувањето на тие права и предмети. Меѓутоа, побарувањата на комисионерот кон комитентот не се опфатени со овој исклучок, што е секако јасно (Trajković, M., Blagojević и Krulj, 1983, стр. 1730). Во стечајна постапка, покрај решението од наведената одредба, комитентот има право на стварите што му ги предал на комисионерот заради продажба за негова сметка, како и на стварите што комисионерот ги набавил за негова сметка (чл. 845(1) ЗОО). Во истиот случај, комитентот може да бара од третиот, кому комисионерот му ги предал стварите, да му ја исплати нивната цена, односно нејзиниот уште неисплатен дел (чл. 845(2) ЗОО). Значајни исклучоци се предвидени и со art. 13 Geneva Convention 1983 (Bonell, 1984), но истите ги оставаме по страна поради просторни ограничувања.

Надвор од ваквите ситуации, генерално е прифатено дека комитентот може да истакнува барања спрема третото лице само доколку комисионерот му ги цедира. Ова произлегува и од чл. 843(1) ЗОО, каде што се уредува правилото дека комитентот може да бара исполнување на побарувањата од работата што комисионерот ја склучил со трет за негова сметка дури откако комисионерот ќе му ги отстапи. Ова произлегува и од art. 32(3) СО, за ситуациите кога не доаѓа до воспоставување на непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице. Меѓутоа, кога станува збор за комисион, согласно со art. 401(1) СО, доаѓа до законска цесија на побарувањата што комисионерот ќе ги стекне спрема трети лица (во оваа смисла и Müller-Freienfels, 1955, p. 41). Оваа цесија се ефектуира во моментот кога принципалот ќе ги исполни своите обврски спрема агентот. Во системите што не ја познаваат законската цесија, возможно е склучување договорна цесија, во моментот на склучување на договорот за комисион (Kötz, 1997, p. 243). Во овие ситуации може да се појави проблемот на цедирањето идно побарување.

Интересно решение е предвидено со art. 7:420(1) DBW, кое се применува во ситуациите кога налогопримачот, кој склучил со третото лице договор во свое име, не ги исполнува обврските спрема налогодавачот, или падне во стечај, или подлежи на стечај како физичко лице. Во овие ситуации, налогодавачот ја има можноста, доставувајќи пишано известување до налогопримачот и до третото лице, да ги преземе преносливите права што налогопримачот ги има спрема третото лице, освен доколку овие права, врз основа на спогодбата помеѓу налогодавачот и налогопримачот, му припаѓаат на последниов. Во овие ситуации, цесијата настанува со еднострана изјава на волја. Би можело да се толкува дека налогодавачот се користи со имплицитно договорена опција. Налогодавачот може да ги цедира правата и во ситуациите кога третото лице не ги исполнува своите обврски спрема налогопримачот, со тоа што последниов може да ја спречи цесијата доколку даде исполнување наместо третото лице art. 7:420(2) DBW. Во ваквите ситуации, согласно со art. 7:420(3) DBW, налогопримачот има обврска да му го соопшти на налогодавачот, на негово барање, името на третото лице.

4. Влијание на фактот дали третото лице знае за односот на застапништво

4.1. Именуван принципал

Системите на common law, како што споменавме неколку пати, го прифаќаат генералниот пристап дека непосредниот однос помеѓу принципалот и третото лице се ефектуира кога агентот настапува за сметка

на принципалот. Овој непосреден однос се ефектуира, секако, доколку агентот дејствувал во рамките на своите овластувања. И во ситуациите на т.н. очигледно овластување, принципалот е врзан со дејствијата на агентот, но во последниве принципалот се стекнува со права само доколку ја ратификува трансакцијата (Beatson, 2002, p. 681). Како што се гледа, максимата *qui facit per alium, facit per se*, како и во *civil law* системите, важи и за *common law* системите.

Во секој случај, како што беше случај и со анализата на *civil law* системите, ситуациите на *falsus procurator*, како и прашањата што се однесуваат на постоењето и обемот на овластувањето, ги оставаме настрана. Независно од правниот систем, начелно се прави разлика помеѓу интерниот однос и екстерните односи. Нашето излагање, пак, се однесува на екстерниот однос помеѓу принципалот и третото лице. Што се однесува до модалитетите на воспоставување непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице, истите се разликуваат во зависност од тоа дали третото лице знаело за дејствувањето на неговиот содоговарач во својство на агент. Оттаму, на прв поглед, ситуацијата е идентична како и во *civil law* системите. Сепак, ваквиот заклучок би бил сосема несоодветен, имајќи го предвид концептот на застапништво прифатен во *common law* системите.

Наједноставната ситуација настанува кога третото лице е запознаено дека агентот дејствува како таков и е запознаено со идентитетот на принципалот. Овде настапува непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице, како што е резонирано во *Montgomerie v. United Kingdom Steamship Association* ([1891] 1 QB 370). За агентот, односот помеѓу принципалот и третото лице е *res inter alios acta*, па тој ниту се стекнува со права (*Fairlie v. Fenton* ([1870] LR 5 Exch 169)), ниту се стекнува со обврски (*Paquin v. Beauclerk* ([1906] AC 148)) во однос на третото лице. Наведеното правило е од генерална природа и истото може да биде исклучено со волја на страните. Ова најчесто во ситуациите кога третото лице има интерес агентот да биде одговорен спрема него, без оглед што е информирано не само за дејствувањето на агентот како таков, туку и за идентитетот на принципалот. Вакви се ситуациите кога продавачот му снабдува добра на агентот на именуван принципал. Доколку агентот преземе лична одговорност, тогаш продавачот не може да истакне непосредно барање спрема принципалот (*Calder v. Dobell* [1871] LR 6 CP 486). Агентот, меѓутоа, може да биде одговорен и во улога на *гарант* (Collins, 2003, p. 129).

Правилото дека именуваниот принципал стапува во непосреден правен однос со третото лице не се третира како правило што има да се

примени оставајќи ги настрана околностите на случајот. Во common law системите, имено, секогаш се тргнува од толкувањето на договорните одредби и од околностите во кои договорниот однос е склучен. Како што е нагласено во The Swan ([1968] Lloyd's Rep 5), судот обрнува внимание на објективната намера на страните, врз основа на поимањето на двајца трговци кои склучуваат договор од определен вид, имајќи ги предвид договорните одредби и околностите на случајот. Оттаму, во секоја конкретна ситуација, се цени дали објективната намера на страните била агентот да биде страна на договорот. Основната идеја е правилото што подразбира дека доколку едно лице потпише договор во свое име, без некоја дополнителна квалификација, мора да постои нешто особено силно на лицето на договорот што ќе ја исклучи неговата лична одговорност (Cooke v. Wilson [1856] 1 CBNS 153).

Кај пишаните договори, личното обврзување на агентот се толкува врз основа на описот на страните во текстот на договорот, како и врз основа на потписот на агентот. Ако и на двете места агентот се посочува како таков, тогаш доаѓа до непосреден однос помеѓу принципалот и третото лице. Спротивно, доколку ниту на едното од овие места не се прави референца на постапувањето како агент, агентот е лично одговорен. Конечно, доколку само на едното од овие места се прави референца на агентот како таков, претпоставката е дека агентот *не е лично врзан*, освен ако нешто друго не се докаже (Furmston, 2007, p. 616).

4.2. Неименуван принципал

Знаењето на третото лице дека неговиот содоговарач дејствува како агент, толкувано во објективна смисла, нужно не повлекува дека ќе настане непосреден однос помеѓу принципалот и третото лице. Од друга страна, фактот дека принципалот не е именуван не повлекува лична одговорност на агентот спрема третото лице. И во ситуациите на неименуван принципал, како што беше случај и кај ситуациите на именуван принципал, во секој конкретен случај се толкува објективната намера на страните, имајќи ги предвид договорните одредби и околностите на случајот. Она што е специфично во ситуациите на неименуван принципал, пак, е тоа дека постои поголема веројатност од утврдување дека договорна страна на третото лице е агентот, а не неговиот принципал. Во секој случај, ситуациите на неименуван принципал, како и ситуациите на именуван принципал, се подвидови на откриено застапништво, со тоа што во првата ситуација принципалот е делумно откриен.

Во Southwell v. Bowditch ([1876] 1 CPD 374) е ценета ситуација во која агентот дава известување дека извршил продажба на неговите принципи,

по наредба на Messrs Southwell, со провизија од 1%, додека се потпишал како WA Bowditch. Притоа, во известувањето не била дадена никаква референца на постапувањето на агентот како таков, имајќи предвид дека се потпишал во свое име. Сепак, во известувањето е направен референца на неговите принципи, без истите да се именуваат. Судот целел дека не може да се извлече заклучок за личната одговорност на агентот за плаќањето на продажната цена. Притоа, судот целел дека ништо на лицето на договорот не ја покажува намерата на агентот да биде лично обврзан, иако на договорот не може да се идентификува изречна формулација дека тужениот постапувал во улога на агент. Според судот, постојат два начина на утврдување дали агентот е лично одговорен според склучениот договор. Прво, тоа е утврдување на намерата на агентот да биде лично обврзан, видлива од лицето на договорот. Второ, тоа е постоењето на обичај во оваа насока.

Како што се гледа, ситуациите на неименуван принципал, во принцип, се поклопуваат со ситуациите на именуван принципал. Сепак, имајќи го предвид споменатото правило дека потпишувањето договор во свое име може да се напаѓа само со силни показатели дека лицето не е лично договорно, како и имајќи предвид дека принципалот не е именуван, веројатноста од третирањето на агентот како лично одговорен е секако поголема. Надвор од ваквото генерално правило, постојат неколку ситуации во кои агентот ќе се смета за лично одговорен. Прво, тоа е ситуацијата на ефектуирање јавна исправа од страна на агентот. Во овие ситуации не доаѓа до воспоставување на непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице (*Re International Contract Co, Pickering's Claim* ([1871] 3 H & C 677)), иако и од ова правило постојат значајни исклучоци. Второ, тоа е ситуацијата на издавање хартии од вредност каде што доколку не е наведено името на принципалот, не доаѓа до воспоставување на непосреден правен однос. Трето, тоа е ситуацијата кога воспоставувањето на непосреден правен однос е спротивно на трговските обичаи. Во оваа ситуација, доколку на засегнатото ниво на трговија постои трговски обичај за личната одговорност на агентот, постоењето неименуван принципал не доведува до воспоставување на непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице (*Fleet v. Murton* ([1871] LR 7 QB 126)). Се разбира, трговскиот обичај нема да се примени доколку е спротивен на договорните одредби (*Barrow and Bros v. Dyster, Nalder & Co* [1884] 13 QBD 635).

Апропо примената на трговските обичаи, во *Elbinger Act. für Fabrication von Eisenbahn Material v. Claye* ([1873] LR 8 QB 313) е изнесен ставот дека во ситуациите на странски принципал постои трговски обичај дека агентот е лично одговорен, односно дека не постои непосреден правен

однос помеѓу странскиот принципал и домашното трето лице. Во секој случај, еден од главните белези на трговските обичаи е дека истите се променливи. Оттаму, сфаќањето за личната одговорност на домашниот агент, односно сфаќањето за исклучувањето на странскиот принципал од односот со третото лице, е конечно напуштено во *Teheran-Europe Co Ltd v. S T Belton (Tractors) Ltd* ([1968] 2 QB 53).

На крајот, остануваат и ситуациите кога агентот е всушност принципал. Овде иако агентот се претставува себеси како таков, а принципалот не е именуван, последниов всушност не постои, наспроти претставата што агентот ја дал на третото лице. Во *Schmaltz v. Avery* ([1851] 16 QB 655) е разгледувана фактичката состојба во која агентот склучил договор за закуп на брод со сопственикот на бродот, кому изречно му изјавил дека настапува како агент за превозник, а договорот содржел клаузула дека сите одговорности на агентот ќе престанат кога товарот ќе биде превезен. Бидејќи агентот всушност бил превозник, неговата тужба против сопственикот на бродот била успешна. Судот ценел дека, имајќи предвид дека превозникот никогаш не бил именуван, како и дека сопственикот на бродот никогаш не побарал именување на превозникот, не може да се изведе заклучок дека сопственикот на бродот не би го склучил договорот доколку знаел дека агентот е всушност принципал. И покрај овој резон, стои правилото дека агентот не може да ја преземе улогата на принципал, доколку наводниот принципал е именуван подоцна (*Fairlie v. Fenton* [1870] LR 5 Exch 169).

4.3. Неоткриен принципал

4.3.1. Барања од принципалот кон третото лице

Во практиката честопати доаѓа до ситуации во кои агентот настапува за сметка на принципалот, но од која било причина третото лице не е запознаено со фактот дека агентот дејствува во такво својство. Појасно кажано, принципалот не само што не е именуван, туку третото лице воопшто не знае дека агентот не е принципал, односно дека договорот се склучува за туѓа сметка. За ваквите ситуации, во *common law* системите е формулирана доктрината на т.н. неоткриен принципал, наспроти ситуациите на именуван и на неименуван принципал. Генералниот белег на оваа доктрина е дека било агентот било принципалот (кога ќе биде откриен) може да бидат тужен, односно дека било агентот било принципалот може да го тужи третото лице. Доктрината е сосема прифатлива од аспект на агентот, како тој создал претстава дека дејствува како принципал, па постојат а *fortiori* аргументи, во однос на резонот изнесен во *Schmaltz v. Avery* ([1851] 16 QB 655), агентот да тужи (*Sims v. Bond* [1833] 5 B

& Ad 389), односно да биде тужен (*Saxon v. Blake* / [1861] 29 Beav 438). Компликациите настануваат во моментот кога на принципалот му се признава правото да го тужи третото лице. Од аспект на резонот на civil law системите, пак, ситуацијата е уште повеќе контроверзна кога на третото лице му се признава правото да го тужи принципалот. Оттаму, овие две ситуации ќе ги разгледаме одвоено.

Што се однесува на можноста принципалот да истакнува барања непосредно спрема трети лица, оваа можност се признава од страна на common law системите, иако е начелно неконсистентна со privity of contract принципот. Common law системите дозволуваат принципалот, кој ќе го открие својот идентитет, односно ќе го открие неговото својство на принципал, да истакнува непосредни барања спрема третите лица (*Schrimshire v. Alderton* / [1743] 2 Stra 1182). Потребно е да се нагласи дека доктрината на неоткриениот принципал не повлекува, како во случаите на именуван или на неименуван принципал, дека агентот истапува од односот со третото лице. Агентот, имено, останува во однос со третото лице, а неоткриениот принципал има право на интервенција (*Furmston*, 2001, p. 162). Барањата на агентот и на неоткриениот принципал се независни, но барањата на агентот се сепак субординирани на барањата на неоткриениот принципал (*Pople v. Evans* / [1969] 2 Ch 255). Дали неоткриениот принципал ќе ги насочи своите барања до третото лице зависи, на пр., од тоа дали агентот станал инсолventен, а третото лице сè уште не ги исполнило обврските спрема него (за ситуациите кога третото лице ги извршило обврските спрема агентот, види во *Butwick v. Grant* / [1924] 2 KB 483).

И покрај генералното правило дека неоткриениот принципал може да истакнува непосредни барања против третите лица, по откривањето на неговото својство на принципал и на неговиот идентитет, ваквите права на неоткриениот принципал подлежат на неколку ограничувања.

Прво, мошне е битно да се забележи дека принципалот не може да истакне барања спрема третото лице доколку агентот немал вистинско овластување (види во *Watteau V. Fenwick* / [1893] QB 346). Со други зборови, ситуациите на т.н. очигледно овластување не се покриени со доктрината на неоткриениот принципал (*Smith*, 2005, p. 346), односно овластувањето за склучување на договорот морало да постои во моментот на неговото склучување, како што е резонирано во *Keighley, Maxsted & Co v. Durant* ([1901] AC 240). Во овој случај, трговец со пченка бил овластен да набавува пченица по определена цена, за заеднична сметка за него и за К.М. Делувајќи надвор од даденото овластување, тој купил пченица по повисока цена од D, но во негово име. Наредниот дел, К.М. ја ратификувал трансакцијата, а подоцна не ја презел пченицата. D поднел тужба за повреда

на договорот. Тужбеното барање било одбиено затоа што трговецот со пченка договарал во свое име, односно без споменувањето на К.М. како принципал. Накратко, ратификацијата немала правно дејство, од причина што ратификацијата е можна само кога лице договарало како агент на принципалот, ако не е именуван, бил определив. Неоткриеното принципал, пак, не може да изврши ратификација на дејствијата на агентот кои овој ги презел надвор од границите на овластувањето (Welsh Development Agency v. Export Finance Co Ltd / [1992] BCIC 148).

Второ, принципалот не може да истакне барања кон третото лице кога од договорот склучен помеѓу третото лице и агентот произлегува дека последниов е *вистинскиот* и единствен принципал. Во *Humble v. Hunter* ([1848] 12 QB 310) агентот склучил договор за закуп на брод во кој бил наведен како сопственик на бродот. Судот ценел дека е недозволена интервенцијата на принципалот и дека договорот се смета за склучен помеѓу третото лице и агентот. Дотолку повеќе, судот нашол дека принципалот не може да биде ни тужен. Меѓутоа, во ситуациите кога агентот е именуван како закупец (*Drughorn (Fred.) Ltd v. Rederiaktiebolaget Transatlantic* ([1919] AC 203) или како поседник (*Epps v. Rothnie* / [1945] KB 654), дозволено е да се докажува постоењето на принципалот.

Трето, облигацијата помеѓу агентот и третото лице не смее да биде лична на страната на агентот. Таков е случајот, на пр., во поглед на договор за пишување книга (*Boulton v. Jones* / [1857] 2 H & N 564). Истиот заклучок е изведен и во поглед на купувањето добра што се предмет на право на компензација. Меѓутоа, доколку третото лице подоцна го открие идентитетот на принципалот и одлучи да го потврди договорот, тоа ќе биде врзано за принципалот, но не и обратно (*Greer v. Downs Supply Co* ([1927] 2 KB 28). Овде влегуваат и ситуациите кога третото лице има оправдан интерес од лично делување со агентот. Така, во *Said v. Butt* ([1920] 3 KB 497), барањето на тужителот за спроведување на договорот во однос на тужениот било одбиено, иако тужителот тврдел дека е неоткриен принципал. Тужителот, всушност, го ангажирал неговиот пријател да купи билет за овој да присуствува на премиерата на театарска претстава, бидејќи управата на театарот не сакала да му продаде билет на тужителот. Судот ценел дека управата на театарот имала оправдан интерес за исполнување на обврската само во однос на лицето кое, како договорна страна, го познава. Од друга страна, кога станува збор за вообичаени договори во трговијата, интервенцијата на неоткриениот принципал е оправдана, во смисла дека е достатно да се утврди дека договорите се склучени од агент кој бил со намера користите од договорите да ги влече за неговиот принципал (*Siu Yin Kwan v. Eastern Insurance Co Ltd* ([1994] 1 All ER 213).

4.3.2. Барања од третото лице кон принципалот

Ситуацијата на истакнувањето непосредни барања од третото лице кон принципалот, како што споменавме, е уште повеќе контроверзна, иако common law системите ја признаваат како корелативна на правото на неоткриениот принципал да истакнува непосредни барања спрема третото лице (*Thomson v. Davenport* ([1829] 9 B & C 78). Ваквото генерално правило постои, секако, во ситуациите кога принципалот ќе биде откриен. И за потребата на истакнувањето непосредни правила од страна на третото лице кон неоткриениот (читај подоцна откриен) принципал, треба да се нагласи дека агентот останува во однос со третото лице. Третото лице всушност има т.н. право на избор дали ќе го тужи принципалот или пак своите барања ќе ги насочи кон агентот. Јасно е дека третото лице ќе оптира своите барања да ги насочи кон принципалот, како што беше случај и со насочувањето на непосредните барања на неоткриениот принципал кон третото лице, кога агентот ќе стане инсолвентен, а принципалот сè уште не ги исполнил обврските спрема него (за ситуациите кога принципалот ги извршил обврските спрема агентот, види во *Irvine v. Watson* ([1879] 5 QBD 102). Прашање е дали извршениот избор од страна на третото лице е конечен. Еден од најсигурните показатели постои кога третото лице повело постапка, но и овој показател не мора да биде сигурен (*Clarkson Booker Ltd v. Andjel* ([1964] 2 QB 775). Како последица на концептот на *res iudicata*, меѓутоа, завршувањето на постапката во однос на едната од страните го преклудира поведувањето постапка кон другата страна (*Kendall v. Hamilton* [1879] 4 App Cas 504).

Кога третото лице, согласно со околностите на случајот, разумно поверува дека агентот е принципалот во трансакцијата, тоа има право да изврши компензација во поглед на принципалот. Секако дека ова право се применува откако принципалот ќе биде откриен. Компензацијата се однесува на оние побарувања што третото лице можело да му ги компензира на агентот, но само доколку станува збор за побарувања што втасале пред третото лице да дознае дека агентот дејствува како таков, односно дека дејствува за сметка на принципалот. Вака е резонирано во *Isberg v. Bowden* ([1853] 8 Exch 852). Правилото се применува само во ситуациите кога *третото лице немало причина да се посомнева* дека агентот дејствувал како принципал. Во случаите кога на третото лице му е познато дека агентот понекогаш дејствува за своја сметка, а понекогаш за сметка на трети лица, тоа не може да му ги компензира на принципалот побарувањата што ги има спрема агентот, како што ценел судот во *Cooke v. Eshelby* ([1887] 12 App Cas 271).

Третото лице, меѓутоа, нема да има право да истакне непосредно барање спрема принципалот, доколку помеѓу агентот и третото лице било договорено дека единствено агентот ќе му биде одговорен. Ова јасно произлегува и од општите правила, па дури и доколку принципалот е именуван или пак за третото лице е јасно дека агентот дејствува како таков, а принципалот не е именуван. Во ситуациите кога принципалот може да истакне непосредни барања спрема третото лице, правило е дека третото лице не може да биде доведено *во полоша ситуација* отколку што би било доколку договорот би се сметал за склучен помеѓу него и агентот. Горенаведените правила за компензацијата се јасен показател во оваа насока. Дотолку повеќе, како што е резонирано во *Browning v. Provincial Insurance Co of Canada* ([1873] LR 5 PC 263), третото лице може да му ги истакне на принципалот сите приговори што можел да му ги истакне на агентот. Типичен пример е приговорот дека договорот е исполнет.

5. За евентуалното поклопување помеѓу посредното застапништво и неоткриеното застапништво

Доктрината на неоткриениот принципал не само што е неостварлива од аспект на постаноките на *civil law* системите, туку истата е квалификувана како фалична и во рамките на *common law* системите (Goodhart and Hamson, 1932). Сепак, истата опстанува и е цврсто вградена во овие системи (Ames, 1909). Во чисто теоретска смисла на зборот, неоткриеното застапништво е подоблик на непосредното застапништво (во оваа смисла и Goode, Kronke and McKendrick, 2007, p. 330). Она што не смее да се заборава е дека кај посредното застапништво, третото лице најчесто знае дека договорот за склучува за туѓа сметка. Одредбата од art. 1705(1) CCI јасно подвлекува дека налогопримачот кој дејствува во свое име стекнува права и презема обврски од дејствијата што ги презел со третото лице, па дури и кога третото лице знаело за постоењето на налогот. Типичен пример во оваа насока е шпедицијата.

Од оваа причина, колку и посредното и неоткриеното застапништво да се практично слични, тие се сепак концептуално различни. А при определувањето на концептуалните постановки и при нивната разработка во конкретни правила, битно е да се изврши калибрација на различните интереси на субјектите кои се засегнати од застапништвото. Во *Montgomerie v. United Kingdom Steamship Association* ([1891] 1 QB 370) е јасно посочено дека агентот и третото лице можат да се договорат дека агентот ќе биде лично одговорен во нивниот однос, како и дека тој ќе биде носител на побарувањата. Од друга страна, како што забележува Goode (2004, p. 164), ситуациите на чисто внатрешен налог со кој принципалот му дава инструкции на агентот да стапи во однос со трето лице не само

во свое име, туку и без инволвирање на принципалот како неоткриен принципал, не потпаѓаат под *common law* концептот на агентура.

Врз основа на ова можеме да заклучиме дека поклопувањето на некои од правните последици на два института, во практиката, не може да се смета за достатна основа за нивно спојување, односно за аквизиција на едниот институт од страна на другиот. Неспорно е, од друга страна, дека постановките на неоткриеното застапништво доживуваат своја промоција. Така согласно со art. 3023 LCC, третото лице со кое налогопримачот договара без обелоденување на својот статус или на идентитетот на принципалот е врзано за принципалот во поглед на исполнувањето на договорот, освен доколку облигацијата е чисто лична или правото е непреносливо. Исто така, се предвидува дека третото лице може да ги подигне сите приговори што можат да се истакнат против налогопримачот или принципалот (детално кај Holmes and Symeonides, 1999). Меѓутоа, иако постојат практични сличности помеѓу посредното застапништво и неоткриеното застапништво, последнава доктрина сепак се третира како непозната во *civil law* системите (cf. Nicholas, 1992, p. 177).

Што се однесува до меѓународните инструменти од областа на договорното право, во UNIDROIT Principles 2010 не се прави разлика помеѓу непосредното и посредното застапништво, така што нивните правила се применуваат подеднакво и на едното и на другото. Ова е изречно уредено во art. 2.2.1(1) UNIDROIT Principles 2010. Од друга страна, во UNIDROIT Principles 2010 се прави разлика помеѓу ситуациите на откриено и ситуациите на неоткриено застапништво. Согласно art. 2.2.3(1) UNIDROIT Principles 2010, кога агентот дејствува во рамките на обемот на своето овластување, а третото лице знаело или требало да знае дека агентот дејствува како таков, дејствијата на агентот имаат непосреден ефект помеѓу принципалот и третото лице, па не настанува правен однос помеѓу агентот и третото лице. Именувањето на принципалот, како што се гледа, не е нужно (UNIDROIT, 2004, p. 79). Можноста од дејствување на агентот како комисионер е покриена со art. 2.2.3(2) UNIDROIT Principles 2010. Од друга страна, кога агентот дејствува во рамките на своето овластување, а третото лице не знаело ниту требало да знае дека агентот дејствувал како таков, дејствијата на агентот имаат непосреден ефект само во односите помеѓу него и третото лице (art. 2.2.4(1) UNIDROIT Principles 2010). Меѓутоа, кога агентот договара со третото лице за сметката на трговец и себеси се претставува како носител на деловната активност, со art. 2.2.4(2) UNIDROIT Principles 2010 се предвидува дека третото лице ја има можноста, по откривањето на вистинскиот носител на деловната активност, да ги врши и спрема него правата што ги има спрема агентот.

Инаку, во art. 3:102 PECL се прави разлика помеѓу непосредното и посредното застапништво. Првото настанува во ситуациите кога агентот дејствува во името на принципалот, при што е небитно дали идентитетот на принципалот е откриен во моментот кога агентот дејствувал или подоцна, додека второто настанува во ситуациите кога посредникот дејствува според инструкциите и за сметка, но не и во име на принципалот или пак кога третото лице не знаело ниту пак имало причина да се посомнева дека посредникот дејствува како агент. Како што се гледа, посредното застапништво ги консумира и ситуациите на неоткриено застапништво (Lando and Beale, 2000, p. 200). Ситуациите на непосредно застапништво, согласно со art. 3:202 PECL, доведуваат до воспоставување непосреден правен однос помеѓу принципалот и третото лице, додека агентот не е обврзан кон третото лице.

Што се однесува до посредното застапништво, генералното правило е дека односот настанува само помеѓу посредникот и третото лице (art. 3:301(1) PECL). Од ова правило постојат неколку исклучоци што ги покриваат ситуациите кога посредникот ќе стане инсолventен, кога постои битно неисполнување на неговите обврските спрема принципалот или спрема трето лице или кога пред времето на исполнување е јасно дека ќе дојде до вакво битно неисполнување. Во секоја од овие ситуации посредникот е должен, на барање на принципалот, односно на третото лице, да ги соопшти името и адресата на третото лице, односно на принципалот (art. 3:302(a) и 3:303(a) PECL). Притоа, принципалот може да ги врши во однос на третото лице правата што посредникот ги стекнал за негова сметка, додека третото лице може на принципалот да му ги истакне приговорите што може да му ги истакне на посредникот (art. 3:302(b) PECL). Исто така, третото лице може да ги врши во однос на принципалот правата што ги има спрема посредникот, додека принципалот може да му ги истакне како приговорите што посредникот ги има спрема него така и приговорите што принципалот може да му ги истакне на посредникот (art. 3:303(b) PECL). Користењето на наведените права, согласно со art. 3:304 PECL, е условено со известување пратено од принципалот до посредникот и до третото лице, односно со известување пратено од третото лице до посредникот и до принципалот, соодветно.

Во секој случај, излагањето на концептите на застапништво прифатени во UNIDROIT Principles 2010 и во PECL, како што беше случај со Geneva Convention 1983, бара мошне подетална анализа, а истата не можеме да ја спроведеме поради просторните ограничувања. Би забележале, во секој случај, дека одбивањето на доктрината на неоткриениот принципал

во UNIDROIT Principles 2010 е повеќе во насока на промоција на трговската сигурност (така и Bennet, 2006, pp. 776-777). Консумирањето на неоткриеното застапништво од страна на посредното застапништво, онака како што е изведено во PECL, може да делува како интересен пример на примената на функционалниот метод на компаративноправно истражување, иако изгледа дека е отидено предалеку. Би споменале и дека без подетално задржување на прашањето, при изработката на DCFR (Study Group on a European Civil Code and Research Group on EC Private Law (Acquis Group), 2009), правилата на PECL во поглед на застапништвото се (не целосно) изменети.

6. Заклучоци, дилеми и предлози

Без да навлегуваме во елаборацијата на пристапите на современото компаративно право, би нагласиле дека методолошките пристапи се бројни, но и дека разликите помеѓу нив се најевидентни во ситуациите кога се изработуваат заеднички правила. Ова како поради високиот степен на одговорност, така и поради неоспорното влијание на сетовите заеднички правила на формулирањето на националните правни системи и на израснувањето транснационални правни правила. Извлекувањето заклучоци дека нешто е исто или слично во повеќе правни системи, оттаму е особено ризично. Нашата анализа покажува дека постојат значајни концептуални разлики помеѓу поимањето на непосредното и посредното застапништво, од една страна, и откриеното и неоткриеното застапништво, од друга страна. Постоенето практични сличности помеѓу откриеното и непосредното застапништво, односно помеѓу неоткриеното и посредното застапништво никако не значи дека истите се и суштински исти.

Ова не значи дека определувањето за едно гледиште, а уште повеќе некритичкото следење на ваквото гледиште, е вистинскиот правец во кој треба конкретниот правен систем да се движи. Civil law системите цврсто стојат на ставот дека застапништвото подразбира дејствување на застапникот во име на застапуваниот. Ваквото поимање не секогаш се покажува како оправдано. За истакнување е горенаведеното правило од art. 32(2) CO, со кое се предвидува дека непосредниот правен однос настанува и кога на третото лице не му е битно со кого го склучува договорот. Можеме да се сложиме со забелешката на Müller-Freienfels (1957, pp. 176-179) дека детерминацијата на дејствувањето на агентот во туѓо име не мора да биде доведена до крајност (види го и art. 1(4) Geneva Convention 1983). Ова, секако, повеќе подразбира дека е потребно да се калибрираат исклучоците од правилата, отколку да се менуваат концептуалните пристапи.

Последново особено е во однос на основните концептуални постановки на *civil law* системите, со што истите ги сметаме се повеќе оправдани. Како би се формулирале исклучоци од овие постановки, потребно е да се утврди особено оправдан интерес за вмешувањето, било на принципалот било на третото лице. Иако интервенцијата на неоткриениот принципал може да се правда со справедливоста (du Perron, 1998, p. 315), односно со трговските погодности (Keighley, Maxsted & Co v. Durant ([1901] AC 240), ова не значи дека истата треба да биде правило. Последново, дотолку повеќе, се однесува на можноста третите лица да истакнуваат непосредни барања спрема принципалот. За разлика од *common law* системите, каде истакнувањето вакви барања начелно се дозволува, откако принципалот ќе биде откриен за третото лице, за *civil law* системите ваквата ситуација е незамислива.

Исклучок е одредбата од art. 7:421(1) DBW, која се применува во ситуациите кога налогопримачот, кој склучил договор со третото лице во свое име, не се придржува до обврските спрема третото лице, или падне во стечај, или подлежи на стечај како физичко лице. Во овие ситуации, третото лице може, доставувајќи пишано известување до налогопримачот и до налогодавачот, да ги врши правата од договорот спрема налогодавачот, но само доколку налогодавачот во моментот кога известувањето е дадено е соодветно обврзан спрема налогопримачот. Притоа, согласно со art. 7:421(2) DBW, налогопримачот има обврска да му го соопшти на третото лице, на негово барање, името на налогодавачот. Наведеното решение е корелативно на гореспоменатото решение од art. 7:420 DBW. Мора да се забележи дека последново решение подразбира цесија, додека решението од art. 7:421(1) DBW предвидува дека третото лице може да ги врши правата од договорот спрема налогодавачот. Од ова произлегува дека не станува збор за цесија, туку дека помеѓу налогодавачот и налогопримачот доаѓа до настанување на пасивна солидарност (Verhagen, 1995, p. 44).

Според наше мислење, иако лично не сметаме дека третото лице би можело да истакнува барања спрема застапуваниот, не гледаме причина од строго поставување на односот на застапништво во насока на неговата детерминација преку дејствувањето во туѓо име. Општиот облик на налогот, онака како што се поима во чл. 805(1) ЗОО, е интересен пример во оваа насока (спореди со српската верзија на чл. 749(1) ЗОО 1978). Во чл. 772 од Скицата на проф. Константиновиќ (Konstantinović, 1969) договорот за налог се однесуваше само на правни работи, додека налогопримачот дејствуваше во име и за сметка на налогодавачот. Останува забелешката дека налогот не мора да содржи и овластување за застапување. Не гледаме

причина, од друга страна, во определени ситуации и дејствувањето на застапникот во свое име да произведе дејствија на непосреден однос помеѓу застапуваниот и третото лице.

Што се однесува до можноста принципалот да интервенира во односот помеѓу агентот и третото лице, кога агентот склучил договор во свое име, ваквата можност сметаме дека треба да претставува само исклучок. Ова и имајќи предвид дека дејствувањето на агентот во свое име, само по исклучок, би довело до формирање на однос на непосредно застапништво. Во ситуациите кога е јасно дека застапништвото е посредно, интервенцијата на посредникот би била возможна само во внимателно формулирани законски ситуации. Што се однесува до можноста третото лице да истакнува барања спрема принципалот, ситуацијата е јасна кога и покрај фактот што агентот дејствувал во свое име постои однос на непосредно застапништво. Конечно, кога застапништвото е посредно, не би требало да се овозможат никакви барања на третото лице спрема принципалот или истите би требало да бидат јасни и рестриктивни, имајќи предвид дека дури и исклучокот од art. 2.2.4(2) UNIDROIT Principles 2010 е строго ограничен.

Конечно, дури и да се застане на став дека доктрината на неоткриениот принципал е прифатлива и за civil law системите, на што лично се противиме, никако не смее да се поставува знак на равенство помеѓу посредното застапништво и неоткриеното застапништво. Точно е дека доктрината на неоткриениот принципал ја исполнува функцијата на посредното застапништво (Murray, Holloway and Timson-Hunt, 2007), меѓутоа воведувањето генерално правило во оваа насока целосно би го дезинтегрирало концептот на застапништво во civil law системите. Де не забораваме дека и во common law системите не е целосно јасно дали принципалот и третото лице се иницијално договорни страни или пак станува збор за ситуации на цесија (Goodhart and Hamson, 1932). Принципот на публицитет го сметаме за сосема оправдан, како концептуална постановка на застапништвото, но и како мошне разумно средство за постигнување на повисок степен на правна сигурност во прометот. Остануваат уште и ситуациите кога застапникот, иако имал овластување да дејствува во име на застапуваниот, пропуштил да го обелодени ова или пак пропуштил да го обелодени идентитетот на застапуваниот (cf. art. 3:203 PECL). Изгледа дека согласно со принципот на публицитет ќе се толкува дека агентот дејствувал во свое име, иако стои и можноста од тврдење дека дошло до пречекорување на границите на овластувањето. За ова, сепак, во некоја друга пригода.

Литература:

- Ames, J.B. 1909. Undisclosed Principal: His Rights and Liabilities. *The Yale Law Journal*, 18(7), pp 443-453.
- Beatson, J. 2002. *Anson's Law of Contract*. 28th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Bennet, H. 2006. Agency in the Principles of European Contract Law and the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (2004). *Uniform Law Review*, 11(4), pp. 771-794.
- Blagojević, B.T. i V. Krulj. red. 1983. *Komentar Zakona o obligacionim odnosima: II knjiga*. 2go izd. Beograd: Savremena administracija.
- Bonell, M.J. 1984. The 1983 Geneva Convention on Agency in the International Sale of Goods. *The American Journal of Comparative Law*, 32(4), pp. 717-749.
- Collins, H. 2003. *The Law of Contract*. 4th ed. London: LexisNexis.
- du Perron, E. 1998. Contract and Third Parties. in A. Hartkamp et al. eds. 1998. *Towards a European Civil Code*. 2nd ed. The Hague: Kluwer Law International, pp. 311-326.
- Furmston, M.P. 2001. *Principles of Commercial Law*. 2nd ed. London: Cavendish Publishing Limited.
- Furmston, M.P. 2007. *Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract*. 15th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Goode, R. 2004. *Commercial Law*. 3rd ed. London: Penguin Books.
- Goode, R., Kronke, H. and E. McKendrick. 2007. *Transnational Commercial Law: Text, Cases, and Materials*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodhart, A.L. and C.J. Hamson. 1932. Undisclosed Principals in Contract. *The Cambridge Law Journal*, 4(3), pp. 320-356.
- Holmes, W.H. and S.C. Symeonides. 1999. Representation, Mandate, and Agency: A Kommentar on Louisiana's New Law. *Tulane Law Review*, 73(4), pp. 1087-1160.
- Konstantinović, M. 1969. *Obligacije i ugovori: Skica za Zakonik o obligacijama i ugovorima*. Beograd: Centar za dokumentaciju i publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu.
- Kötz, H. 1997. *European Contract Law, volume one: Formation, Validity, and Content of Contracts; Contracts and Third Parties*. trans. by T. Weir. Oxford: Clarendon Press.
- Lando, O. and H. Beale. eds. 2000. *Principles of European Contract Law: Parts I and II*. The Hague: Kluwer Law International.
- Müller-Freienfels, W. 1955. Comparative Aspects of Undisclosed Agency. *The Modern Law Review*, 18(1), pp. 33-42.
- Müller-Freienfels, W. 1957. Law of Agency. *The American Journal of Comparative Law*, 6(2-3), pp. 165-188.
- Müller-Freienfels, W. 1964a. Legal Relations in the Law of Agency: Power of Agency and Commercial Certainty. *The American Journal of Comparative Law*, 13(2), pp. 193-215.

- Müller-Freienfels, W. 1964b. Legal Relations in the Law of Agency: Power of Agency and Commercial Certainty. *The American Journal of Comparative Law*, 13(3), pp. 341-359.
- Murray, C., Holloway, D. and D. Timson-Hunt. 2007. *Schmitthoff's Export Trade: The Law and Practice of International Trade*. 11th ed. London: Sweet and Maxwell.
- Nicholas, B. 1992. *The French Law of Contract*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press.
- Perović, S. i D. Stojanović. red. 1980. *Komentar Zakona o obligacionim odnosima: knjiga prva*. Gornji Milanovac i Kragujevac: Kulturni centar i Pravni fakultet u Kragujevcu.
- Smith, S.A. 2005. *Atiyah's Introduction to the Law of Contract*. 6th ed. Oxford: Clarendon Press.
- Study Group on a European Civil Code and Research Group on EC Private Law (Acquis Group). 2009. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. outline ed. Munich: Sellier.
- Treitel, G.H. 2004. *An Outline of the Law of Contract*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press.
- UNIDROIT. 2004. *Principles of International Commercial Contracts*. Rome: International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT).
- Verhagen, H.L.E. 1995. *Agency in Private International Law: The Hague Convention on the Law Applicable to Agency*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Verhagen, H.L.E. 2006. Agency and Representation. in J.M. Smits. ed. 2006. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law*. Cheltenham and Northampton, MA: Edward Elgar, pp. 33-56.
- Zimmermann, R. 1996. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Zweigert, K. and Kötz, H. 1998. *An Introduction to Comparative Law*. 3rd ed. trans. by T. Weir. Oxford: Clarendon Press.

Правни извори/кратенки:

- BGB: Bürgerliches Gesetzbuch. 1896. version promulgated on 2 January 2002. last amended in 2009. Bundesrepublik Deutschland.
- CC: Code civil. 1904. version consolidée au 5 juin 2010. République française.
- CCI: Codice Civile. Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262. coordinato ed aggiornato fino a 2010. Repubblica italiana.
- CO: Legge federale di complemento del Codice civile svizzero. Libro quinto: Diritto delle obbligazioni. del 30 marzo 1911. Stato 1° gennaio 2011. Confederazione Svizzera.
- DBW: Burgerlijk Wetboek. 1992. Koninkrijk der Nederlanden.
- DCFR: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Study Group on a European Civil Code and Research Group on EC Private Law (Acquis Group). 2009.

Geneva Convention 1983: Convention on Agency in the International Sale of Goods. International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). Geneva. 17 February 1983.

LCC: Louisiana Civil Code. 1825. as amended. State of Louisiana.

PECL: Principles of European Contract Law. Commission on European Contract Law. parts I and II (1998), part III (2002).

QCC: Civil Code of Quebec. 1994. updated to 1 May 2010. Quebec.

UNIDROIT Principles 2010: UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT). 2011.

ЗОО 1978: Закон за облигационите односи. Службен лист на СФРЈ, бр. 29/78, 39/85 и 45/89. Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

ЗОО: Закон за облигационите односи. Службен весник на РМ, бр. 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08, 81/09 и 161/09. Република Македонија.

ТЕХНОЛОГИЈАТА КАКО ФАКТОР НА ЕКОНОМСКИОТ РАСТ НИЗ ПРАВЦИТЕ НА ЕКОНОМСКАТА ТЕОРИЈА

Апстракт: Сите сме согласни дека економскиот развој претставува една од најважните области на современата економска наука. Економскиот раст како појава се интерпретира како зголемување на вкупниот аутпут на стоки и услуги во некое општество. Или попрецизно, тој се дефинира како квантитативен пораст на потенцијалниот БДП во националната економија во текот на една година. Главниот механизам кој го овозможува растот на економиите е процесот на формирање и акумулација на капиталот преку инвестициите. Како друг клучен фактор на развојот, кој добива сè поголемо значење, се јавува технологијата. Со оглед на големиот степен на ригидност на модерните економии како и пројавените тенденции да се развиваат побавно, технолошките иновации се наметнуваат како елемент со круцијална важност за забрзување на растот. Затоа, во овој труд се истражуваат различните фази и правци на економската теорија, со цел да се детерминира значајноста на технологијата како фактор на економскиот раст.

Клучни зборови: *технологија, фактор, инвестиции, акумулација на капиталот, иновации, теорија, економски раст, опаѓачки приноси, еквилибриум*

THE TECHNOLOGICAL FACTOR OF THE ECONOMIC GROWTH THROUGH THE STAGES OF THE ECONOMIC THEORY

Abstract: We all agree that the economic growth is one of the most important issues in contemporary economic science. The growth in the economy is often interpreted as an increase in the total output of goods and services in the society. More precisely, the economic growth can be defined as a quantitative increment of the potential GDP of the national counties in one year period. The main mechanism that enables the growth of the economies is the process of capital formation through investment. Another key factor with a growing significance is the technology. Since modern economies are more rigid and tend to develop slowly, technological innovations are crucial

for acceleration of the growth. Therefore, in this section, we investigate the different stages of the economic theory to determine the significance of the technology as a factor of the economic growth.

Key words: *technology, determinant, investment, capital formation, innovation, theory, economic growth, diminishing returns, equilibrium*

Вовед во поимот и природата на економскиот раст

Феноменологијата на растот, иако најчесто се поврзува со економските процеси, сепак неговата природа има далеку поширок опсег. Економскиот раст, во основа инволвира пораст на ресурсите ангажирани во производната функција, како што се трудот, капиталот, природните ресурси и продуктивноста која во интеракција со нив овозможува да се креира финален аутпут. Со оглед на економскиот карактер на претходниве четири варијабли, економските истражувања доминираат на полето на теоријата на економскиот раст, иако по однос на ова прашање сè почесто се случува да се излезе од доменот на економското резонирање и да се навлезе во доменот на интердисциплинарните студии.

Во литературата можат да се сретнат повеќе различни дефиниции за економскиот раст. Според Зостак (Szostak 2009), економскиот раст се дефинира како пораст на аутпутот на стоки и услуги во општеството.¹ Во тој контекст, за пораст на економскиот аутпут може да стане збор само ако истиот се манифестира на следниве начини: 1. Ако економскиот агент одлучи да произведе повеќе од постоечките стоки и услуги по постојаните пазарни цени. Притоа, ваквиот пораст да не се компензира со соодветно намалување на аутпутот на другите економски субјекти поради супституција во побарувачката на стоки; 2. Ако агентот одлучи да произведе поголема или иста количина на стоки и услуги по пониски цени; 3. Ако субјектот одлучи да произведе сосема нови производи и услуги (иновација) и 4. Ако дојде до зголемување на извозот на домашните производи и услуги на странскиот пазар. Хендикеп на ваквиот израз за економскиот раст е што не го прецизира интермедијарот преку кој би се мерел прирастот на вкупниот аутпут. Допрецизирање на претходниов израз нуди дефиницијата според која економскиот раст претставува квантитативен пораст на потенцијалниот бруто домашен производ на една земја во период од една година.² Од ова се гледа дека основно мерило за економската кондиција на некоја земја е токму бруто домашниот производ (БДП), а растот на

---

¹ R.Szostak: "The causes of economic growth", Springer, 2009, str. 24.

² Фити Т.: „Макроекономија“, Економски факултет, Скопје, 2005.

економијата може да се интерпретира како однос помеѓу неговиот прираст во тековната година, во однос на неговата големина од претходната година. Инаку БДП претставува еден од најпознатите и најизвонредните економски агрегати добиен како резултат на статистичка компресија, со кој се редуцира бескрајно неуморното напрегање на националната економија во една единствена бројка која расте со текот на времето.³ Ако се резимира, произлегува дека всушност економскиот раст како феномен не претставува ништо друго туку едноставно „дисеквилибрачки“ процес⁴ (процес на генерирање на промена од состојба на “status quo” или излегување од рамнотежа во нерамнотежа).

Меѓутоа, токму синтетичкиот карактер на мерната единица БДП може да претставува и ограничувачки фактор во процесот на квантификација на економскиот раст. Така, според Лемер (Leamer, 2009) истиот претставува имперфектен индикатор бидејќи ги изразува само материјалните аспекти на општествениот живот, но не и емотивните и духовните.⁵ Покрај оваа ограниченост, тој ги инкорпорира и оние елементи кои придонесуваат за негово зголемување, но во основа се квалификувани како непожелни и непосакувани од етичка гледна точка: на пример, порастот на криминалот или воените конфликти ги зголемуваат воените и полициските издатоци на државата (defensive expenses), порастот на производството кое ја загадува еколошката средина влегува во БДП без притоа да се земат ефектите од негативните екстерналии (environmental expenses) и слично. И интерпретацијата на порастот на агрегатниот БДП бара поголемо внимание. Дали неговото зголемување е поради порастот на демографската популација (extensive growth) или пак настанало зголемување на БДП по глава на жител (intensive growth)? Понатаму, употребата на пазарните цени вршат дополнително искривување на неговата вредност и големина, затоа што во себе ја содржат и стапката на инфлација. Поради тоа, економистите разликуваат номинален БДП кој се пресметува со посредство на тековните пазарни цени и реален БДП кој го изразува порастот на аутпутот во економијата со помош на базични цени и т.н. Но, и покрај низата недостатоци, мнозинството експерти го сметаат БДП како најрелевантна мерка на економскиот раст.

---

³ “Strategies for sustained growth and inclusive development”, Commission on growth and development”, World Bank, Washington, 2008 str.17.

⁴ R.Szostak: “The causes of economic growth”, Springer, 2009, str. 37.

⁵ Leamer E. Edward: “Macroeconomic patterns and stories”, Anderson school of management, LA, 2009. str. 19. Тој во својата книга воведува т.н. индекс на среќа кој иронично го нарекува “Gross Domestic Happiness”. Поради лимитирањата кои ги содржи БДП и во рамки на ООН се појавија одредени иницијативи за воведување на алтернативен показател кој се нарекуваше “Human Development Index – HDI”, кој би ги интегрирал сите аспекти на развојот во општеството.

Значењето на технологијата во теориите на економскиот раст

Ваквото необично толкување на природата на феноменот на растот, отвора доста нови погледи за генезата и потеклото на истиот. Имено, доминантната економска теорија која суштината на проблемот на економскиот раст го интерпретира ако акумулација на капиталот и работната сила со тек на време не успева докрај да даде одговор за причините на економскиот раст, со оглед на инхерентната карактеристика на економските системи самостојно да се урамнотежуваат. Ако економиите се склони кон спонтано урамнотежување, тогаш логично се наметнува прашањето: која е причината за создавањето на растот, односно што е она што им дава почетен импулс односно моментум за да тие почнат да растат? Повеќе теоретски правци во економската наука се согласни дека динамичниот карактер на економиите е поддржан од технологијата и технолошките продори кои се јавуваат во форма на иновации, и според нив, претставуваат генератор на акумулацијата на капиталот. Да видиме како тие ја инкорпорираат технологијата во теоретската рамка на економскиот раст.

Класична теорија на растот (classical growth theory)

Класичната теорија на растот претставува најстара, но и најосновна теорија врз која се надградуваат посовремените модели на растот. Уште Адам Смит го набљудувал процесот на економскиот раст како стриктно ендоген, чија стапка на раст зависи од одлуките и акциите на субјектите, како и од нивните склоности кон штедење и инвестирање, но и од нивото на креативноста и иновациите кои им стојат на располагање во даден историски момент. Во оваа теорија, голема важност се дава на влијанието на акумулацијата на капиталот врз продуктивноста на трудот. Особено внимание се посветува и на креирањето ново знаење (технологија) на кое му се дава карактеристика на јавно добро кое на долг рок станува достапно за сите. Според тоа, економскиот раст нема лимити, затоа што елементите кои го создаваат (продуктивноста на трудот, акумулацијата на капиталот, инвестициите и технологијата) се внатрешно вградени во системот.

За разлика од Смит кој го застапува концептот на растечка стапка на поврат на капиталот (increasing returns) и кој произлегува од позитивното дејство на акумулацијата врз продуктивноста на трудот, неговиот следбеник Дејвид Рикардо (David Ricardo) го воведува концептот на опаѓачки приноси (diminishing returns). Како што капиталот се акумулира, а населението расте, под претпоставка дека реалните плати се константни, стапката на профит опаѓа поради намалувањето на просечните приноси по единица земја.⁶ Суштината на моделот на Рикардо се огледа во тоа

---

⁶ Pierson P., Scokpol T.: "Historical institutionalism in contemporary political science", 2002 str. 7.

што и тој како Смит, процесот на акумулација го третира како ендеген, но за разлика од него, претпоставува дека со тек на време поради сè поголемата концентрација на капитал на единица земја доаѓа до опаѓање на неговата продуктивност, а со тоа и на стапката на профитабилност. Меѓутоа, тој во својата анализа наведува дека земјата е неограничен ресурс односно слободно добро, понатаму заклучува дека стапката на раст е константна, па дури и растечка доколку се воведат технички иновации. Слично како Смит, Рикардо сметал дека штедењето и инвестициите, односно акумулацијата претежно зависи од профитот. Претпоставувајќи дека маргиналната стапка на акумулација (s) е константна, класичната функција на акумулацијата на капиталот укажува дека таа зависи од профитната стапка (r):⁷

$$g = s(r - r_{\min}) \quad \text{ако} \quad r \geq r_{\min}, \quad \text{или} \\ g = 0 \quad \text{ако} \quad r \leq r_{\min}$$

каде што $r_{\min}$ е минималната профитна стапка која доколку се достигне, акумулацијата на капиталот престанува. Придонесот на класицизмот е што укажува на значајноста на акумулацијата на капиталот како основен ендеген фактор на економскиот раст.

Теорија на општ еквилибриум (general equilibrium theory)

Теоријата на општ еквилибриум тврди дека пазарите се секогаш во состојба да ги интегрираат индивидуалните акции на субјектите, така што се доведуваат во состојба на целосен еквилибриум, односно рамнотежа.⁸ Механизмот преку кој се пренесуваат дејствијата на интеракциите на економските субјекти е всушност пазарниот механизам, како и неговите елементи (понудата и побарувачката). Егзистенцијата на цените кои ја изедначуваат понудата и побарувачката во состојба на рамнотежа, овозможуваат математички да се докаже дека општиот еквилибриум постои, но теоретски не е потврдено дека тој е стабилен со текот на времето. Овој инхерентен недостаток на теоријата укажува дека стабилноста не претставува иманентна карактеристика на економските системи, туку дека стабилноста како состојба е генерирана, односно изведена, за што постојат мноштво емпириски докази низ економската историја. Исто така, еквилибриумот е без значење ако системите констатнтно се изложуваат на шокови продуцирани од иновациите, инвестициите и надворешната трговија. Затоа оваа теорија, поголемо значење му дава на прашањето: за колку брзо економските ќе се вратат во состојба на еквилибриум, отколку на прашањето дали тие воопшто ќе се вратат?

---

⁷ Ibid.

⁸ Szostak R: "The causes of economic growth", Springer, 2009, str. 63.

Теорија на економскиот раст (growth theory)

Таа претставува темел на современите погледи на економскиот раст од која произлегуваат и низа други современи теории кои настојуваат што пореално да ја доловат суштината на развојот. Теоријата на економскиот раст, всушност, се обидува да ја заобиколи „замката“ на теоријата на општ еквилибриум, теоретизирајќи дека растот е динамичен процес на излегување од состојба на еквилибриум.⁹ Раните теоретичари на теоријата на економскиот раст нагласуваа дека порастот на инвестициите претставува најважниот фактор што го детерминира економскиот раст. Колку е поголем коефициентот на капитал/работна сила (capital to labour ratio), толку е поголема и стапката на растот. Притоа, растот на економијата би се одржувал сè додека стапката на инвестиции не се изедначи со стапката на амортизација на капиталот, при што настанува состојба на рамнотежа. Непотполноста на теоријата од своите рани фази, укажува на потребата од воведување на нови елементи кои би ја елиминирале рамнотежната стапица, а тоа се технолошките иновации и образованието кои се сметаат за егзогени генератори на продуктивноста. Во понатамошниот развој на оваа теорија се прават обиди да се изврши ендогенизација на технологијата и човечкиот капитал, односно овие фактори да се вградат како внатрешни елементи на моделот, со цел да се обезбедат претпоставки за постојан раст. Теоријата тврдеше дека со едноставно преземање на мерки за зголемување на стапката на инвестиции, иновации и образование може да се постигне забрзување на развојот, меѓутоа не успеаваше да даде одговор зошто тоа не се потврдуваше во праксата и зошто различните земји остваруваат различни стапки на раст.

Неокласична теорија на економскиот раст (neoclassical growth theory)

Оваа теорија основана од Роберт Солоу (Robert Sollow) со други зборови може да се нарече и **егзогена теорија на економскиот раст (exogenous theory of growth)**. Корените на современата неокласична теорија потекнуваат уште од времето на Алфред Маршал (Alfred Marshal) и Густав Касел (Gustav Cassel) кои ја вовеле идејата дека растот е детерминиран од повремени надворешни или егзогени шокови, во спротивен случај тежнее кон рамнотежа. Така, ако се претпостави дека само работната сила е примарен фактор на економскиот раст, неговата стапка може да се добие според изразот:¹⁰

$$sf(k) = gk;$$

---

⁹ Szostak R: “The causes of economic growth”, Springer, 2009, str. 63.

¹⁰ Kurz D.H., Salvadori N.: “Theories of economic growth: old and new”, 2003 str.15.

при што (s) ја претставува маргиналната склоност кон штедење, $f(k)$ производната функција на единица труд или производната функција по глава на жител, (k) е односот капитал/работна сила, а (g) е стапката на раст за која се претпоставува дека би требало да расте сè додека *профитната стапка не се изедначи со маргиналната продуктивност на капиталот (состојба на еквилибриум)*.¹¹

Неокласичната теорија на економскиот раст, прифаќајќи ја идејата на маргиналистите, се потпира на едноставната логика на опаѓачките приноси: ако додаваме сè повеќе капитал на фиксно определен број на работна сила, стапката на поврат на капиталот опаѓа како што расте односот капитал/работна сила.¹² Со други зборови, доаѓа до постепено опаѓање на стапката на поврат на капиталот, како што продолжува процесот на акумулација на капиталот. При вакви претпоставки, долгорочната рамнотежа се воспоставува во точката каде што инвестициите се изедначуваат со амортизацијата на капиталот. Во таа точка стапката на раст изнесува нула. Ако се има предвид дека $sF(K)$ е износот на инвестициите во економијата, а δK е вкупниот отпис на капиталот или амортизацијата, тогаш раст би се генерирал се додека оваа разлика е позитивна.¹³

$$K' = sF(K) - \delta K;$$

Меѓутоа, поради дејството на опаѓачките приноси штом маргиналната продуктивност на капиталот се намалува, со тек на време капиталот генерира сè помал аутпут $F(K)$, следи заклучокот дека на долг рок економскиот раст, односно разликата помеѓу инвестициите и амортизацијата има тенденција кон нула. Затоа, за да се одржи долгорочна позитивна стапка на раст по глава на жител, неокласичната егзогена теорија тврди дека мора континуирано да се остваруваат технолошки продори во вид на нови иновации, производи, пазари или процеси.¹⁴

Ендогена теорија на економскиот раст (endogenous growth theory)

Оваа теорија ги сфаќа технолошките иновации како дел од економската активност, односно, како дел од производниот процес, слично на тврдењата на Смит. Иновациите се третираат како производ на целни истражувачки напори кои зависат од повеќе варијабли. Причината за воведувањето на

---

¹¹ Се разбира, ова произлегува од вградената претпоставка дека профитната стапка е функција на маргиналната стапка на капиталот $r = f(k)$.

¹² Ibidem str.64.

¹³ Aghion P., Howitt P.: "Endogenous growth theory", Massachusetts Institute of Technology, 1998 str. 12.

¹⁴ Aghion P., Howitt P.: "Endogenous growth theory", Massachusetts Institute of Technology, 1998 str.11.

иновациите во моделите на економскиот раст е поради потребата да се елиминира дејството на опаѓачките приноси кои се јавуваат при процесот на инвестирање. Теоретичарите претпоставуваа дека воведувањето на техничките иновации како внатрешен елемент на моделот ја овозможува претпоставката за постојан пораст на стапката на враќање на капиталот. Меѓутоа некои од нив, веднаш се оградија од оваа идеја, зашто постоечките модели на општ еквилибриум на кои се надоврзува и оваа теорија, во суштина се потпира врз претпоставката на опаѓачките приноси. Постои конфликт во рамки на теоријата дали иновациите донесуваат економска предност и корист само на поединечните субјекти кои ги развиле или пак тие се достапни на повеќе агенти. Со цел да се заштитат индивидуалните иноватори од можноста за трансфер на знаењето и технологијата, тие инвестираат во истражување и развој и на тој начин го лимитираат влезот на постоечките конкуренти.

Постојат и други посовремени модели кои се трудат да ја ендогенизираат технологијата како составен елемент на системот на акумулација на капиталот, меѓу кои и т.н. **АК- модел (АК – model)** кој претпоставува дека нивото на расположливиот доход во економијата претставува линерна функција на капиталот (K) и акумулираните човечки знаења – технологии (A) или $Y = f(AK)$ ¹⁵, понатаму моделот на Шумпетер и други. Во основа, сите тие ја нагласуваат важноста на инвестициите, иновациите и трансферот на технологијата како основни детерминанти на економскиот раст. Но, заслужува да се истакне и за можноста што тие ја нудат за дополнителна надградба и на другите детерминанти на растот, а тоа се инвестициите во истражување и развој, образованието, акумулацијата на човечки капитал, трговијата и друго.

Како алтернатива на ендогената теорија се среќаваат и **теоријата на следење на профитната стапка (profit seeking theory)** и **теоријата на следење на рентата (rent seeking theory)**. Првата предвидува дека, во нормални услови, економските субјекти настојуваат да ја максимизираат добивката во рамки на официјалниот пазарен систем инвестирајќи во оние сектори на економијата кои остваруваат најголема профитна стапка. Преку иновациите и разместувањето на расположливите ресурси кон сегментите со најголема стапка на вработеност се постигнуваат позитивни економски ефекти, бидејќи се остварува ефикасна алокација на ресурсите и стимулирање на техничкиот прогрес. Под „следење на рентата”, пак, се подразбира процес во којшто агентите ја максимизираат добивката преку искористување на политичката моќ и влијанија. Со оглед на фактот

---

¹⁵ Novales A., Fernandes E., Ruis J.: “Economic Growth – Theory and numerical solution models”, Springer, 2009 str.257.

што вложувањето во активности со најголема профитна стапка создава одредени компаративни предности, како последица се јавува неминовноста од креирање одредени влезни бариери. Бидејќи пазарниот систем кој се базира врз принципите на слободна конкуренција не нуди правна заштита на положбата на субјектите, овие предности се од привремен карактер и исчезнуваат со текот на времето низ натпреварувањето и имитацијата. Од друга страна, политичкиот систем може да ги модифицира механизмите на пазарот со одредени редистрибутивни активности или со креирање на перманентни законски бариери кои фаворизираат одредени структури, овозможувајќи им поголем поврат дури и од пазарната профитна стапка. Како класичен пример се посочуваат монополите и политичкото лобирање, кои се оценуваат како негативни од аспект на прогресот и алокацијата на ресурсите.¹⁶

Теорија на конвергенција и теорија на замка на сиромаштија

Всушност се работи за идеи развиени од претходните основни теории. Имено, според неокласичната теорија на растот, сиромашните земји би требало да растат со поголема стапка за разлика од развиените земји, затоа што поседуваат помал обем на акумулиран капитал, односно помала стартна основа, па според тоа стапката на поврат на капиталот би требало да им биде поголема.¹⁷ Како резултат на конвергенцијата на економскиот раст, капиталот којшто е во изобилие во развиените земји би требало да циркулира, односно да се трансферира од побогатите развиени земји кон посиромашните неразвиени земји. И ендегената теорија предвидува сличен тек на настаните поврзани со економскиот прогрес. Имено, според неа, трансферот на работната сила кон богатите земји овозможува зацврстување на нивната монополска положба од аспект на развојот (дивергенција), меѓутоа повратна спрега се остварува со трансферот на технологијата. Токму со пренесувањето на технологијата и знаењата неразвиените земји доживуваат забрзани стапки на раст.

Теоријата на конвергенција претставува основа и за т.н **компаративна анализа за развојот (cross – country growth analysis)**. Настојувајќи да даде одговор на прашањето: Што е она што доведува до економски раст и благосостојба на луѓето ширум светот, таа преку споредба на основните детерминанти на растот се труди да ги изолира оние кои од тој аспект се најрелевантни. Така, на пример, според Баро (Baro 1998), којшто е еден од водечките макроекономисти, разликата во економската развиеност помеѓу

---

¹⁶ D'Agata A.: "Competition, rent seeking and growth: Smith versus Endogenous growth theory", Handbook "The theory of economic growth: a classical perspective", 2003, str.224.

¹⁷ Szostak R.: "The causes of economic growth", Springer, 2009, str. 66.

земјите во најголема мера е детерминирана од почетното (постоечкото) ниво на аутпут во економијата. Ако во соодветната земја постоечкото ниво на аутпут е под долгорочно проектираната стапка на раст, потребно е време да се изврши негово достигнување (catching up process) кое се овозможува со трансферот на технологијата.¹⁸ Како други поважни фактори, се наведени и високото ниво на образование, развиениот здравствен систем (просечен животен век и ниска стапка на смртност), ниското ниво на буџетски трошења, владеење на правото, либералните услови за трговска размена и повисокото ниво на демократија.

Спротивно на теоријата на конвергенција, некои теоретичари ја застапуваат и тезата за т.н. замка на сиромаштија (poverty trap). Според нив, постојат одредени околности и механизми кои ги одржуваат неразвиените земји секогаш сиромашни.¹⁹ Имено, ако во денешно време преземањето на модерната технологија за производство е скоро бесплатно, тогаш зошто толку многу луѓе во светот се сиромашни?²⁰ При истражувањето на причините за високото хронично ниво на сиромаштија во неразвиените земјите генерално се наведуваат: корупцијата на владејачките елити и државната администрација, влијанието на мултинационалните компании, ниското ниво на штедење и инвестиции, нискиот кредитен рејтинг, некомплементарноста на економиите, разните културолошки разлики и специфичности и слично.

Како други економски теории на растот во кој се нагласува значајноста на технолошкиот фактор се спомнуваат и **малтузијанската теорија и теоријата на единечниот развој (unified growth theory)**. Додека првата настојува да го поврзе порастот на доходот по глава на жител со порастот на демографското население, втората се обидува да ја објасни рапидната акцелерација на растот од периодот на индустриската револуција па наваму, спојувајќи ги елементите на малтузијанската теорија, техничкиот прогрес и процесот на формирање на човечкиот капитал.²¹

---

¹⁸ Barro R.J.: “Determinants of economic growth”, Massachusetts Institute of technology”, 1998 Forreword, str.1.

¹⁹ Szostak R: “The causes of economic growth”, Springer, 2009, str. 285.

²⁰ Azariadis C., Stachurski J.: “Poverty Traps”, A handbook of economic growth, Elsevier, 2005, str. 105.

²¹ Пошироко види: Galor O.: “From stagnation to growth: Unified Growth Theory”, A handbook of economic growth, Elsevier, 2005.

Заклучок

Економскиот раст може да се сфати наједноставно, како пораст на аутпутот на стоки и услуги во општеството. Дополнување на претходна формулација за растот дава дефиницијата според која тој претставува квантитативен пораст на потенцијалниот бруто домашен производ на една земја во период од една година. Може да се заклучи дека всушност, и покрај одредени недостатоци, БДП претставува најмеродавен квантитативен показател на економскиот раст. Инаку, економскиот раст како феномен не претставува ништо друго, туку едноставно процес на излегување од рамнотежа во нерамнотежа, како и нејзино повторно воспоставување на повисоко „рамнотежно“ ниво на потенцијалниот БДП.

Поголемиот дел од теоретските правци на економската наука ги нагласувале технологијата и технолошките продори како генератори на економскиот раст. Така, класичната теорија на растот и Адам Смит го набљудувале економскиот раст како стриктно ендеген процес, чија стапка на раст зависи од индивидуалните акции на субјектите, особено од маргиналната склоност кон штедење и инвестирање, како и од достапноста на иновациите во даден историски момент. Притоа, на процесот на креирање ново знаење (или технологија) му се дава карактеристика на јавно добро кое на долг рок станува расположливо за сите економски агенти. Теоријата на општ еквилибриум укажува дека стабилноста како состојба е генерирана, односно изведена состојба на економскиот систем, за што постојат мноштво емпириски докази низ економската историја. Исто така, таа ја потенцира безначајноста на економската рамнотежа, доколку системите се изложени на постојани шокови продуцирани од иновациите, инвестициите и надворешната трговија. Теоријата на економскиот раст се обидува да ја заобиколи „рамнотежната стапица“ на теоријата на општ еквилибриум, тврдејќи дека растот е динамичен процес на излегување од состојба на еквилибриум. Таа воведува нови надворешни елементи кои би го „поттурнале“ системот надвор од состојба на рамнотежа, а тоа се технолошките иновации и образованието. Слично, за да се одржи позитивна долгорочната стапка на раст по глава на жител, неокласичната егзогена теорија тврди дека е неопходно да се овозможи постојана реализација на технолошки продори во форма на нови иновации, производи, пазари или процеси. Ендегената теорија на економскиот раст, пак, ги сфаќа технолошките иновации како вграден дел на економската активност, односно како дел од производниот процес, слично на тврдењата на Смит. Притоа, иновациите се дефинираат како производ на целни истражувачки напори кои зависат од повеќе варијабли. Причината за воведувањето на иновациите во моделите на економскиот

раст е поради потребата да се елиминира дејството на опаѓачките приноси кои се јавуваат при процесот на инвестирање. Исто така, т.н. „АК - модел” успешно ја ендогенизира технологијата тврдејќи дека нивото на расположливиот доход во економијата претставува линеарна функција на капиталот и акумулираните човечки знаења.

Постојат и други помалку релевантни правци на економската теорија кои се занимавале со проучување на технолошкиот фактор на економскиот раст. Меѓу нив се набројуваат: теоријата на конвергенција, теоријата на замка на сиромаштија, теоријата на следење на профитната стапка, теоријата на следење на рентата, малтузијанската теорија, теоријата на единичниот развој и други.

Литература:

- Aghion P., Howitt P.: “Endogenous growth theory”, Massachusetts Institute of Technology, 1998.
- Azariadis C., Stachurski J.: “Poverty Traps”, A handbook of economic growth, Elsevier, 2005.
- Barro R.J.: “Determinants of economic growth”, Massachusetts Institute of technology”, 1998.
- Commission on growth and development, World Bank: “Strategies for sustained growth and inclusive development”, Washington, 2008 str.17.
- D’Agata A.: “Competition, rent seeking and growth: Smith versus Endogenous growth theory”, Handbook “The theory of economic growth: a classical perspective”, 2003.
- Galor O.: “From stagnation to growth: Unified Growth Theory”, A handbook of economic growth, Elsevier, 2005.
- Kurz D.H., Salvadori N.: “Theories of economic growth: old and new”, 2003.
- Leamer E. Edward: “Macroeconomic patterns and stories”, Anderson school of management, LA, 2009.
- Novales A., Fernandes E., Ruis J.: “Economic Growth – Theory and numerical solution models”, Springer, 2009.
- Pierson P., Scokpol T.: “Historical institutionalism in contemporary political science”, 2002.
- R.Szostak: “The causes of economic growth”, Springer, 2009.
- Фити Т.: „Макроекономија”, Економски факултет, Скопје, 2005.

Казнено право
Научен труд

УДК: 343(37):343.654”
Original research paper

м-р Олга Ѓуркова

LL.M., Olga Gjurkova

ВЛИЈАНИЕТО НА РИМСКИОТ КАЗНЕНОПРАВЕН СИСТЕМ ВРЗ МОДЕРНИТЕ КАЗНЕНИ СИСТЕМИ

Апстракт: Оценката за развитокот на една држава ја даваме во согласност со развиеноста на нејзиниот правен систем, а посебно со развиеноста на кривичното право. Во секоја држава развитокот на кривичното право и на казнената постапка е во зависност од еволуцијата на државното уредување и строгоста, односно либералноста на пенетенцијарниот систем.

Римската казнена постапка несомнено има влијание на развитокот на казнената постапка во сите земји на континентална Европа. Доказ за ова е присутноста на елементи од акузаторна и инквизициската постапка од римскиот правен систем. Најмногу елементи од казнената постапка има во казнената постапка на Италија, Франција, Германија, Шкотска, па дури и Русија. Франција дури го има задржано во извесна мера и начинот на избирање на поротата, а и Италија и Германија, со исклучок на поротата, имаат преземено многу одредби од оваа постапка.

Клучни зборови: *римско право, казнено право, казнено-процесно право, начела, порота, корупција*

THE IMPACT OF THE ROMAN CRIMINAL SYSTEM ON THE MODERN CRIMINAL SYSTEMS

Abstract: The valuation for the progress of one country is given with the accordance of the progress of its own law system and especially with the progress of the criminal law. In every country the evolution of the criminal law and criminal procedure is in the context with the evolution on the state and its government and the severity or the liberty of the penal system.

The Roman criminal procedure has undoubtedly influenced the development of criminal procedure in all countries of continental Europe. The evidence for this is the presence of elements from the accusatory and

inquisition procedure that derived from Roman legal system. This is the case with the criminal proceedings in Italy, France, Germany, Scotland and even Russia. France has even retained, in certain extent, the procedure of selecting a jury, and Italy and Germany, with the exception of the jury, have taken many provisions from this procedure.

Key words: *Roman law, criminal law, criminal procedure, principles, jury, corruption*

Вовед

Значајноста на римскиот казнен систем ја гледаме прво во фактот што тој бил првиот антички правен систем што се поседувал целосна правна уреденост, детално елаборирана во огромен број на закони. Второ, бидејќи Римската Империја ја зафаќала територијата скоро на цела континентална Европа, влијанието на правниот поредок во сите овие држави било неминовно. Најпогодени од овие влијанија секако се Италија, Франција, Германија, а преку Шпанија, со големите освојувања, римското право ќе ја опфати територијата и на „Новиот Свет“. Европското општество продолжи да функционира врз база на модифицираните римски принципи. Оправдание за ова не мораме да бараме, имајќи го предвид фактот дека римското право претставува една систематска правна структура организирана беспрекорно и концепциски.

Со цел хармонично да ја презентираме „вечноста“ на институтите на римското право во современите казнени законодавства прво тргнуваме од дефинирање на основните поими во казненото право и казненото-процесно право. Во таа смисла под поимот кривично дело во римското право се подразбирало:

Противправно дело коешто со закон е определено како кривично дело (согласно со начелото *nullum crimen nulla poena sine lege stricta*). Во македонскиот Кривичен законик кривичното дело е дефинирано како: противправно дело коешто со закон е определено како кривично дело и чии обележја се определени со закон.

Според римското право, едно дело да се квалификува како кривично дело истото треба да ги исполнува кумулативно следниве услови:

- 1) Кривичното дело настанува со извршување на некое надворешно дејствие (*delicta in commissione*), а по класичното право е утврдено дека кривичното дело може да се изврши и со несторување односно *delicta omissione*. Намерата да се преземе или да се пропушти одредено дејствие, доколку не била соопштена ниту пак остварена, не

- претставувала кривично дејствие (*de interis non judicat praetor*).
- 2) За кривично дело се барало преземаното дејствие да претходи на одредена последица. Ако преземаното дејствие не ѝ претходи на последицата или последицата отсутствува се сметало дека кривично дело не постои. Таквото дејствие било оценувано како обид да се стори кривично дело.
  - 3) Кривично дело постои само тогаш кога меѓу дејствието што ѝ претходело на последицата и последицата постои вистинска причинска врска или каузален нексус. Ако врската меѓу тоа дејствие и последицата била само временска и привидна тогаш не постои кривично дело.
  - 4) За постоење на кривично дело било потребно преземаното дејствие да биде противправно, а неговата последица да биде нанесување на штета на друг. Но преземените противправни дејства и покрај предизвикувањето на повреди на туѓи добра, ја губат противправноста, доколку се работело за случаи на самоодбрана и состојба на нужда (*inculcata tutela*).
  - 5) За настанување на кривичното дело се барало сторителот на дејствието да биде свесен или барем да може да биде свесен за последиците на своето дејствие. Со други зборови, за настанување на секој деликт се бара вина или одговорност за вина на деликвентот. Степени на одговорност биле *dolus* или умисла и *culpa lata* или груба небрежност и *culpa levis* или лесна небрежност¹. *Dolus* можел да биде двоен: предвидување на последицата и желба таа да се оствари или *dolus directus* и *dolus indirectus*, или пак предвидување на последицата и лекомислена увереност дека таа нема да се оствари или *dolus eventualis*.² Меѓутоа, не секогаш одговорноста на сторителот се утврдувала врз основа на субјективна вина. Во старото право важеле правилата и на објективна одговорност, како и одговорност за делата предизвикани од други лица.
  - 6) Последен елемент за настанување на кривичното дело е истото да биде санкционирано. Доколку станувало збор за *delicta publica* тогаш казната била физичко зло коешто му се заканувало на телото на сторителот или пак парична казна што секако се исплатувала во полза на државната благајна. Доколку пак станувало збор за *delicta privata* сторителите биле санкционирани или со надомест на штета или со роена *privata* односно со парична казна што обвинетиот му ја исплаќал на оштетениот.³

---

¹ D 50,17,55

² За ова види повеќе во: Пухан, И.: Римско право, Скопје, 1973, Глава XII : Деликти како извор на облигации, стр.387-402, во понатамошниот текст Пухан, И.

³ Во македонското казнено право основни елементи на поимот казнено дело според

Под поимот кривичен закон, римските правници не подразбирале хиерархија од посебни кривични дела, туку видови на обвиненија коишто можат да бидат поднесени и процедуралните и пеналните последици што ги трпеле обвинетиот и обвинителот од тие обвиненија.⁴

Под поимот казнена постапка современото право подразбира систем, збир од процесни дејства што ги преземаат одредени државни органи и лица во случај на основано сомнение, односно веројатност дека е извршено казниво дело, кои имаат цел да се утврди дали навистина е извршено кривично дело, па ако е извршено, кој е неговиот сторител и дали, во согласност со одредбите од материјалното кривично право, треба да се примени казна и ако треба истата да се одреди квалитативно и квантитативно.⁵

На овој начин можеме да ја дефинираме и казнената постапка во римското право, со оглед на тоа дека и кај неа постојат три групи на процесни дејства и одделни субјекти кои што се носители на тие процесни дејства.

Можеме да констатираме дека носечките принципи на кривичното процесно право во Рим се дел и од денешните кривично процесни законодавства. Така, она што императорот Трајан тогаш го декларирал, денес е правило на секое демократско кривично законодавство. Тој вели: „никој не смее да биде осуден за кривично дело во негово отсуство и дека подобро би било виновен човек да помине неказнето отколку невин да биде казнет“.⁶

Ова водечко правило е цел на секој современ кривично-процесен законик. Во член 1, став 1, од Македонскиот ЗКП стои:

проф. д-р Марјановиќ се: човеково поведение кое може да се јави во вид на активност односно сторување и пасивност односно несторување, противправност, вина, предвидена санкција во законот, додека според проф. д-р Камбовски основни елементи на казнеото дело се: дејствие (поведение), предвиденост во законот, противправност, вина, казновост. За ова види повеќе во Марјановиќ, Ѓ.: Македонско кривично право, Скопје, 1998. Во понатамошниот текст како Марјановиќ, Ѓ.: стр.82-83 и Камбовски, В.: Казнено право, општ дел, Скопје, 2006, во текстот како Камбовски, В. Книга I.

⁴ Harries, J.: Law and Crime in the Roman World, Cambridge University Press, 2007, <http://www.cup.es/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521535328&ss=ind>, последен пат отворена на 6.10.2010 година

⁵ За ова види повеќе во: Матовски, Н: Казнено-процесно право, Книга I, Скопје, 2004 година, стр.7.

⁶ Burdick, W.L.: The principles of Roman law and their relation to modern law, New York, 1938, стр. 693

(1) *Овој закон ги утврдува правилата со кои се осигурува никој невин да не биде осуден, а на виновникот да му се изрече кривична санкција под условите што ги предвидува Кривичниот законик и врз основа на законито спроведената постапка.*⁷

- Други начела на кои се заснова кривичното-процесно право во Рим се:
- а) **Начелото на јавност.** Целиот тек на постапката се одвивал пред јавноста без никакви ограничувања. На денот на судењето, можела да присуствува целата заинтересирана јавност во зависност од просторните услови. Доколку станувало збор за судења за кои се претпоставувало дека ќе има многу заинтересирани, тогаш локацијата на судскиот процес била во некој од римските форуми. Не постоеле исклучоци од ова правило во смисла на заштита на моралот или заштита на малолетниците, кои се типични за современото начело на јавност. Се разбира, овој принцип не се применува во делот на донесувањето на одлуката и во истрагата. Гласањето било тајно, со цел да се гарантира слободата во донесувањето на одлуката;
  - б) **Начелото на писменост и усност на доказите.** Во доказната постапка како доказни средства можеле да се користат и писмени исправи и сведоци. Сведочењето морало да биде доставено на писмен начин и запечатено со печат уште пред судењето. Истото било читано во присуство на сведокот и тој одговарал на прашањата во врска со својот исказ. Сведоците биле под заклетва.
  - в) **Начелото на непосредност.**
  - г) **Начелото на законитост.** Ова начело делумно се применувало во римското право. Имено, начелото на законитост не важело за казнените дела *extra ordinem*.
  - д) **Правото на одбрана** (*nulla probatio sine defensione*);
  - ѓ) **Начелото на барање на вистината** (*nulla accusatio sine probatione*).
  - е) **Начелото *non bis in idem*.**
  - ж) **Начело на контрадикторност** (*audiatur et altera pars*).
  - з) **Начелото на акузаторност.**

Казнената постапка во Рим била заснована на принципи коишто се објективни, рационални и имаат универзален авторитет.

На мислење сме дека овие принципи се перфектно утврдени, а ја докажале својата перфекција со тоа што и денес се дел од казнените системи на современите држави.

---

⁷ Закон за кривична постапка, „Сл.весник на Р.Македонија“ бр.15 од 7.3.2005 година

Поротните судења, кои биле главна карактеристика на судскиот казнен систем во периодот на Републиката и на контрадикторната постапка во периодот на Раната Империја, а кои ги согледуваме низ институтот *quaestiones perpetuae*, се главниот корен на англоамериканското поротно судење. Првиот таков суд којшто бил формиран е *Quaestio de repetundae* и бил надлежен исклучиво за судење на коруптивни дела (сите видови на корупција; во судството, во изборите и во државните органи). Доколку сакаме да ја видиме штетата што може да ја предизвика корупцијата во едно општество, тогаш најдобар пример ни е Римската Империја. Корупцијата во Римската Империја буквално предизвикала ерозија на владеењето на правото. Оваа ерозија дејствувала бавно сè додека не предизвикала хаос во државното уредување. Нарушувањето на моралните вредности може да ги доведе дури и најсилните земји на коленици, каков што е примерот со Римската Империја. Така и поранешниот генерален секретар на ОН Кофи Анан ќе истакне дека: *Дури ни Обединетите нации немаат капацитет, механизми на контрола, флексибилност, енергија, па ниту транспарентност за да праведно ги спроведат мултибилјонските глобални операции*. Според некои автори, токму неконтролираната корупција е причина за распадот на Римската Империја.⁸ На мислење сме дека Римјаните биле преплашени од зафатот на коруптивните дела во социјалниот живот, што ги навело да створат посебен, детално елабориран, правен систем кој важи исклучиво за казнената постапка против коруптивните кривични дела. Развитокот на овој посебен казнен суд, ќе го забрза развитокот на кривично-правниот систем воопшто. Токму појавата на *quaestio de repetundae* ќе ги стави современите темели на античкото кривично римско право и на античката казнена постапка и ќе ја даде насоката на неговото развивање. Како што веќе наведовме, формирањето на посебниот суд за коруптивни кривични дела не е чиста случајност, туку дел од стратегијата за формирање на правен систем којшто не може да се разбие ниту да се злоупотребат.

Постои уште еден тренд кој што датира од римското право. Тој тренд е т.н. *трговијата со влијание* која е најраширена на релацијата помеѓу политичарите на функција и големите бизнисмени. Во оваа релација можат да се најдат и носители на јавни функции и јавни личности, вклучувајќи и новинари, кои го користат своето влијание за да прибават материјална корист за себе или за други. Оваа спрега меѓу носителите на јавните функции и бизнисмените, како специфичен вид

---

⁸ Reason why the Roman Empire fell? Political Corruption, статија достапна на страната <http://www.roman-colosseum.info/roman-empire/reason-why-the-roman-empire-fell.htm>: „власта корумпира, а апсолутната власт апсолутно корумпира“, „неограничената моќ е способна да ги корумпира мислите на оние коишто ја поседуваат“, а од тука богатите и моќни римски императори станале корумпирани и живееле неморално.

корупција е типична и за развиените земји каде што истата можеме да ја препознаеме кај политичките донори кои ги спонзорираат кандидатите со цел да учествуваат или да го диригираат однесувањето на избраните кандидати. Оваа појава во римското право е позната како *quid pro quo* (услуга за услуга). Во правен контекст оваа изрека најчесто е користена за „продажбата“ на избирачките гласови за време на избори.

Во последниот век, корупцијата има изгубено голем дел од својата „аура“. Во таа смисла се формирани многу невладини организации коишто работат на оваа нус-појава, склучени се многубројни меѓународни конвенции,⁹ конституирани се многубројни меѓународни организации¹⁰ со цел да се стави корупцијата во граници коишто нема да го уништат правниот живот. Така, на пример, една од работните групи на OECD¹¹ Convention се грижи секоја земја да биде субјект на периодични надгледувања од друга земја којашто ќе го елаборира напредокот на првата и реформите спроведени за спречување на корупцијата. Борба против корупцијата треба да се спроведува преку порадикални мерки, затоа што станува збор за еден феномен којшто, гледано историски, е како камелеон. Корупцијата е сепак плод на човековата природа, а таа не може да се промени. Корупцијата е плод на алчноста, а алчноста никогаш не може да се задоволи.

Најистакнатите одлики на римската казнена постапка во однос на донесувањето на пресудата денес се дел од шкотскиот казнен систем.¹² Во таа смисла, не е неопходно поротниците да гласаат едногласно за

---

⁹ UN United Nations Convention against Corruption OECD OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions AU African Union Convention on Preventing and Combating Corruption CoE (Crim.) Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption CoE (Civil) Council of Europe Civil Law Convention on Corruption OAS Inter-American Convention Against Corruption итн.

¹⁰ Најпозната организација за борба против корупцијата е **Group of States against Corruption – GRECO**. Членки на оваа организација се следниве држави: **Founding members (01.05.1999):** Belgium, Bulgaria, Cyprus, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Lithuania, Luxembourg, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain and Sweden. **Joined subsequently:** Albania (27.04.2001), Andorra (28.01.2005), Armenia (20.01.2004), Austria (01.12.2006), Azerbaijan (01.06.2004), Bosnia and Herzegovina (25.02.2000), Croatia (02.12.2000), Czech Republic (09.02.2002), Denmark (03.08.2000), Georgia (16.09.1999), Hungary (09.07.1999), Italy (30.06.2007), Latvia (27.07.2000), Malta (11.05.2001), Monaco (01.07.2007), Moldova (28.06.2001), Montenegro (06.06.2006), Netherlands (18.12.2001), Norway (06.01.2001), Poland (20.05.1999), Portugal (01.01.2002), Russian Federation (01.02.2007), Serbia (01.04.2003), Switzerland (01.07.2006), “the former Yugoslav Republic of Macedonia” (07.10.2000), Turkey (01.01.2004), Ukraine (01.01.2006), United Kingdom (18.09.1999) and the United States of America (20.09.2000). СЕДИШТЕТО НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА Е Council of Europe, Strasbourg

¹¹ *Organisation for Economic Co-operation and Development*

¹² Sherman, C.P.: Roman Law in the modern world, New Haven Law book, USA, 1922, Chapter II: Criminal Law, Crimes, стр 493

одлуката, туку за да се донесе одлука е потребно мнозинство од гласовите на поротниците. Исто така, во шкотското право, исто како и во римското, поротата може да донесе пресуда што претставува среден курс меѓу „виновен“ и „невин“ и гласи „не е докажано“. Ова правило важело во римскиот казнен систем, со до 70 година пр.н.е. Инаку, Шкотска ќе го имплементира римското право индиректно во форма на *ius commune*, затоа што тоа било различно од англиското *common law*, затоа што Шкотите сакале да утврдат една независност од англиската контрола. Иако англиското *common law* продолжило да се развива независно од римското право, сепак, неговата база е во ова право, што може да се види од начинот на кој е уредено судството во Англија. Така судовите *Equity* и *Admiralty Courts*, биле уредени на принципите на *ius commune* и на канонското право.

Италија и јужна Франција биле под најголемо директно влијание на римското право, затоа што најголем дел од своето постоење овие земји го поминале под режимот на римското право, а потоа и под германската верзија на римските закони. Јужна Франција го наследила римското пишано право (*pays de droit écrit*), додека пак северните две третини од Франција биле уредени според локалните обичаи (*pays de droit coutumier*). Ова различно правно уредување на една земја ќе предизвика тензија која француските правници ќе се обидат да ја решат преку правилно аплицирање на римското право на француска територија.

Инквизициската постапка на Доцната Империја е предок на истрагата од модерната казнена постапка во Континентална Европа и нејзините сродни казнени системи. Иако овие земји, кога станува збор за важни казнени дела односно случаи, го имаат присвоено системот на поротно судење од англискиот правен систем, сепак нивната казнена процедура – како што е случајот и во Доцната Римска Империја – претставува „истрага што ја спроведуваат полициски или владини службеници, со цел да го детектираат криминалот“.¹³ Ова го има наследено и Франција. Откако ќе биде дадено обвинение од некое државно тело, притвореникот и сведоците се сослушуваат одделно едни од други во тајна процедура од страна на *jude d'instruction*. Со заклучокот на неговата истрага, судијата или го ослободува притвореникот или пак го упатува на соодветниот суд за да започне постапката против него. Доколку е донесена одлуката на притвореникот да му се суди за кривичното дело тогаш се извршува детална истрага за целата негова криминална историја – којашто секако претходно во истрагата ја има спроведено *jude d'instruction*. Судијата којшто претседава со казнениот трибунал на почетокот на судењето ги чита овие податоци прибавени за обвинетиот. Сите овие постапки се базирани на инквизициската казнена постапка во римското право.

---

¹³ Ibid, стр. 493

Она што е најмногу присутно од римското кривично право во денешните модерни системи е казнената терминологија. Римското право ни остави во наследство прецизна терминологија којашто недвосмислено ги изразува комплексните правни концепти. Исто така, римската терминологија ги поврзува различните правни системи, па дури и оние коишто настанале во сосема поинакви општествено-економски услови. Римското право ќе го воведо и концизниот, јасен и елегантен стил во формирањето на правните правила. Извадоци од правната литература која ја оставиле старите Римјани сè уште се цитира, со цел да се објасни некој институт и да се покаже оригиналноста во неговото потекло.¹⁴

Правосудните системи на повеќето од државите од континентална Европа во својата основа ги имаат принципите, организираноста, категориите на римското право. Некои од римските уставни концепти преживеале до ден-денес и се дел од современите уставни уредувања на многу земји. Такви се на пример поделбата на власта, принципот на вето, правилата за кворум, импичмент, изборните принципи од кои посебно се присвоени правилата за спречување на корупцијата за време на избори и гласање, опструкција и сл. Така, на пример, денешните изборни правила на САД се базираат на Римскиот устав.

Барајќи ги есенцијалните елементи на ова право во денешните казнени законодавства сфаќаме дека неговиот придонес е најголем во развитокот на правниот сенс, развитокот на атмосфера на правно и правилно резонирање. Римското право има оставено извор на компаративни материјали од кои што до денес се цитираат одделни фрагменти со цел да се добие на тежина во изјавите. Оттука можеме да констатираме дека принципите на римското право се основа на современите казнени системи.

Заклучок

На крај, може да заклучиме дека реципирањето на римското право (и тоа како на процедуралните институти, така и на правните шеми) е еден природен феномен. Оваа рецепција е вистинска и добро позната на историјата и на искуството: Најразвиените општества служат како модел за останатите, а останатите општества го присвојуваат овој модел, при што во него ја вклучуваат правната култура на доминантната нација. Ова право ја надживеа земјата која го креираше. Како што не може се учи

---

¹⁴Robinson, J.J., Selections from the Public and Private law of the Romans, New York. 1905, стр. 5-7

современата филозофија без да се совлада античката грчка филозофија, така и не може да се изучува современото право без да се знае римското право. Одовде може да констатираме дека римското кривично право се изучува за да се најде патот до перфекција на современото право.

Литература:

- Babltiz L.: *Actors and audience in the Roman courtroom*, Routledge publisher, London and New York, 2007.
- Burdick, W.L.: *The principles of Roman law and their relation to modern law*, New York, 1938.
- Harries, J., *The Institutions or elements of Justinian*, London, 1914, во текстот како Harries, J. Книга I.
- Harries, J.: *Law and Crime in the Roman World*, Cambridge University Press, 2007, <http://www.cup.es/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521535328&ss=ind> , последен пат отворена на 06.10.2010 година.
- Harries, J.: *Law and Crime in the Roman World*, Scotland, 2007, во текстот како Harries, J. Книга II.
- Harries, J.: *Law and Empire in the late antiquity*, Cambridge University press, 2004, во текстот како Harries, J. Книга III.
- Reason why the Roman Empire fell? Political Corruption*, статија достапна на страната <http://www.roman-colosseum.info/roman-empire/reason-why-the-roman-empire-fell.htm>.
- Robinson, J.J., *Selections from the Public and Private law of the Romans*, New York.1905.
- Sherman, C.P.: *Roman Law in the modern world*, New Haven Law book, USA, 1922, Chapter II: Criminal Law, Crimes.
- Закон за кривична постапка*, Сл.Весник на Р.Македонија бр.15 од 7.3.2005 година.
- Камбовски, В.: *Казнено право*, општ дел, Скопје, 2006.
- Кривичен закон на РМ*, (Службен весник на РМ, бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 87/07, 07/08).
- Марјановиќ, Ѓ.: *Македонско кривично право*, Скопје, 1998.
- Матовски, Н.: *Казнено процесно право*, Книга I, Скопје, 2004 година.
- Пухан, И.: *Римско право*, Скопје, 1973, Глава XII : *Деликти како извор на облигации*.

ЛИКВИДАЦИЈА НА ОТВОРЕНИ ИНВЕСТИЦИСКИ ФОНДОВИ

Апстракт: Ликвидацијата на отворените инвестициски фондови се одвива во постапка, која е различна во зависност од причините поради кои настанува ликвидирањето на отворените фондови. Оттука, и иницијативата на авторот за изработка на еден ваков краток труд каде што акцент ќе се стави исклучиво на ликвидирањето на отворените инвестициски фондови и друштвата за управување на отворените инвестициски фондови. Со цел полесно согледување на причините за ликвидирање на отворените фондови, во апстрактна смисла се издвоено прикажани причини за ликвидирање на фондовите и причините за ликвидирање на друштвата за управување со отворени инвестициски фондови. Терминацијата, односно ликвидацијата на друштвата претставува сложена постапка која настанува со или спротивно на „волјата на друштвото“. Затоа и ликвидацијата на отворените инвестициски фондови иницира отворање дилеми поврзани со оваа проблематика, оставајќи простор за понатамошна анализа.

Клучни зборови: *ликвидација, престанок, стечај, ликвидација на друштва за управување со отворени инвестициски фондови, ликвидација на отворени фондови, ликвидатор, Закон за инвестициски фондови*

LIQUIDATION OF OPEN-END INVESTMENT FUNDS

Abstract: The liquidation of the open-end funds is requiring a different procedure which depends from the reasons that the liquidation of the open-end funds is made. Thus, the author's interest to focus this analysis solely on the liquidation of open investment funds and the liquidation of the management companies of open investment funds. In order to facilitate a better understanding of what causes liquidation of open-end funds, in abstract terms, this paper will separate the analysis of the causes for the liquidation of the funds, from the analysis of the causes for the liquidation of the management companies that administer the open-end investment funds. The termination or the liquidation of management companies is a complex process that occurs with or contrary to

the “will of company”. As a result, the liquidation of open-end funds raises a lot of dilemmas associated with this issue, and leaves room for further analysis.

Key words: *liquidation, termination, insolvency, liquidation of the management investment companies, liquidation of the open-end funds, liquidator, Investment Funds Act*

Вовед

Инвестициските фондови претставуваат посебни ентитети регулирани со Закон за инвестициски фондови¹ и Закон за изменување на Законот за инвестициските фондови².

Според правната типологија на македонската регулатива постојат три основни типа³ на фондови во Република Македонија (понатаму во текстот: РМ) за кои важат посебни одредби кои го регулираат нивното основање, делување, припојување и престанок, односно ликвидација.

Тргувајќи од бројноста и застапеноста на отворените инвестициски фондови кои се основани и регистрирани во РМ, во однос на останатите типови⁴ на фондови, во овој труд посебен акцент ќе се стави на ликвидацијата на отворените инвестициски фондови.

Согледувајќи ја структурата на функционирање на отворените фондови воочливо произлегува дека отворените фондови (понатаму во текстот: фондот) немаат својство на правно лице, а со нив управува Друштвото за управување со отворени инвестициски фондови (понатаму во текстот: Друштво за управување). Така, кога говориме за ликвидација на фондови во никој случај не смееме да го поистоветиме ликвидирањето на фондот со ликвидацијата на Друштвото за управување. Ликвидирањето на фондот не повлекува ликвидација на Друштвото за управување. Зошто? Друштво за управување може да управува со повеќе фондови⁵ и ликвидирањето на еден од фондовите или припојувањето на еден отворен фонд кон друг отворен фонд не значи ликвидација односно престанување на друштвото за управување. Од друга страна пак, престанувањето на

---

¹Закон за инвестициски фондови, број 12 од 28.1.2009 година, „Службен весник на Република Македонија“.

²Закон за изменување на Законот за инвестициски фондови, број 67 од 14.5.2010 година, „Службен весник на Република Македонија“.

³Отворени, затворени и приватни инвестициски фондови.

⁴Во Република Македонија затворени инвестициски фондови не се основани до денес.

⁵Чл.3, ст.2 од Законот за инвестициски фондови, број 12 од 28.1.2009 година, „Службен весник на Република Македонија“.

Друштвото за управување повлекува престанок, односно ликвидација на фондот, доколку не била донесена одлука за негово припојување кој некој друг фонд.

Интересно е прашањето дали ликвидирањето на сите фондови или на единствениот фонд, со кои/кој управува Друштвото за управување повлекува и негов престанок или мирување? Дали е можно постоење на Друштвото за управување во т.н. летаргична форма, без никаква активност, имено да не постои фонд со кој ќе управува и притоа да биде поведена постапка за упис на престанок на Друштвото за управување во Трговскиот регистар?! Според Законот за инвестициски фондови (понатаму во текстот: ЗИФ), единствен предмет на работење на Друштвото за управување е да управува со фондот/-вите и да ги презема сите потребни активности за зголемување на имотот на фондот/-вите. Поради ваквата специфична дејност, се основа Друштвото за управување. Затоа, сметаме дека непостоење на имот во фонд со кој управува Друштвото за управување повлекува престанок на друштвото, односно ликвидација и истото треба да биде избришано од Трговскиот регистар што се води во Централниот регистар на Република Македонија. *Гаснењето на предметот на работењето повлекува престанок, односно постапка за ликвидација на Друштвото за управување.*

Друштвото за управување на отворен/-и фонд/-ови не може да управува со имот на друг тип на фондови (на пр. затворен или приватен). Понатаму, истото не може да се преименува во Друштвото за управување со приватен фонд или Друштвото за управување со затворен фонд, туку треба да биде основано како такво.

1.1.Престанок и ликвидација на друштвото за управување

Друштвото за управување се основа како акционерско друштво со седиште⁶ во РМ, па за сето она што не е уредено во ЗИФ важат одредбите од ЗТД. Истото може да биде основано од физички и/или правни и домашни и/или правни лица⁷.

---

⁶ Странско друштво за управување може да добие дозвола за работа да ги врши своите услуги на територијата на РМ исклучиво преку своја подружница која има добиено дозвола за работење од Комисијата за хартии од вредност (повеќе види чл. 11, idem).

⁷ Idem, чл.9 ст.1

Престанокот и ликвидацијата на Друштвото за управување ќе се води согласно со Закон за трговските друштва⁸. Во ликвидација може да биде само друштво кое веќе престанало.⁹

Можат да настанат повеќе околности кои ќе повлечат престанување на Друштвото за управување. Друштвото за управување престанува со:

- **Истекот на времето определено во статутот, ако друштвото било основано на определено време.** ЗТД дава диспозитивни овластувања во однос на времетраењето на друштвото. Трговското друштво може да се основа на определено или неопределено време доколку со статутот на друштвото не е определено поинаку.¹⁰ Доколку нема определено времетраење на друштвото тогаш се смета дека друштвото е основано на неопределно време.

- **Намалување на основната главнина на друштвото за управување.** Законот за инвестициони фондови предвидуваше минимум основна главнина на Друштвото за управување од 500.000 дем¹¹, односно 50.000 евра¹² во денарска противвредност по среден курс на Народната банка на Република Македонија на денот на уплатата ако друштвото управува со еден фонд. Со стапувањето на сила на Законот за инвестициски фондови од 2009 година во РМ до 5.2.2010 година сите инвестициски фондови мораа да се усогласат со законските промени произлезени од новиот Закон за инвестициски фондови. Поточно, најмалиот номинален износ на основната главнина потребен за основање на Друштвото за управување изнесува 125.000 евра во денарска противвредност, по средниот курс на Народна банка на РМ.¹³ Друштвата за управување кои не се усогласени со важечките правни прописи во утврдениот рок треба да се ликвидираат.

- **Одлука на собранието за престанување на друштвото, донесена со мнозинство гласови, што не може да изнесува под две третини од акциите со право на глас претставени во собранието.** Бидејќи

---

⁸ Закон за трговски друштва, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 28 од 30.4.2008 година; бр.84/05, бр.25 /07, бр. 87/08, бр.43/10, бр. 47/10. Друштвото за управување се основа како Акционерско друштво.

⁹ Недков М., Беличанец Т., Градишки-Лазаревска Е: Право на друштвата (2009), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, стр. 221.

¹⁰ Види чл. 24 од ЗТД.

¹¹ Чл.44 од Закон за инвестициони фондови, Службен весник на РМ, бр.9 од 10.2.2000 година.

¹² Чл.11 од Закон за изменување и дополнување на Законот за инвестициони фондови, Службен весник на РМ, бр.29 од 9.3.2007 година.

¹³ Види чл. 5 од ЗИФ.

друштвото за управување е основа како АД, што значи по волја на акционерите/основачите, консеквентно и неговиот престанок зависи исклучиво од волјата на основачите, односно *mutuus dissensus*. Овде станува збор за доброволна ликвидација која, сепак, е облигаторна последица за престанувањето на Друштвото.

- **Стечај над друштвото за управување.** Стечајот може да се дефинира како правна институција која ги опфаќа правилата за регулирање на правните односи на доверителите и должниците и на доверителите меѓусебно, правилата за присилно и рамномерно намирување на сите доверители од имотот на должникот кој не бил во состојба да ги исполни сите свои обврски, како и постапката за санација на стечајниот должник со склучување на посебен договор за порамнување на побарувањата утврдени во планот за реорганизација, што е насочен кон натамошно одржување на должниковиот деловен потфат (претпријатието).

Законот за стечај наведува објективен услов за отворање на стечајна постапка, а тоа е неспособност на должникот за плаќање на втсаните обврски по изминати 45 дена од денот кога требало да се платат. Постои битна разлика при спроведувањето на стечајната постапка на одделните форми на трговски друштва. Друштвото за управување над кое е отворена стечајна постапка не може да продолжи со управување со фондот или да работи работи и да презема активности кои се поврзани со работењето на фондот. Бидејќи со отварањето на стечајната постапка, стечајниот управник го презема целокупниот имот што влегува во стечајната маса и истата има за цел колективно намирување на доверителите на стечајниот должник.¹⁴

- **Со привремено или трајно решение за одземање на дозвола за работа донесено од Комисија за хартии од вредност** (понатаму во текстот: КХВ). Доколку КХВ открие некакви неправилности при работењето на друштвото за управување може да забрани привремена или трајна забрана за работа на друштвото. Постојат повеќе основи за одземање на дозволата за работа на Друштвото за управување и тоа поради: несовесно работење, управување, односно вложување на средствата од фондот спротивно на проспектот, намалување на основната главнина на Друштвото за управување под законски утврдениот минимум.¹⁵

---

¹⁴ Недков М, Беличанец Т: Право на друштвата, Книга 2, (2008), Проект за деловното опкружување на УСАИД, Скопје. Стр. 426. Стечајот во нашата домашна пракса неретко се нарекуваше присилно порамнување, присилна ликвидација, односно план за реорганизација.

¹⁵ За ова поблиску види член 5, ст.1, ст 2. и ст.3 од ЗИФ.

Во случај на стечај или ликвидација на Друштвото за управување работите на управување со фондовите и сметките на индивидуалните клиенти што ги вршело ова друштво со одлука на комисијата за хартии од вредност се пренесуваат на друго друштво за управување. Притоа треба да се нагласи дека со престанување на друштвото¹⁶ не доведува само по себе до исчезнување на правниот субјективитет на друштвото, туку само до запирање на неговата активна трговска дејност. Потоа се спроведува постапка за ликвидирање на настанатите правни односи¹⁷. Само по ликвидацијата и распределбата на ликвидационата маса правниот субјективитет на друштвото сосема исчезнува.

1.2. Причини за ликвидација на фондот

Постапката за ликвидација на отворениот инвестициски фонд ја пропишува КХВ, според ЗИФ и истата ја води ДУОФ.¹⁸ Во овој случај станува збор за *lex specialis derogat legi generali*. Во ЗТД е утврдено дека постапка за ликвидација се отвара на јавно друштво, командитно друштво, друштво со ограничена одговорност и на акционерско друштво. Друг институт во правото каде што се дозволува ликвидација на имот без својство на правно лице е ортаклакот како заедница уредена со ЗОО.¹⁹

Во Законот за инвестициски фондови се наведени повеќе причини поради кои фондот се припојува (фузира) кон друг фонд и/или се ликвидира. И тоа со:

- **Одлука на друштвото за управување.** Доколку акционерите на друштвото одлучат да прекинат со нивниот основен предмет на работење за кои го основале друштвото за управување - управување со имотот на фондот, тогаш припојувањето или ликвидацијата на фондот/фондовите со кои управува истото неминовно му/им следи ликвидација.

- **Со истекот на времето определено во статутот и проспектоот, ако друштвото било основано на определено време.** Доколку фондот биде основан на определено време наведено во Статутот на фондот и доколку помине периодот за кој е основан фондот, а Друштвото за управување не го продолжи неговото постоење, тогаш по изминувањето на определениот

---

¹⁶ Се мисли на трговските друштва воопшто.

¹⁷ Недков М, Беличанец Т, Градишки, Лазаревска Е: Право на друштвата (2009), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, стр. 221.

¹⁸ Член 120,121 и 123 од ЗИФ.

¹⁹ Види: ликвидација на ортаклак чл.698-703 од ЗОО.

период фондот се ликвидира.²⁰

- **Неликвидност (ненавремено исполнување на достасаните обврски)**. Вложувачите во фондот се стекнуваат со правото на откуп на уделот, што значи дека фондот има обврска да го откупи уделот во секое време и средствата од откупот на удели да ги исплати на сметка на сопственикот на откупените удели. Поради оваа специфика и предност која ја имаат отворените фондови, од другите типови на фондови, одржувањето на ликвидноста на фондот е основен услов за постоење на фондот.

- **Намалување на вредноста на имотот на фондот под законски дозволемиот минимум**²¹. Во рок од два месеца од објавувањето на јавниот повик за запишување на удели, отворениот фонд треба да прибере парични средства најмалку во износ од 300.000 евра во денарска проотиввредност, по средниот курс на Народна банка на РМ, на денот кога целосно се прибрани паричните средства. Оваа минимум вредноста на имотот на фондот треба во секое време да ја одржува. Доколку вредноста на имотот на фондот се намали под две третини од годенаведениот износ, веднаш се пристапува кон ликвидација на фондот.²² Доколку вредноста на имотот на фондот е намалена под законски потребниот минимум, но не повеќе од две третини од тој износ друштвото за управување е должно во рок од три месеци да го обезбеди потребниот минимум, во спротивно фондот ќе мора да се припои кој друг фонд или да се ликвидира.²³ Стариот Закон за инвестициски фондови²⁴ предвидуваше минимум вредност на имотот на фондот од 2.000.000 дем, односно 500.000 евра²⁵ во денарска противвредност.

- **Со присоединување односно припојување на еден отворен фонд кон друг**. Фондот може да престане да постои на два начина: со ликвидација (фактички) или со фузија, спојување кон друг фонд (правно). Два отворени фонда можат да се припојат доколку кумулативно се исполнети три услова: друштвото за управување донело претходно одлука за нивни припојување, Комисијата за хартии од вредност дала одобрение за припојување и депозитарните банки на отворените. Фондот што се припојува престанува да постои.

---

²⁰ Приватните фондови, во принцип, се основаат на определено време, со можност за обнова на период за кој се основани.

²¹ Види чл.58, ст.2 од ЗИФ.

²² Види чл. 59, ст.4

²³ Повеќе види чл.59, ст.2 и ст.3 од ЗИФ.

²⁴ Закон за инвестициски фондови, „Службен весник на РМ“, бр.9 од 10.2.2000 година, чл. 27.

²⁵ Чл. 7 од Закон за изменување и дополнување на Законот за инвестициски фондови, „Службен весник на РМ“, бр.29 од 9.3.2007 година.

- **Престанок на друштвото за управување.** Доколку друштвото за управување е во стечај или му е одземена дозволата за работа, тогаш управувањето на фондот мора да биде доверено на друго друштво за управување или истиот да биде ликвидиран.

- **Други основи наведени во Статутот и Проспектот на фондот.**

1.3. Целта на ликвидацијата

Од горенаведените причини за ликвидација на фондовите воочливо е дека истите можат да бидат подведени под престанок односно ликвидација по два основа: *доброволно* – со одлука на друштвото за управување и *присилно* со одлука на регулаторното тело Комисијата за хартии од вредност. Друштвото за управување може да донесе одлука припојување кон друг отворен фонд, односно одлука за ликвидација на фондот доколку акционерите се согласат околу тоа, без разлика дали фондот е ликвиден или не²⁶. Додека присилното ликвидирање е иницирано од КХВ, поради неусогласеност на работењето на фондовите со законските прописи, а со цел да се заштитат интересите на вложувачите во фондот.²⁷ Ликвидацијата на фондот се остварува преку продажба на уделите на фондот и впаричување на имотот на фондот, намирување на вложувачите во фондот и распределба на остатокот на имотот на фондот, намирување на обврските на Друштвото за управување према доверителите со цел да се заштитат интересите на вложувачите, доверителите и акционерите на друштвото за управување.

1.4. Постапка за ликвидација и права и обврски на ликвидаторот

Ликвидацијата на фондовите ја спроведува друштво за управување.²⁸ За ликвидатор на фондот може да биде именувано лице кое ги исполнува условите кои се утврдени за член на управен одбор, извршен член на одборот на директори на друштвото за управување.²⁹

---

²⁶ Друштвото за управување „Мој фонд“ заедно со инвестициониот фонд беше ликвидирано со одлука на неговите акционери, а по продажбата на целиот имот на фондот сите вложувачите во фондот беа намирени со неколку процентна добивка.

²⁷ „Присилна“ постапка за ликвидација од овој тип имаше кај еден од тогаш постоечките фондови во РМ. КХВ во февруари 2010 година донесе одлука за ликвидација на Друштвото за управување „Сава инвест“ АД Скопје поради неусогласеност на своето работење со одредбите од ЗИФ, а за двата отворени инвестициски фонда со кои управува „Сава инвест балансирачки фонд“ и „Сава инвест растечки фонд - акции“ се спроведе ликвидациона постапка од депозитарната банка на фондовите „НЛБ Тутунска банка“.

²⁸ Чл. 120 од ЗИФ.

²⁹ Чл. 4, Правилник за утврдување на постапката, трошоците и роковите за ликвидација на отворените инвестициски фондови, донесен 22.12.2009 година од Комисија за хартии од

Во случаите кога Друштвото за управување не може да ја изврши ликвидацијата на фондот (кога на друштвото за управување привремено или трајно му е одземена дозволата за работа или е во стечај), тогаш ликвидацијата ја спроведува депозитарната банка, а доколку и депозитарната банка не е во можност да ја изврши ликвидацијата на фондот (тоа е во случаите кога на депозитарната банка и е одземена привремено или трајно дозволата за работа како депозитарна банка), тогаш ликвидаторот го определува КХВ.³⁰ Ликвидаторот е должен во законски определениот рок да ги извести сите вложувачи на фондот дека фондот ќе се ликвидира. По донесувањето на одлуката за ликвидација, односно назначувањето на ликвидаторот од страна на КХВ се забранува секаква продажба или откуп на уделите во фондот, освен во исклучителни случаи определени со законот³¹. Целиот имот на фондот се продава и се намируваат обврските на фондот достасани до денот на донесување на одлука за ликвидација. Понатаму, од имотот на фондот се намируваат трошоците за постапката за ликвидација, трошоците за ревизија, за полугодишните и годишните извештаи настанати во текот на постапката за ликвидација, а преостанатата нето вредност се распределува на сопствениците на уделите во фондот, сразмерно уделите кои ги имаат во фондот.

Донесувањето на одлука за ликвидација, односно со стапувањето на должност на ликвидатор се менува и статусот на фондот кој се ликвидира, при што фондот се стекнува со додавката „во ликвидација“, а по завршувањето на постапката за ликвидација во *Регистарот на инвестициски фондови*³² се запишува завршувањето на постапката за ликвидација на фондот.

Со почнувањето на ликвидационата постапка се изработува почетен финансиски извештај, извештај за состојбата на фондот и план на ликвидационата постапка.

По завршувањето на постапката за ликвидација, ликвидаторот е должен да достави до КХВ извештај³³ за спроведувањето на ликвидација и завршен, ликвидационски, извештај, како и да ги достави сите деловни книги на ликвидираниот фонд.

вредност, во согласност со ЗТД, чл.539, ст.1 .

³⁰ Види чл. 120 од ЗИФ.

³¹ Види чл. 121 ст. 3 од ЗИФ.

³² Регистарот на инвестициски фондови се води при Комисијата за хартии од вредност на Р. Македонија.

³³ Почетниот и завршниот финансиски извештај се изготвува согласно со правилата за изработка на годишните финансиски извештаи. Види чл. 9 од Правилникот за утврдување на постапката, трошоците и роковите за ликвидација на отворените инвестициски фондови.

Заклучок

Во текстот е даден теоретски пристап каде институциите: инвестициски фонд и друштва за управување со отворени инвестициски фондови се издвоено прикажани, а впрочем во практиката нивната раздвоеност е непостоечка, незамислива. Меѓутоа, за полесно согледување на причините за доброволен или принуден престанок на отворените инвестициски фондови, по што неминовно следи ликвидација, пристапиме кон едно вакво сегментирање на целината наречена инвестициски фонд.

Ликвидацијата на инвестициските фондови има за цел: заштита на интересите на вложувачите и акционерите, односна на сите заинтересирани страни. Ликвидационата постапка претставува сложена постапка која се одвива во неколку фази пропишани според ЗИФ. Посебноста на постапката за ликвидација на фондовите се разликува од останатите трговски друштва уредени со ЗТД, но за сето она што не е уредено со ЗИФ важат одредбите од ЗТД, односно ЗОО. Специфичноста на ликвидационата постапка се гледа и во назначувањето на ликвидаторот (*supra* стр. 9), чија основна обврска е да ја спроведе и раководи со истата.

Литература:

- Недков, М., Беличанец, Т. : *Право на друштвата, Книга 2*, Проект за деловното опкружување на УСАИД, Скопје, 2008.
- Недков, М., Беличанец, Т., Градишки- Лазаревска, Е.: *Право на друштвата*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2009.
- Закон за инвестициски фондови*, број 12 од 28.1.2009 година, Службен весник на Република Македонија.
- Закон за изменување на законот за инвестициски фондови*, број 67 од 14.5.2010 година, „Службен весник на Република Македонија“.
- Закон за инвестициони фондови*, „Службен весник на Република Македонија“, бр.9 од 10.2.2000 година.
- Закон за стечај*, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 34/06, 126/06 и 84/06.
- Закон за трговски друштва*, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 28 од 30.04.2004 год, 84/05, 25/07, Одлука на Уставен суд. 17/08, 87/08, Одлука на Уставен суд 23/09, 42/10, 48/10.
- Правилник за утврдување на постапката, трошоците и роковите за ликвидација на отворените инвестициски фондови*, Комисија за хартии од вредност на Република Македонија, Скопје, 22.12.2009 година.

ПРАВНО УРЕДУВАЊЕ НА ПЛАТА ВО МЕЃУНАРОДНИТЕ ИНСТРУМЕНТИ И ВО НАЦИОНАЛНОТО ЗАКОНОДАВСТВО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Платата како правна категорија има правен основ во повеќе меѓународни (МОТ и ООН) и регионални (ЕУ) правни инструменти. Одредбите од тие правни инструменти се имплементирани и во законодавството на Република Македонија, пред сè во Законот за работните односи и колективните договори.

Клучни зборови: *плата, основна плата, најниска плата*

THE LEGAL REGULATION OF THE WAGE/SALARY IN THE INTERNATIONAL INSTRUMENTS AND IN THE NATIONAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract: The wage as a legal category has a legal base in more international (ILO and UN) and regional legal instruments. The regulation from that legal instruments are implemented in the legislative in The Republic of Macedonia, especially in The Labour Law and Collective Agreements.

Key words: *wage, the basic wage, the lowest wage*

1. Терминолошко појаснување

Поим на плата: Во секојдневниот живот се употребуваат најразлични термини за платата. Најчести термини коишто се од општо значење, а се користат во трудовото право се: *примања на вработените* (анг. *Remuneration, Compensation, fr. La remuneration, ger. Arbeitsentgelt*), заработка или плата (анг. *Wage/salary, fr. Le salaire*), надоместок на заработувачка (анг. *Indemnity, fr. Indemnité, ger. Der Erwerb, der Verdienst*).

Термините заработувачка (анг. *wage*) или плата (анг. *Salary*) се термини кои по правило се користат како синоними со кои се изразуваат два облика на директни примања на вработените од иста правна природа.

Терминот заработка (*Wage*) во споредбеното право се користи кога се работи за вработени во индустријата (сини јаки), кои по правило се плаќаат по работен час и стручната подготовка, додека терминот плата (*Salary*) се користи за вработените (бели јаки) кои се плаќаат месечно или годишно, а се однесува на платите на менаџерите, државните и јавните службеници, избраните и наименувани функционери.

Во РМ во времето на договорната економија (социјализмот) за поимот плата се користеше терминот личен доход. Терминот плата го замени терминот личен доход во ЗРО од 1993.

Дефиниција: Дефиницијата за плата е дадена во Конвенцијата бр. 95 на МОТ. Според неа поимот *плата* е определен „како надомест на заработеното, без разлика на тоа како е заработена или пресметана, која може да се изрази во пари и да се утврди со меѓусебен договор... меѓу работникот и работодавачот”.¹

Од дефиницијата можеме да извлечеме неколку елементи. *Прво*, платата претставува еквивалент на вложениот труд; *второ* платата се изразува во пари како законско средство на плаќање, што подразбира забрана на исплата во натура, бонови и сл; *трето* таа има правна димензија, бидејќи произлегува од меѓусебен договор помеѓу работникот и работодавачот со конкретно дефинирани права и обврски на субјектите на договорот и др.

Правна природа на платата

Платата е еден од елементите на работниот однос. Тоа подразбира дека вработеното лице (работникот) за вложениот труд и извршувањето на работните обврски на неговото работно место добива соодветна парична надокнада согласно со законот, колективните договор и договорот за вработување. Заработувачката, односно платата не е апстрактна категорија, туку таа е право кое произлегува од правниот однос на работниот однос. Од карактерот на работниот однос платата/заработувачката за работникот е право, додека за работодавачот е обврска. Доколку работодавачот не ја исплатува платата согласно со позитивните законски прописи и колективниот договор, во тој случај работникот има право на судска заштита.

Правната природа на заработувачката произлегува и од други аспекти пред се: 1. за платата се плаќа определен износ на социјални

---

¹ Чл. 1 од Конвенцијата бр. 95 за заштита на платите

продонеси (ПИО, здравствено осигурување, вработување и др.); 2. во случај на инсолвентност на работодавачот (стечај) работникот има право на подмирување на побарувањата врз основа на плата од стечајната маса до определена висина; 3. законско запирање на дел од плата во случај на правосилна судска пресуда (пр. алиментација за дете или надоместување на штета на работодавачот нанесена од работникот); 4. правно уредување на минималната (гарантирана) плата; 5. забрана на дискриминација и др.

Правен режим на платата

Во современата правна пракса, правниот режим на системот на плати се уредува на три начина и тоа: по пат на хетерономни (закон), автономни (колективно преговарање) и меѓународни извори на трудовото право (конвенции на МОТ бр. 95, 100 и 131).

Разликуваме три правни режими на систем на плати и тоа: правен режим на минимална/гарантирана плата, општ правен режим (приватниот сектор) и посебен правен режим кој се однесува на платите на државните службеници.

Начелно платите се одедуваат според начелото, на социјалниот дијалог, односно начелото на тарифен суверинитет на социјалните партнери, во случај на минималните плати, со уважување на начелото на трипартизам, а во поглед на платните разреди на државните службеници со уважување на начелото на консултирање на синдикатот на државните службеници или колективно договарање.

Правниот режим на *загарантираната-минималната плата* е израз на државниот интервенционизам во системот на плати со цел да се обезбеди начелото на социјална правда преку законско утврдување на најниска/минимална/заработувачка со која ќе се обезбеди основна егзистенција на семејството. Правниот режим на минималната загарантирана плата почива на закон (или уредба), но во последно време нејзиното утврдување е резултат на принципот на трипартизам, односно трипартитен социјален дијалог меѓу социјалните партнери.

Во споредбеното право постојат повеќе начини-механизми со кои се уредува институт минимална плата. Тие се: трипартитна спогодба, уредба на влада, трипартитно тело (Економско-социјален совет), консултирање на социјалните партнери, закон и др.

Општиот правен режим на платите важи за вработените во приватниот сектор, а се применува и на добар дел на вработените во јавниот сектор

(јавните служби и јавните претпријатија). Општиот режим, пред сè, се заснова на слободно преговарање за платите-тарифен суверинитет на социјалните партнери.

Посебниот правен режим на платите се применува на вработените во државните органи (државни службеници). Основна карактеристика на овој режим е тоа што државата е таа која ја уредува платата преку т.н. платни разреди кои се утврдени со закон (поретко со уредба).

Во рамките на трите системи на плати постојат разни варијанти кои зависат пред сè од моделот на плаќање на вработените.²

Меѓународни инструменти за уредување на платата

ООН како универзална и планетарна организација, а во тој контекст и МОТ како нејзина специјализирана организација, имаат усвоено неколку меѓународно-правни инструменти со кои се уредува прашањето на платата чија вредност треба да обезбеди достоинствена егзистенција на секој вработен човек и неговото семејство. Освен ООН, во уредувањето на ова прашање активно се вклучија и други организации од регионален карактер, како што се ЕУ, Советот на Европа и др.

Најважни меѓународно-правни и регионални инструменти со кои се уредува прашањето на платата се: Универзалната декларација за правата на човекот од 1948 г., Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права од 1966 г., Конвенцијата бр. 95 на МОТ за заштита на платите од 1949 г., Конвенцијата бр.131 на МОТ за најниска плата од 1971 г., Препораката бр. 136 на МОТ за утврдување на минимална плата, Европската социјална повелба на Советот на Европа од 1965 г. и др. Во сите наведени инструменти недвосмислено е регулирано дека националните држави коишто ги имаат ратификувано се обврзани да воспостават систем на најниска плата во сопствениот правен систем.

Универзалната декларација за правата на човекот експлицитно не зборува за најниска (минимална) плата, сепак, овој акт има огромно морално и политичко значење за уредување на прашањето на најниската

---

² Денес во светот генерално постојат два модела на плаќање на вработените. Едниот е **ригиден**, а вториот **флексибилен**. Флексибилниот систем на плати е карактеристичен за неолибералните економии, каде платите претежно се уредуваат децентрализирано т.е. по пат на колективно преговарање. Ригидниот начин на уредување на платите значи дека слободата на договарање на платите е ограничен со институтот минимална плата-заработувачка

плата која обезбедува достоинство на човековата егзистенција. Имено, Декларацијата на недвосмислен начин укажува на тоа дека „секој кој работи има право на праведна и задоволувачка надокнада (плата) која нему и на неговото семејство му обезбедува егзистенција што одговара на човековото достоинство и доколку биде потребно ќе биде надополнета со други средства од социјалната заштита”.³

Прв меѓународен инструмент со кој се уредува прашањето на плата е *Конвенцијата бр. 95 на МОТ за заштита на платите*. Освен тоа што со оваа Конвенција се дефинира поимот плата, оваа конвенција е значајна и по тоа што со неа се регулираат и останати прашања поврзани со платата, како на пример: времето на исплата, местото на исплата, начинот на исплата, формата на исплата и др.

Во Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права на ООН е утврдено дека државите договорнички на Пактот му го признаваат правото на секој да ужива праведни и поволни услови за работа, кои обезбедуваат, особено: „...наградување кое како минимум им гарантира на сите работници”.⁴ Согласно со овој член, Комитетот за економски, социјални и културни права на Економско-социјалниот совет на ООН препорачува државата членка да обезбеди национална минимална плата за приватниот сектор да биде утврдена со закон или со колективен договор. Комитетот, исто така, препорачува минималните плати за приватниот и за јавниот сектор да бидат утврдени на ниво доволно на работниците да им обезбеди пристоен животен стандард, за нив и за нивните семејства, во согласност со член 7 од Пактот.

Конвенцијата бр.131 на МОТ за утврдување на минимална плата ги обврзува државите-членки на МОТ кои ја ратификувале истата, да воспостават систем на минимални плати, кои ќе имаат законска сила и нема да можат да се намалат и исплатат под тоа ниво, зашто во спротивно на одговорното лице ќе се применат соодветни кривични или други мерки.⁵ Исто така, во Конвенцијата се утврдени елементите кои треба да се земат предвид при утврдувањето на најниската плата (потребите на работниците и нивните семејства, нивото на платите во земјата, животните трошоци, барањето од стопански развој, нивото на продуктивност, потребата од постигнување и одржување на висока стапка на вработеност).⁶

---

³ Чл. 23, став 3 од Универзалната декларација за човековите права на ООН од 10.12.1948 г.

⁴ Чл. 7, став 1, алинеја 1 од Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права, ООН, 1966.

⁵ За ова повеќе во чл. 1 и 2 од Конвенцијата бр. 131 на МОТ.

⁶ Ibid. чл. 3.

Препораката број 136 за утврдување на минимални плати од 1970 година, утврдувањето на минималните надници – плати треба да биде еден од елементите на политиката чијашто цел е борба против сиромаштијата и задоволување на основните потреби на сите работници и нивните семејства, односно на работниците да им се овозможи потребната заштита во поглед на минимално дозволеното ниво на надници – плати.

Во Европската социјална повелба на Советот на Европа од 1961 г., во членот 4 е утврдено дека страните – договорнички се обврзуваат да им го признаат правото на работниците на заработувачка доволно за да им обезбеди нив, како и на нивните семејства, пристоеен животен стандард и дека примената на овие права мора да биде обезбедена или со слободно склучени колективни договори или со законски методи на утврдување на платите, или на друг начин кој е во согласност со домашните услови.

Платата во македонското законодавство

Уставот на РМ, како највисок општ правен акт во државата, во чл. 8, алинеја 7, како една од темелните вредности на уставниот поредок на РМ е *хуманизмот, социјалната правда и солидарноста*. Во делот II каде што се уредени *Основни слободи и права на човекот и граѓанинот*, односно во одделот 2, каде се уредени *економските, социјалните и културните права* е утврдено правото на соодветна заработувачка,⁷ односно остварувањето на правата на вработените и нивната положба се уредува со закон и колективен договор.⁸ Ова зборува дека правото на плата е уставна категорија, а начелото на наградување како уставно начело

Законот за работните односи („Сл. весник на РМ“ 62/05) посветил цела глава за *плаќањето на работата* (глава VIII) која има единаесет члена (105-115).

Според ЗРО, работникот има право на заработувачка – плата, согласно со закон, колективен договор и договор за вработување, а плаќањето на работата мора да биде секогаш во парична форма. При исплатата, работодавачот мора да го почитува најнискиот износ определен со колективен договор, во согласност со закон, кој непосредно го обврзува работодавачот.⁹ Платата се исплатува за периоди кои не смеат да бидат подолги од еден месец, со тоа што платата се исплаќа најдоцна 15 дена по изминувањето на исплатниот период. Ако денот на исплаќањето е

---

⁷ Чл. 32, став 3 од Уставот на РМ од 1991 г.

⁸ Ибид., чл.32, став 4.

⁹ Чл. 105, став 2 од ЗРО („Сл. весник на РМ“ бр.16/10)

слободен-неработен ден, платата се исплаќа најдоцна идниот прв работен ден. Работодавачот е должен писмено да ги извести работниците за денот на исплаќањето и за секоја промена на денот на исплаќањето.

Платата е составена од основна плата, дел од платата за работна успешност и додатоци (чл. 105, став 3).

А. Основната плата се определува така што износот на најниската плата се множи со коефициентот на степенот на сложеност на одделна група на работи на којашто припаѓа работното место на кое работникот работи согласно со договорот за вработување.

Најниската плата за одделни степени на сложеност на работи и работни задачи претставува основна плата.

Со КД на ниво на гранки и дејности се утврдува најниската плата за соодветната гранка, односно дејност.

Б. Работната успешност на работникот се определува, односно проценува земајќи ги предвид однапред утврдени критериуми и мерила со кои работникот се запознава пред да почне да работи.

Критериуми и мерила за утврдување на работната успешност се: домаќински однос, квалитетот и обемот на вршењето на работата, креативност и инвентивност, остварена продуктивност, економичност, заштеда во процесот на работење, за којашто работникот го склучил договорот за вработување.

В. Додатоци. Додатоците се определуваат за посебните услови за работа, кои произлегуваат од распоредот на работното време и тоа за работа во смени, работа во поделено работно време, ноќна работа, работа на дежурство, работа во ден на неделен одмор, работа во празници определени со закон и додаток за работен стаж. Во зависност од тоа во какви услови работи работникот, тој добива соодветен додаток-надоместок по тој основ. Како потешки услови за работа обично се смета работа: во услови на бучава, во рударски окна, во вода, прашина, во присуство на хемикалии итн.

Работниците кои своите работни задачи ги извршуваат во потешки услови за работа имаат право на одреден надомест што се додава на основната плата (пр. за 10%).

Со ОКД за приватниот сектор во областа на стопанството и ОКД за јавниот сектор утврдени се девет групи на коефициенти со кои се зголемува најниската плата и тоа во распон од 1:3.

Коефициентите на сложеност се групирани во следните групи:

Група	Коефициент
1. Едноставен рутински труд	1,00
2. Помалку сложени работи	1,20
3. Средно-сложени работи	1,30
4. Посложени работи	1,50
5. Сложени и самостојни работи	1,70
6. Работи кои бараат креативност.	1,90
7. Работи кои бараат дополнителни знаења	2,30
8. Работи кои бараат иницијативност	2,70
9. Работи кои бараат специјални знаења	3,00

Со КД на ниво на гранка-дејност коефициентите на сложеност можат да се групираат во повеќе групи и во зависност од договорот меѓу социјалните партнери распонот на коефициентите¹⁰ може да биде повисок од 3.

Платата на работникот за работа со полно работно време не може да биде пониска од минималната плата утврдена со закон и колективен договор.

Разлика меѓу најниската и минимална (загарантирана) плата

Во јавноста поимите најниска и минимална/гарантирана плата најчесто се поистоветуваат, иако постои суштинска разлика помеѓу овие два термина. Во што е разликата? Најниската плата е економска и планска категорија која е еден од клучните елементи за утврдување на основната плата, согласно со коефициентите на сложеност на работните места утврдени со колективен договор. За разлика од неа, минималната плата е социјална категорија и основен инструмент за решавање, односно

¹⁰ Во угостителството распонот на коефициентите 1:3,50; во здравствената дејност 1:9; во шумарството 1:4,20; трговијата 3,50; во основното образование 4,80; во средното образование 4,80; во текстилната индустрија 3,00; во кожарската индустрија 3,00; во културата 3,50 итн.

ублажување на сиромаштијата. Таа на работникот треба да му обезбеди соодветна социјална и материјална сигурност и животен стандард врз основа на неговиот труд. Тоа се утврдува врз основа на повеќе критериуми, како што се *„потребите на работниците и нивните семејства, земајќи го предвид опитото ниво на платите во државата, животните трошоци, нивото на продуктивност во државата”*¹¹ и др. Според тоа, минималната плата е социјална категорија што му овозможува минимална егзистенција на работникот и нејзиниот износ треба да е задолжителен за сите работодавачи во државата. Минималната плата во основа секогаш е повисока од најниската плата.

Намалување на најниската плата

Работодавачот кај кого настанале тешкотии во работењето, врз основа на изготвена програма со која се обезбедува надминување на настанатите проблеми врз основа на согласност од синдикатот може да утврди отстапување од најниската плата, со тоа што намалувањето на најниската плата не може да изнесува повеќе од 20% и не може да трае подолго од шест месеци. Работодавачот е должен на работниците да им ја исплати разликата меѓу најниската плата за одделни степени на сложеност и помалку исплатената плата, во рок од шест месеци по надминување на тешкотиите.

Еднакво плаќање на мажи и на жени

Еднаквото плаќање на мажите и жените е прашање кое е тесно поврзано со правото на недискриминација врз основа на пол. Начелото на еднаквост на плаќање на мажите и жените за еднаков труд или работа со еднаква вредност е прокламирано во Конвенцијата на МОТ бр. 100 од 1951 година, која се однесува на еднакво плаќање на мажите и жените за работа со еднаква вредност. Истото начело е содржано и во членот 141 (порано член 119) од Договорот за ЕУ. Република Македонија го хармонизираше своето национално законодавство во однос на ова прашање. Така, во членот 108, став 1 од ЗРО е уредено прашањето на еднакво плаќање на мажите и жените, а во став 2 на истиот член е регулирано дека одредбите на договорот за вработување, колективниот договор, односно општиот акт на работодавачот не смеат да бидат спротивно на ставот 1 и ако се во спротивност со наведениот став, истите се **ништовни**.

---

¹¹ Види член 3, став 1, Параграф а. и б. од Конвенцијата бр. 131 на МОТ за утврдување на минимална плата од 1970 година.

Заклучок

Трудовото законодавство во Република Македонија е според стандардите на меѓународното и европското трудово право. Тоа значи дека сите потребни стандарди за платата се имплементирани во националното законодавство на Република Македонија.

Литература:

- Конвенција бр. 95 на МОТ за заштита на платите од 1949.
Универзалната декларација за правата на човекот на ООН од 1948.
Конвенцијата на МОТ бр. 100 од 1951 година за еднакво плаќање на мажите и жените.
Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права на ООН од 1966.
Конвенцијата бр.131 на МОТ за најниска плата од 1971.
Препораката бр. 136 на МОТ за утврдување на минимална плата,
Европската социјална повелба на Советот на Европа од 1965.
Конвенцијата на МОТ бр. 100 од 1951 година која се однесува на еднакво плаќање на мажите и жените.
Уставот на РМ од 1991.
Закон за работни односи („Сл. весник на РМ“ 62/05) и сите понатамошни новели.
Општ КД за приватниот сектор во областа на стопанството во РМ (Сл. Весник на РМ бр. 60/10).
Општ КД за јавниот сектор во РМ.

КОНЦЕПТ НА НЕМАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА – ПРАВНА РЕГУЛАТИВА И ПРАВНИ ТЕНДЕНЦИИ

Апстракт: Во услови во кои сè поголем е бројот на односи настанати со причинување на штета како актуелно прашање се наметнува прашањето за нејзин надомест. Меѓу основните прашања кои правото треба да ги одговори во поглед на надоместот на штета е прашањето кога одредена штета е надоместлива. Ако се земе превид дека концептот на материјална штета е прилично развиен и познат уште од многу стари времиња, ова прашање се сведува само на концептот на нематеријална штета кој го прифаќаат правните системи. Тој е порестриктивно поставен во поглед на материјалната штета и главно казуисички се утврдени случаите кога е дозволен надомест на нематеријална штета. Ваквите решенија воедно доведуваат до ситуација најголемиот дел од случаите кога се причинува нематеријална штета да останат надвор од границите на правото и оштетениот сам да ја поднесува штетата. Од друга страна, измените во правните правила во последните години укажуваат на присуство на една тенденција која се придвижува кон создавање на општо правило за надомест на нематеријална штета. Развојот на овие тенденции го согледуваме преку анализата на одредбите на граѓанските законици, меѓународните инструменти кои ја уредуваат договорната одговорност, како и на примерот на македонското право.

Клучни зборови: *нематеријална штета, материјална штета, надомест на нематеријална штета, вондоговорна одговорност, договорна одговорност, повреда на лични права, физичка и психичка болка, casum sentit dominus*

THE CONCEPT OF NON-PECUNIARY DAMAGE – LEGISLATION AND TENDENCIES

Abstract: In circumstances in which the number of obligations created by inflicting damage is increasing, arises the question of its compensation. Among the basic questions that should be the answered is the question: when

and which damage is reimbursable. If we take into account that the concept of pecuniary damage is quite developed and known since very old times, the issue boils down to the concept of non-pecuniary damage and its regulation in legal systems. This concept is set more restrictive than the concept of material damage and mainly allowed only in special cases predicted by law. Such solutions also lead to a situation in which most of the cases of non-pecuniary damage remain outside the law and damaged himself is left to submit to the damage. On the other hand, changes in legal rules indicate the presence of a tendency that moves toward establishing common rules on compensation for non-pecuniary damage. The development of these tendencies, can be seen through analysis of the provisions of the civil codes, international instruments governing contractual liability, and the example of the Macedonian law.

Key words: *non-pecuniary damage, pecuniary damage, restitution of non-pecuniary damage, tort, liability, injury of personal rights, physical and psychological pain, casum sentit dominus*

1. Поим на нематеријална штета

Поимот штета во облигационото право треба да се разликува од економскиот поим „штета” и од значењето кое ние му го даваме во секојдневниот живот. Треба да се има предвид и фактот дека на поимот штета не се гледало отсекогаш еднакво и како се менувал општествениот поредок, така се менувале и гледиштата за штета. Според профеорот М. Вукович, целиот развој на поимот штета може да се подели на четири етапи.¹

Разгледувана од аспект на општествениот поредок, штетата претставува повреда на некоја општествена вредност, односно таа припаѓа во категоријата на општествени нарушувања. Разгледувана од аспект на оштетениот, штетата претставува промена во неговата сфера на постоење, а разгледувана од аспект на штетникот таа претставува последица од негово штетно дејствие.

До денешен ден правната теорија не успеала да изгради единствен поим за штета кој би бил соодветен за сите случаи на одговорност. Покрај ова, не наоѓаме дефиниција за поимот штета ниту во најголемиот дел од граѓанските законици. Причината за тоа е фактот што штетата не е апстрактна појава која може поимно да се определи сама по себе, туку тоа е функционален поим кој може да се разбере единствено во рамките на неговата секојдневна примена.

---

¹ За ова повеќе види Vuković M.: *Odgovornost za štete*, Zagreb, 1971, str. 22.

Во правната теорија и во законодавствата се прави разлика помеѓу повеќе видови на штета. Се чини дека најзначајно е разликувањето на материјална и нематеријална штета. Разликувањето на материјалната и нематеријалната штета се прави врз основа на видот на правното добро кое е оштетено, односно во поглед на кое настанала штета. Материјалната штета е штета која настанува во оглед на имотните добра на човекот. Таа може да се манифестира преку одземање, уништување или влошување на состојбата на едно имотно добро, односно како обична штета, која уште е позната и како проста односно стварна штета (lat. *damnum emergens*). Но, материјалната штета може да се манифестира и во вид на испуштена корист (lat. *lucrum cesans*), односно како штета што се состои во спречување на оштетениот да стекне одредено имотно право. За разлика од обичната штета која го погодува постоечкиот имот на едно лице, испуштената корист го погодува идниот имот. Во најголем дел од правните системи, за сите случаи, е предвидена обврска за надомест на сета материјална штета, односно и на обична штета и на испуштена корист. Исклучок претставува австрискиот Општ граѓански законик (§ 1324), кој за надомест на испуштената корист бара постоење на потезок вид на вина, т.е. на намера или на крајно невнимание.

Додека „...материјалната штета се однесува на она што оштетениот го има, неимотната штета се однесува на неговиот личен интегритет, т.е. она што е тој”.² Нематеријалната штета е штета причинета на личните или неимотни добра на човекот, како што се: животот, здравјето, физичкиот и психичкиот интегритет, слободата, честа, угледот, достоинството и др. Таа, според едно постаро стојалиште се манифестира како физичка или психичка болка на оштетениот, страв, страдање и слично. Според новото стојалиште, кое е прифатено и во нашиот Закон за облигациони односи од 2001 преку измените од 2008 г., нематеријалната штета се манифестира како повреда на личните права. Слично решение среќаваме и во скицата на Законот за облигации и договори на Михајло Константиновиќ, во чл. 124, кој освен материјална штета познава и нематеријална или морална штета која се состои во: „...повредана правата на личноста: слобода, чест, углед, срам, личен и семеен мир и други лични добра, како и нанесување на друг физичка или психичка болка (морална или нематеријална штета)”. Слична поимна определба на нематеријалната штета среќаваме и во § 1293 од Австрискиот граѓански законик од 1811 година според кој: „Штета се нарекува секое оштетување причинето на нечиј имот, права или **нечија личност**. Од тоа се разликува изгубената добивка, која некој, според обичниот тек на работите, можел да ја очекува”. Постоењето на

---

² Радишиќ Ј.: Облигационо право – општи део, Београд, 2004, стр. 199.

нематеријална штета во одредени случаи е правно релевантно и повлекува одговорност (ова се сите случаи кога е можна натурална реституција и случаите кога законот предвидува паричен надомест). Карактеристика на концептот на нематеријална штета кој е прифатен во најголемиот дел од правните правила е непостоењето на едно општо правило за надомест на секоја нематеријална штета и поради тоа во многу голем дел од случаите кога едно лице претрпува нематеријална штета истата останува ненадоместена и оштетениот сам ја поднесува. Надоместот во овој случај е ограничен од повеќе аспекти, од кои за најзначајни ги сметаме барањето да постои потежок вид на вина на штетникот (вакво барање поставува швајцарскиот Закон за облигации во чл. 49), како и ограничувањата што одредени законодавства ги предвидуваат за надомест на нематеријална штета кај договорната одговорност (примери среќаваме во судската пракса на Босна и Херцеговина). Во овој труд концептот на нематеријална штета присутен во правото денеска ќе го разгледаме од три аспекти: уреденоста на нематеријалната штета во граѓанските законици, уреденоста на меѓународно ниво во рамките на договорната одговорност и правната уреденост на нематеријалната штета во македонското право³.

2. Правна регулатива на нематеријалната штета во граѓанските законици

Разгледувањето на граѓанските законици во овој труд ќе го започнеме со Општиот имотен законик на Црна Гора од 1888 година, од едноставна причина што во него не можевме да го сретнеме институтот нематеријалната штета, поради што ни се чини дека истата е сосема непозната категорија, иако не ја исклучуваме можноста дека постои или може да постои одредено толкување на некои од одредбите на Општиот имотен законик на Црна Гора токму во оваа насока. Во поглед на надоместот на штета според чл. 571 Општиот имотен законик на Црна Гора судот: „... треба да се придржува до основното правило: штетата потполно да се надомести”, при што под потполн надомест на штета Општиот имотен законик според чл. 923 подразбира намалување на нечиј имот кое може да се состои во намалување на веќе стекнат имот (обична штета) или спречување на негово зголемување (испуштена корист). Поаѓајќи од овие одредби можеме да заклучиме дека секоја нематеријална штета, без разлика од каков случај на одговорност настанала, е ненадоместлива според овој законик исто како и секоја штета чие што причинување не може да се препише на некој вид вина (намера, крајно или обично

---

³ Предмет на проучување се одредени одредби кои ги содржат наведените правни системи во однос на нематеријалната штета, но од друга страна напоменуваме дека трудот не ја исцрпува нивната севкупност и тие не треба да се сфатат како целосна слика на концептот на нематеријална штета, тука како репрезентативен пример.

невнимание) на одредено лице. Во Италијанскиот граѓански законик од 1942 година ситуацијата со правната уреденост на нематеријалната штета е слична од причина што институтот нематеријална штета се споменува само во една одредба (чл. 2059), којашто одредба не ги уредува случаите на правна допуштеност на надомест на нематеријална штета, туку упатува на посебни правни прописи во кои треба да се бара одговорот на ова прашање. Друг заклучок кој јасно произлегува од споменатата одредба на Италијанскиот граѓански законик од 1942 година е дека нематеријалната штета може да се надомести само во одредени, законски утврдени случаи.

Карактеристика која се забележува кај Италијанскиот граѓански законик, воедно е карактеристика и на останатите законици кои беа предмет на наше истражување по повод овој труд.⁴ Се работи за казуистичкиот начин на определување на случаите во кои нематеријалната штета е надоместлива. Така, во правните системи, во поглед на нематеријалната штета, главно, не постои едно општо правило за нејзин надомест, туку бројот и видот на случаи на правна допуштеност за барање на надомест на причинета нематеријална штета е уреден со посебни норми и се однесува на ограничен број на случаи.

Како исклучок во кој можеме да препознаеме *еден вид на општо правило* за надомест на нематеријална штета е Српскиот граѓански законик од 1844, односно § 822. Според него: „*Мора да се надомести и онаа штета која настанува со повреда на слободата, честта, угледот или сопственоста на некој друг*”. Со овој параграф, во кратка редакција, се споени правила од §1329 (лична слобода), §1330 (чест) и §1331 (имот, односно сопственост) од Австрискиот општ граѓански законик од 1811 г. Освен општото правило, во Српскиот граѓански законик, се среќаваме и со посебни правила кои зборуваат право на надомест на нематеријална штета во специфични случаи, како што е примерот со обврската да се надомести нематеријална штета која се состои во вид на претрпени болки, предвидена со § 820 од Српскиот граѓански законик (§ 1325 од Австрискиот Општ граѓански законик).

Во Швајцарскиот граѓански законик ова прашање децидно е уредено само во еден случај – во случај на смрт и телесна повреда. Овој Законик му дава на судијата право да досуди „... на лицето кое претрпело телесна повреда или во случај на смрт на некое лице, на членовите на неговото

---

⁴ Зборуваме за Швајцарскиот граѓански законик од 1911 г., холандски Граѓански законик од 1992 г., Граѓански законик на Руската Федерација од 1994 г., Bürgerliche Gesetzbuch, 1896 (Германски граѓански законик).

семејство, правичен надомест на име морална штета".⁵ Останатите случаи кога според Законикот е дозволено да се бара надомест на нематеријална штета се уредени со чл. 49 според кој: „*Лицето што ќе претрпи штета на своите лични интереси може да бара, во случај на вина на штетникот, надомест на штета и, освен тоа, сума на пари на име надомест на морална штета кога тоа е оправдано со оглед на посебната тежина на претрпената штета и вината на штетникот*". Примената на оваа одредба на полето на деликтната одговорност е јасна, а она што предизвикало теоретски дискусии е нејзината примена на полето на договорната одговорност. Надомест на нематеријална штета во случај на договорна одговорност не бил дозволен во рамките на стариот Законик за облигации од 1881 г., па според него, согласно со чл. 116, доверителот во случај на повреда на договорот од страна на должникот имал право на надомест исклучиво на материјална штета. Во новиот Законик од 1911 година ова прашање е отворено со примената на чл. 99, став 3 според кој на договорната одговорност аналогно се применуваат правните правила за деликтна одговорност. Интерпретацијата на овој став од чл. 99 не била едногласна. Според едно од толкувањата, она што важи за нематеријалната штета причинета со граѓанско-правен деликт важи и за нематеријалната штета настаната со повреда на договорна обврска, па според тоа во случаите кога надомест на нематеријална штета е допуштен кај деликтната одговорност допуштен е и кај договорната. Сепак „*владајачко мислење во теоријата и судската пракса е дека во случај на повреда на лични интереси, право на сатисфакција постои само ако повредата на договорната обврска истовремено претставува противправно дејствие во смисла на чл. 49*".⁶

Холандскиот граѓански законик од 1838 година посебно внимание посветува на регулирање на инситутот нематеријална штета во рамките на договорната одговорност, односно одговорност за повреда на постоечка обврска од одреден облигационен однос. Нематеријалната штета ја нарекува *pretio doloris* и во чл. 6:106 точно ги утврдува случаите во кои повредената страна има право да бара надомест на нематеријална штета. Надомест на нематеријална штета кај договорната одговорност постои во следниве случаи:

1. Доколку одговорната личност имала намера да нанесе таква штета;
2. Доколку повредениот трпи физички повреди или ако е повредена неговата чест или репутација или ако на друг начин е повредена неговата личност и
3. Доколку штетата се состои од повреда на споменот на починатиот

---

⁵ Чл. 47 од Швајцарскиот Законик за облигации од 1911 година

⁶ Klarić P.: *Odštetno pravo*, Zagreb, 200, str. 245.

и ако е нанесена на брачниот партнер кој законски не е разведен од починатиот или на неговиот регистриран партнер или роднина по крв на починатиот, до втор степен на сродство, во оние случаи кога споменот на починатиот е повреден на таков начин што починатиот, доколку би бил жив, би можел да бара надомест на штета за повреда на чест или репутација.

Во Граѓанскиот законик на Руската федерација (во натамошниот текст ГК РФ), донесен 1994 година наоѓаме поимна определба на нематеријална штета, односно морална штета според неговата терминологијата. Моралната штета ГК РФ поимно ја определува во чл. 151, ст. 1 и нејзината содржина ја затвора во рамките на „физичките и моралните страдања“, а како дејствија со кои се причинува правно надоместлива морална штета ги наведува дејствијата со кои се повредуваат личните неимотни права на човекот или повреда на други нематеријални добра кои ѝ припаѓаат на личноста, како и во други случаи утврдени со закон. Надомест за нематеријална штета може да биде определен и во случај на повреда на правото на сопственост, но само доколку е предвидено со закон за што начелна можност дава чл. 1099, т. 2. Правилата според кои се одредува висината на надоместот се содржани во ставот 2 на член 151 и според нив „... судијата го зема предвид степенот на вина на сторителот и други значајни околности. Судот исто така е должен да го земе предвид степенот на физички и морални страдања, доведени во врска со индивидуалните карактеристики на лицето на кое му е причинета штета“. За разлика од општото правило, според кое видот на вина има значење за висината на надоместокот, кое истовремено зборува за субјективна одговорност за нематеријална штета која како услов за нејзино надоместување го бара постоењето на вина, ГК РФ познава и неколку случаи на одговорност за нематеријална штета независно од постоењето на вина, односно објективна одговорност кои се уредени со чл. 1100. Овој член, меѓу другото, зборува и за три случаи на објективна одговорност за нематеријална штета, односно за:

1. Морална штета која е резултат на повреда причинета на здравјето или на животот на едно лице од страна на екстремно опасни дејности,
2. Морална штета која е резултат на клеветата;
3. Морална штета која е резултат на незаконска осуда, незаконско кривично гонење или незаконски притвор.⁷

На овој начин ГК РФ на директен начин ги доведува во врска институтите на објективна одговорност и нематеријална штета и го

---

⁷ Повеќе за случаите на објективна одговорност види Osakwe C.: Russian Civil Code: Parts 1-3: Text and Analysis, Russia, 2008, str. 214.

проширува полето на примена на концептот на нематеријална штета, но сè уште го држи затворен во казуистички рамки.

Новиот пат за ослободување на концептот на нематеријална штета од казуистичките рамки во кои, како што видовме, го имаат поставено сите граѓански законици, ни го покажува Германскиот граѓански законик (во натамошниот текст BGB) од 1900 година, поточно реформата на граѓанско-правната одговорност (деликтната и договорната) која стапила во сила на 1.8.2002 година. Старите правила за нематеријална штета не можеле да се адаптираат на потребите на модерното живеење и на новите принципи за надоместување на нематеријална штета кои имаат далеку поширока содржина од онаа што ја имале предвид творците на BGB. Токму затоа, најсуштествените промени кои ги донела реформата се однесуваат на проширување на опсегот на правилата за надомест на нематеријална штета, односно штета што се состои од физичка или психичка болка на страната на оштетениот. Според старите правила (стариот § 253 BGB) нематеријалната штета се надоместувала само во случаите кои биле предвидени со закон, односно само во неколку случаи. Еден ваков случај бил регулиран со § 847 BGB кој предвидувал надомест на нематеријална штета (болка или *Schmerzensgeld*) во случај на телесна повреда причинета со деликт. Услов за постоење на одговорност за ваквиот вид на штета според оваа одредба било постоењето на вина на страната на извршителот на деликт, а во повеќето случаи на објективна одговорност, предвидени во посебни закони, примената на оваа одредба била исклучена.

Со реформата суштински се менува правниот режим на надомест на нематеријална штета. Стариот § 847 BGB сега е заменет со нова одредба која има природа на одредба со општа применливост, а тоа е новиот § 253 (2) од BGB. Според новата општа одредба обврска за надомест (адекватна компензација) на нематеријална штета постои во сите случаи на „...повреда на телото, здравјето, слободата и на сексуалното самоопределување“, независно дали се работи за одговорност заснована на вина, на објективна одговорност или на договор. Притоа, докажувањето на вина за причинување на нематеријалната штета повеќе не е услов за настанување на обврската, туку доволно е да се исполнети другите претпоставки за одговорност според правилата за објективната или договорната одговорност.⁸

На пример, лицата кои претрпеле штета од неисправен производ, имаат право врз основа на оваа одредба да бараат надомест на нематеријална штета дури и во случај кога не постои или не може да се докаже постоењето на вина на страната на производителот. Според старите правила не постоела основа за поставување на вакви барања, со исклучок на барањата кои

---

⁸ Magnus U.: The reform of German tort law (Working paper No: 127), Barcelona, 2003, str. 5.

можеле да се засноваат на имплементираната Директива за одговорност за производи. На овој начин, новото решение на германското право ја намалува разликата која постоеше помеѓу германското оштетно право и правните системи на другите европски земји кои, во најголем дел, се подारेжливи во поглед на надоместувањето на нематеријална штета, а од друга страна воведува една новина во однос на нив, а тоа е избегнување, во одредена мера, на казуистичкиот начин на регулирање на нематеријалната штета.

3. Правна регулатива на нематеријалната штета во меѓународните правни акти и модели

Концептот на нематеријалната штета на меѓународно ниво го разгледуваме единствено во рамките на договорната одговорност, поточно во рамките на Виенската конвенција за меѓународна продажба на стоки од 1980 (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods), во понатамошниот текст CISG, Принципите на UNIDROIT за меѓународни трговски договори од 1994 година (The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts) кои се означуваат и со скратеницата UPICC и Принципите на европското договорно право, кои беа објавени во 1994 година, и се означуваат со скратеницата PECL.

По повод прашањето за надомест на нематеријална штета анализата на одредбите што ја уредуваат договорната одговорност за надомест на штета во CISG покажува дека не постои строга уреденост на прашањето. Одговорот го дава правната теорија и според неа **постои право на надомест на нематеријална штета врз основа на оваа Конвенција**. Овој одговор е заснован на толкувањето на Art. 74 од CISG,⁹ поточно на принципот на целосна компензација (надомест на сета претрпена штета). Ваквото толкување е во согласност со Art. 7(2) од CISG, според кој: „*Оние прашања што се однесуваат на предметот на уредување на конвенцијата, а кои не се изрично уредени во неа, ќе се уредат со генералните принципи на кои таа е заснована...*”, бидејќи принципот на целосна компензација се смета за еден од генералните принципи на Конвенцијата.

И во поглед на останатите два меѓународни инструменти, повторно со сигурност можеме да потврдиме дека генералниот принцип на

---

⁹ Членот гласи: „Обврската за надомест на штета причинета со повреда на договорот од една од договорните страни се состои во надомест на износ на еквивалентен на штетата, вклучувајќи ја и изгубената добивка, која другата страна ја претрпела како резултат на повредата. Износот на надоместот на штета не смее да го надмине износот на штетата што страната што ја направила повредата го предвидела или требало да го предвиди во моментот на склучувањето на договорот, врз основа на фактите и околностите кои тогаш ѝ биле познати или морале да ѝ бидат познати”.

целосна компензација подразбира надомест и на ваквиот вид на штета. Нематеријалната штета, во меѓународното договорно право, најчесто се состои од изгубена репутација или изгубена добра волја на оштетената договорна страна. Иако е несомнено дека овие инструменти предвидуваат одговорност за ваквата штета, сепак проблемот се јавува пред судовите и арбитражните трибунали кои имаат тешкотии со барањата за надомест на нематеријалната штета, посебно кога е загрозувана репутацијата или добрата волја на оштетената страна и економските загуби поради истото не можат квантитативно да се изразат. Така, во судската пракса се среќаваме и со случаи во кои судот не досудува надомест за нематеријална штета според CISG. Таков е следниот пример.¹⁰

- *Купувачот, Француска компанија, направил порачка кај продавачот, Шпанска компанија, за 8,651 пара чевли да бидат означени со трговската марка “Pierre Cardin”. Продавачот негирал дека примил таква порачка и одбил да испорача. Купувачот задоцнил со доставувањето на чевлите до продажните места и 2,125 непродадени пара чевли му биле вратени. Тогаш, купувачот поднел барање во износ од 712,879f за надомест на штета поради непродадените чевли и за загуба на бренд - имицот на компанијата. Трговскиот суд во Виена му досудил надомест на штета на купувачот за повреда на договорна обврска и за загуба на бренд – имицот. Пресудата била обжалена од страна на продавачот. Второстепениот суд заклучи дека и двете страни ја имаат прифатено Виенската конвенција (CISG) и дека во нивниот случај одредбите на Конвенцијата се меродавно право за решавање на спорот. Судот решил дека „одбивањето на продавачот, без никаква основана причина да ја исполни обврската да испорача и лажното изјавување дека таква порачка не е направена, претставува фундаментална повреда на договорот од страна на продавачот, согласно со article 25 of the Vienna Convention”. Судот го поддржал барањето за надомест на штета претрпена како резултат на одбивањето на продавачот да ја испорача стоката и притоа се повикал на article 74 CISG. По повод барањето за надомест на нематеријалната штета, односно надомест за штета поради изгубена добра репутација (загуба на бренд – имицот), Апелациониот суд забележал дека таква штета не може да се досуди врз основа на CISG и го одбил таквото барање на купувачот. Во поглед на барањето за надомест на штета поради нелојална конкуренција, Судот пресудил дека купувачот има право на надомест на штета поради нелојална конкуренција врз основа*

---

¹⁰ Извор: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/991021f1.html>; ден: 21.10.1999; држава: France; суд: Cour d’appel, Grenoble; странки: Calzados Magnanni v. Shoe General International.

на француското право, кое во конкретниот случај се сметало за применливо право според одредбите на Конвенцијата.

Правната теорија се обидува ова прашање да го реши со толкување на основната одредба од CISG, согласно со правилата за утврдување на предвидлива штета, но се чини дека „...тестот на предвидливост може да се направи покомпатибилен за решавање на прашањето доколку се комплетира со правилата од UPICC (Art. 7. 4. 3)”¹¹. Според ова правило, надомест на нематеријална штета се востановува само во случај кога таквата штета може да се утврди со разумен степен на сигурност. Ова правило се применува, како за утврдување на постоење на штетата, така и за утврдување на нејзиниот износ. Во правилата на PECL (Art. 9: 501(2)), пак го наоѓаме одговорот на прашањето за надомест на идна штета. Одговорното лице има обврска да ја надомести само онаа идна штета за која постои веројатност дека ќе настане. На судот или на арбитерот му останува задачата да ја процени, од една страна веројатноста за настанување на штетата, а од друга страна нејзиниот веројатен износ.

4. Нематеријалната штета во нашето право

За подобро да се сфати потеклото и природата на одредбите на македонското право на почетокот напоменуваме дека истото се развивало под влијанието на граѓанските законици кои во текот на XIX век се применувале на територијата на поранешните југословенски републики,¹² а подоцна во периодот по донесувањето на Законот за неважност на правните прописи донесени пред 6 април 1941 година и за време на непријателската окупација¹³, под влијанието на судската пракса. Во овој труд го издвојуваме влијанието на судската пракса бидејќи токму нејзе, меѓу другото, ѝ се припишува развојот на правилата за нематеријална штета, како и проширувањето на примената на правилата за објективна одговорност. Во поглед на институтот нематеријална штета наоѓаме повеќе ставови на судската пракса за кои сметаме дека го надополниле малиот број на правни правила од закониците, извршиле нивно појаснување, но од друга страна, среќаваме и такви ставови на судската пракса кои сметаме дека направиле сериозен обид да изградат еден поинаков и модерен институт на нематеријална штета. Меѓу нив изделуваме еден став на Врховниот суд на Југославија од 1966 година (Gz-29/66) според кој: „*Напад на лични*

---

¹¹ Blasé F., Hötter P.: Remarks on the Damages Provisions in the CISG, Principles of European Contract Law (PECL) and UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (UPICC), December 2004, str. 6.

¹² Се мисли на Австрискиот општ граѓански законик од 1811 г., Српскиот граѓански законик од 1844 г. и Општиот имотен законик на Кнежеството Црна Гора од 1888 година.

¹³ Службен лист на ФНРЈ, бр 86/46.

добра на човекот (чест, углед, слобода, телесен интегритет итн.) покрај материјална штета може да предизвика и нематеријална штета која, по правило, се манифестира како нарушување на психичката рамнотежа на личноста, нарушување на нормалната душевна состојба со трпење на физички или душевни болки. Невозможноста овој вид на штета да се надомести со паричен еквивалент не може да биде причина таа да остане ненадоместена и само поради таа причина личните добра на човекот да останат незащитени на полето на граѓанската одговорност. Целокупниот општествен развој на нашата земја оди токму во правец на што поширока заштита на добрата од тој вид.

Правните правила на граѓанското право познавале само нематеријална штета за болки претрпени поради телесни повреди, но судовите, правилото за надомест на штета од овој вид, со право го развиле и го прошириле и на други области на нематеријална штета.

Можноста да се бара надомест на штета за повреда на чест и углед од лукративни причини бара од судовите да биат внимателни во случаите кога се решаваат спорови од овој вид и тој надомест да се ограничи само на релевантните напади кои според својот интензитет и според условите во општеството предизвикуваат јасно манифестирана повреда на честа и угледот на човековата личност". Со овој став, Врховниот суд на Југославија на недвосмислен начин внесува нов поим на нематеријална штета во правниот систем на овие простори, кој сега правно ја регулира и нематеријална штета предизвикана со повреда на честа и угледот. Поимот на нематеријална штета која била надоместлива согласно со законите, односно нематеријална штета причинета со нанесување телесни повреди¹⁴, сега се проширува и на случаите кога не постојат телесни повреди. На овој начин, зголемувајќи го бројот на случаите во кои нематеријалната штета е правно надоместлива, судската пракса дава значаен придонес за развојот на институтот нематеријална штета.

Во судската пракса, освен одговорот на прашањето во кои случаи можел да се бара надомест на нематеријална штета се наоѓал одговорот на прашањето кога не можело да се бара надомест на нематеријална штета. Во оваа смисла став на Врховниот суд на Југославија (Rev-67/68) било дека: „Сосема кратко чувство на страв, без концентрацијата да се сведе на потешки последици на нападот, не може да се смета како посебна основа на право на надомест на нематеријална штета“. Во оваа смисла е и ставот дека: „Нема место за усвојување на тужбеното

---

¹⁴ Овој вид на нематеријална штета е уреден со § 1327 од Австрискиот граѓански законик и чл. 580 од Општиот имотен законик на Црна Гора.

барање на дете од две години да му се досуди надомест за душевни болки заради губење на родителите” (Врховен суд на Југославија, Рев. 150/6).

Концептот на нематеријална штета кој беше прифатен во нашето право, под влијание на европските и светските тенденции, во 2008 година преку измените на нашиот Закон за облигациони односи¹⁵ значително беше променет. Поимна определба на штета во нашиот ЗОО наоѓаме во чл.142 според кој: *„Штета е намалувањето на нечиј имот (обична штета) и спречувањето на негово зголемување (испуштена корист), како и повреда на личните права (нематеријална штета)“*. Според одредбите на овој закон, дефиницијата за штета во себе ја содржи од една страна материјалната штета, а од друга страна нематеријалната штета како два основни вида на штета.¹⁶

Со ваквото поимно определување на штетата, Новелата на Законот за облигациони односи од 2008 година¹⁷ внесува измени во поглед на поимот нематеријална штета. Нематеријалната штета која во сојузниот Закон за облигациони односи од 1978 г. (чл. 155) и во новиот Закон за облигациони односи од 2001 г. (во поранешниот член 142) поимно беше определена како *„нанесување на друг физичка или душевна болка или страв“* сега поимно се определува како *„повреда на личните права“*. На овој начин субјективно-објективната концепција на поимот нематеријална штета, која се применувала дотогаш, се заменува со објективна концепција на нематеријалната штета според која повредата на личните права претставува нематеријална штета. Физичките болки, душевните болки и стравот кои се во врска со повредата на личните права не претставуваат конститутивна карактеристика на поимот нематеријална штета, туку се претвораат во критериум за определување на конкретната содржина на правниот стандард „справедлив паричен надомест“ како еден од двата начини на надомест на нематеријалната штета во нашето право (се работи за надомест на нематеријална штета нематеријално - морална сатисфакција и материјално - материјална сатисфакција). Значењето што Новелата му го дава на овој правен стандард е различно во однос на значењето што го имаше според ЗОО од 2001 година (поранешен чл. 189), односно наместо поранешниот карактер на сатисфакција, сега тој добива карактер на компензација за нематеријалната штета.

---

¹⁵ Закон за облигациони односи („Сл.весник на Р.Македонија“ бр.18 / 01, 4/02, 84/08, 81/09)

¹⁶ Законско дефинирање на поимот штета наоѓаме во прускиот Земски законик (дефиницијата ги опфаќа материјалната и нематеријалната штета), во Српскиот граѓански законик (дефиницијата за штета не ја опфаќа нематеријалната штета) и други законици.

¹⁷ Закон за изменување и дополнување на Законот за облигационите односи, Службен весник на РМ, број 84/08.

Промената на концептот на нематеријална штета се рефлектира на сите субјекти во правото (и физичките и правните лица), како и на договорната одговорност. Во поглед на физичките лица изменетите одредби предвидуваат можност во случај на повреда на личните права судот, доколку најде дека тежината на повредата и околностите на случајот го оправдуваат тоа, да досуди справедлив паричен надомест, независно од надоместокот на материјална штета, како и во нејзино отсуство.¹⁸ Во поглед на правните лица измените на чл. 189 (во став 3) воедно воведуваат и правната можност судот да досуди справедлив паричен надоместок, независно од надоместокот на материјална штета, како и во нејзино отсуство, доколку настанала повреда на правото на углед и другите лични права на правните лица, а тежината на повредата и околностите на случајот го оправдуваат тоа.

Измените од 2008 се однесуваат и на обемот и видот на надомест на штета во случај на договорна одговорност, па согласно со изменетиот чл. 255, ст. 1: „Доверителот има право на надомест на обичната штета, испуштената корист, **како и справедлив паричен надоместок на нематеријална штета**, кои должникот морал да ги предвиди во време на склучувањето на договорот како можни последици од повреда на договор со оглед на фактите што тогаш му биле познати или морале да му бидат познати”.

На овој начин, концептот за надомест на нематеријална штета во нашето право доживува измени како од содржински аспект, така и од аспект на субјектите на правото кои можат да бараат надомест при што крајниот резултат е значително проширување на бројот на случаите во кои правото предвидува граѓанско-правна одговорност за причинета нематеријална штета.

Заклучок

Очигледен факт кој произлегува од проучувањето на правилата за надомест на нематеријална штета е дека нивната историја и развој се различни од правилата за материјална штета и се многу порестриктивно поставени од нив. Очигледно дека барањето за надомест на нематеријална штета е од понов датум во однос на барањето за надомест на материјална штета. Со тоа најголемиот број случаи на причинување на нематеријална штета останувале надвор од рамките на граѓанско-правната одговорност и

---

¹⁸ Види чл. 189, став 1 од ЗОО, како и новите чл. 191, чл. 192 и чл. 192-а кои се однесуваат на надоместот на нематеријална штета.

оштетените сами ги поднесувале штетните последици, согласно начелото *casum sentit dominus*. Но, она што јасно произлегува од анализираните правни прописи во овој труд е дека правото покажува очигледна тенденција да предвиди одговорност за сите случаи на причинување на штета во личната и имотната сфера на едно лице и на тој начин да се редуцира бројот на случаи на причинета штета кои во минатото биле опфатени со начелото *casum sentit dominus*.

Нашиот заклучок е дека денеска во правото постои тенденција за востановување на општа обврска за надомест на нематеријална штета. Анализата на одредбите за нематеријална штета, од своја страна, не води до заклучокот дека концептот на нематеријална штета сè уште го нема добиено својот конечен изглед и минува низ еден период на промени кои се одразуваат како на дефинирањето на поимот нематеријална штета и случаите кога таа постои, така и на случаите кога законот предвидува обврска за надомест на нематеријална штета. Со оглед на фактот дека според одредени правни системи во минатото оштетениот не можел да добие надомест за нематеријална штета бидејќи истата не била законски предвидена, а според други правни системи кои му припаѓаат и на современото право надомест за нематеријална штета може да се добие само во точно одредени случаи кои се предвидени со закон, можеме да заклучиме дека концептот на нематеријална штета трпи позитивни промени кои одат во насока на предвидување на една општа обврска за надомест на нематеријална штета (посебно или заедно со материјалната) во сите случаи на нејзино причинување, без оглед дали причината е противправно (деликтно) дејствие или повреда на постоечка обврска.

Посебно се радуваме на заклучокот во поглед на нашето право кое во чекор ја следи оваа тенденција и не се колеба да направи смели промени во поглед на одредбите за физичките и правните лица, како и во поглед на договорната одговорност, со кои го проширува бројот на случаите во кои нематеријалната штета е правно надоместлива.

Очекуваме споменатата тенденција во иднина, во домашните права и на меѓународно ниво, да се развива во насока на проширување на полето на примена на концептот нематеријалната штета, но нејзината експанзија секогаш да се движи во границите кои во правото ги поставуваат правичноста и справедливоста.

Литература:

- Bikić A. : Obligaciono pravo, opći deo, Sarajevo, 2007.
- Blasé F., Höttler P.: Remarks on the Damages Provisions in the CISG, Principles of European Contract Law (PECL) and UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (UPICC), December 2004.
- Bürgerliche Gesetzbuch, 1896 (new version by promulgation of 2 January 2002 I 42, 2909; 2003, 738; last amended by Article 2 (16) of the statute of 19 February 2007 I 122).
- Code civil des Français, 1804 (Ordonnance n° 2004-164 du 20 Feb.2004).
- Codice civile, 1942 (aggiornato al marzo 2000).
- Das Schweizerische Obligationenrecht, 1911.
- Dorđević Ž., Stanković V.: Obligaciono pravo – opšti deo, Beograd, 1980.
- Klarić P.: Odštetno pravo, Zagreb, 2003.
- Magnus U.: The reform of German tort law (Working paper No: 127), Barcelona, 2003.
- Osakwe C.: Russian Civil Code: Parts 1-3: Text and Analysis, Russia, 2008.
- Salma J.: Obligaciono pravo, Novi Sad, 2007.
- The Burgerlijk Wetboek, 1992.
- Vuković M.: Odgovornost za štete, Zagreb, 1971.
- Антић О.: Облигационо право, Београд, 2009.
- Галев Г., Дабовић – Анастасовска Ј.: Облигационо право (практикум), книга прва, Скопје, 2001.
- Галев Г., Дабовић – Анастасовска Ј.: Облигационо право (практикум), книга втора, Скопје, 2002.
- Галев Г., Дабовић – Анастасовска Ј.: Облигационо право, Скопје, 2008.
- Гражданский кодекс Российской федерации од 1994 (с изменениями от 20 февраля, 12 августа 1996 г., 24 октября 1997 г., 8 июля, 17 декабря 1999 г., 16 апреля, 15 мая 2001 г., 21 марта, 14, 26 ноября 2002 г., 10 января, 26 марта 2003 г.).
- Закон за облигациони односи („Сл.весник на Р.Македонија бр.18 / 01, 4/02, 84/08, 81/09).
- Радишић Ј.: Облигационо право – општи део, Београд, 2004.

КОНЦЕПТОТ НА НОРМАТИВНА МОЌ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Апстракт: Неспорниот меѓународен протагонизам на Европската унија, заедно со заложбата да промовира вредности и принципи во поширокиот свет, ја прави Унијата да се разликува и да отскокнува од традиционалните актери во меѓународните односи, при што таа е претставена како нов вид на моќ во меѓународниот систем. Оваа улога на ЕУ, предводена од етика на одговорноста, во литературата се здобива со различни епитети како цивилна моќ, сила за доброто, нормативна моќ, структурна сила, трансформативна моќ, етичка моќ, специфична империја и сл. Во овој труд фокусот го насочуваме кон концептот на нормативната моќ на Европската унија при истражување на специфичната улога на ЕУ, заснована на нејзината уникатна нормативна база и на својот *sui generis* карактер на поствестфалски ентитет. На крајот од трудот прикажуваме со помош на скала на континуум, тројна спецификација (цивилна моќ, нормативна моќ и етичка моќ) на меѓународната улога на ЕУ.

Клучни зборови: *нормативна моќ на ЕУ, цивилна моќ, етичка моќ, Европска унија, меѓународен актер, надворешна политика на ЕУ, вредности и принципи*

THE CONCEPT OF NORMATIVE POWER EUROPE

Abstract: The undoubtful international protagonism of the European Union, together with the engagement to promote values and principles in the wider world, makes the Union differ from the traditional actors in International relations, whereby the EU is represented as a new power in the International system. This specific role of the EU, driven by the 'ethics of responsibility', has earned different epithets in the literature such as civil power, power for good, normative power, structural power, transformative power, ethical power, specific empire etc. The focus of this paper is addressed to the concept of Normative power Europe, in order to study the specific role of the EU, based on its unique normative basis and its *sui generis* character of a post-Westphalian

entity. At the end of the paper with the help of a continuum scale is projected a triple specification (civilian power, normative power and ethical power) of the EU's international role.

Key words: *Normative Power Europe, Civil Power, Ethical Power, European Union, International actor, European Foreign Policy, values and principles*

Вовед

Европската унија денес претставува еден од главните протагонисти на светската меѓународна сцена (Sjösted, 1997; Manners and Whitman, 1998). Таа претставува специфичен актер¹ кој значително отскокнува и се разликува од традиционалните актери во меѓународните односи и, спротивно на реалистичките видувања за класичните актери во меѓународните односи, таа се однесува според одреден сет на динамички, одредливи вредности, принципи и погледи кон светот, врз основа на кои го зазема местото на еден необичен меѓународен актер кој поседува различни ставови во меѓународната светска политика, водени од принципот на „етика на одговорноста“². Специфичниот хибриден институционален систем што ја карактеризира како посебен субјект - субјект *sui generis* во меѓународните односи (Hill & Smith, 2011:4) и сопствените идеали на „глобална цивилна моќ“³ и на „сила за доброто“⁴, ја предодредуваат Европската унија да настапува на глобалната сцена како актер со специфичен идентитет кој промовира специфични нормативни вредности во својот однос со останатите меѓународни актери. Заради овие нејзини карактеристики, овој неидентификуван политички објект⁵ во литературата за надворешната политика и во евроинтеграциските процеси добива различни епитети започнувајќи од концептот на цивилна моќ (Duchêne, 1972), воена моќ (Bull, 1982), нормативна моќ (Manners, 2002), структурна сила (Keukeleire, 2002), сила за доброто (Jørgensen &

---

¹ Според концептот на актерство на Сјостед (1997:20), ЕУ претставува специфичен актер во меѓународните односи затоа што акциите кои ги презема произлегуваат од системот на Заедницата и истите во значителна мера, се израз на идентитетот на Европската заедница како целина, наместо прост збир од нејзините делови.

² Javier Solana, “Shaping an effective EU foreign policy”, speech at the Konrad Adenauer Foundation, Brussels, 24 January 2005.

³ “...We must aim to become a global civil power...”, Romano Prodi, “000 – 2005: Shaping the New Europe”, speech at the European Parliament, 15th February 2000.

⁴ “...Acting together, the European Union and the United States can be a formidable force for good in the world...” in *European Security Strategy “A Secure Europe in a Better World”*, Council of the European Union, 8 December 2003, pp. 15.

⁵ Helen Drake, *Jacque Delors. A Political Biography, describing the EU as unidentified political object.* (2000), pp. 7.

Laatikainen, 2004), етичка моќ (Aggestam, 2008), специфична империја (Zielonka, 2011), квалитативно различен актер во светската политика (Lucarelli, 2006), трансформативна моќ (Grabbe, 2006), итн.

Концептот „нормативна моќ на Европа“

Почетоците на теоризациите за Европската унија како различен субјект во меѓународните односи потекнуваат од Франсоа Дишен (François Duchêne) уште во седумдесеттите години на минатиот век. Дишен беше меѓу првите што ја забележа и што ја теоризира оваа несекојдневна улога на Европската заедница, дефинирајќи ја како „**цивилна моќ – Европа**“ (Duchêne, 1972). Според него, овој концепт ја претставува Европската заедница како сила заснована на внатрешно-политички достигнувања и хармонизација, која негира употреба на воени средства за достигнување на своите надворешни и безбедносни цели и која промовира различен меѓународен идентитет заснован на нејзината „цивилизирачка улога“. Како што Манерс (Manners, 2002:237) и Нунес (Nunes, 2011:4), понатаму ќе го парафразираат, основите на оваа цивилна димензија се вкоренети во периодот на Студената војна и во времето на стратешката зависност на Западна Европа од НАТО. Оваа констелација ѝ остави простор на Европската заедница да остане цивилна моќ⁶, која според на Дишен „*мора да биде сила за меѓународно ширење на цивилни и демократски стандарди или во спротивно ќе стане жртва на силите на моќта*“. Цитирајќи ги Кенет Твичет и Ханс Мол, Манерс (2002:236-7) ги наведува трите основни карактеристики кои ја определуваат цивилната моќ, и тоа: 1. приматот на дипломатската соработка во решавање на меѓународните проблеми, 2. централноста на економската моќ за достигнување на националните цели и 3. волјата да се користат супранационалните институции за да се достигне меѓународен прогрес. Овие особености се надополнуваат со други три карактеристики и тоа: 1. националниот интерес дефиниран од граѓаните, 2. надворешната политика заснована на национални вредности и 3. строгите услови во однос на употреба на сила. Во однос на последното, промовирајќи ја Европската унија како различен актер во меѓународните односи, Карен Смит (2008) ѝ придава уште една карактеристика на ЕУ, односно одрекувањето од употреба на сила меѓу земјите.

Тргувајќи од концептот на „ЕУ како цивилна моќ“, триесет години подоцна Манерс ќе изврши реконцептуализација на нејзиното влијание

---

⁶ Спротивно на тоа, Нунес (2011:4) вели дека негирањето на употребата на воени средства настанува повеќе како последица од специфичниот политички момент во којшто се наоѓала ЕУ, отколку како последица на рационална одлука за цивилна моќ.

и воопшто на улогата на ЕУ како меѓународен актер.⁷ Па така, Манерс (2002) прв го воведува **концептот на „нормативна моќ на Европа“** според кој нормативната моќ претставува идеолошка моќ на Европската унија којашто се состои во способноста на Европската унија да ги обликува концептите и концепциите на „она што се смета за нормално“ во меѓународните односи.⁸

Концептот се заснова на уникатната нормативна база⁹ на Европската унија – длабоко вкоренета во својата историја и врз својот *sui generis* карактер на поствестфалски ентитет (Manners & Whitman, 1998:232; Manners, 2002:240-1; Whitman, 2011:5-7). Преку опишување на концептот на „ЕУ како нормативна моќ“ Манерс се обидува да ги надмине недостатоците на стариот концепт на „ЕУ како цивилна моќ“ кои, според него, се ориентирани кон вестфалските концепти на државност, односно кон објективно разбирање на моќта и кон рационалните интереси како движечка сила за надворешните политики. Напротив, поимот на „нормативна моќ“ вклучува разбирање на моќта како „моќ на убедување“, како „идеолошка моќ“ (*idée force*) којашто цели да ја надмине дебатата за државност преку разбирањето на меѓународниот идентитет на ЕУ¹⁰ (Manners, 2002:239). Токму овој специфичен идентитет ѝ овозможува на Унијата да промовира рационално-вредносно надворешно однесување на меѓународната сцена, преку кое ги шири универзалните вредности на мирот, на демократијата, на владеење на правото и на човековите права.¹¹

---

⁷ Манерс (2006a:184) го развива концептот за нормативната моќ на ЕУ како одговор на релативното отсуство на нормативно теоризирање и со цел да промовира нормативни пристапи кон Европската унија.

⁸ Низ призмата на „нормативното“, „нормата“ е дефинирана како принцип на правилна акција којашто може да се толкува од различни етички перспективи (Forsberg, 2011:1189). Имено, „нормата“ значи „нормално“ или „да се биде нормално“, иако концептот на „нормално“ е различно прифатен од различни актери, како на пример, за Германија и за Јапонија е сосема „нормално“ да се стане традиционален актер во меѓународните односи.

⁹ Нормативната база на Унијата се состои од пет клучни норми и тоа: мир, слобода, демократија, владеење на правото, човекови права и основни слободи и четири помали норми, и тоа: социјална солидарност, забрана за дискриминација и заштита на малцинствата, одржлив развој и добро владеење (Manners, 2002:242 -244).

¹⁰ Манерс вели дека со процесот на европската интеграција се измени она што се смета за „нормално“ во светската политика односно со постоење на ЕУ како различен ентитет во светот на државите и во меѓународните односи меѓу нив, Европската унија го менува „нормалното“ т.е. она што се смета за „нормално“ во меѓународните односи (2008:1).

¹¹ Според Лукарели и Манерс (Lucarelli & Manners, 2006) овие принципи не се ексклузивно европски, туку ги рефлектираат универзалните принципи кои се интернализирани од страна на ЕУ и се претворени во водечки принципи на нејзините надворешни односи. Врз основа на тоа, ЕУ како нормативна моќ се заснова на космополитското право, со што се обидува да ги надмине политиките на моќта преку зацврстување не само на меѓународното, туку и на космополитското право, акцентирајќи ги правата на човекот и не само правата на државите за суверена еднаквост (Sjursen, 2006:249).

Овој космополитски поредок врз кој се темели Унијата, се заснова на кооперативната безбедност и на мултилатерализмот и се потпира на меѓународните институции коишто се залагаат за заштита на човековите права и за промоција на супранационализмот (Smith, 2008:15).

Понатаму, акциите што ги спроведува Европската унија се предводени од нормативни норми и вредности и не претставуваат присилни акции, иако, спротивно на тоа, Мерлинген (Merlingen, 2007) - кој е еден од критичарите на концептот на нормативната моќ на ЕУ, вели дека истите се заложници на материјални интереси и на стратешки пресметки кои ја потхрануваат нејзината нормативна агенда, при што Европската надворешна политика ја истоветува со надворешните политики на која било друга сила.

Покрај тоа, концептот на нормативна моќ е обид да се сугерира дека не само што Европската унија е создадена на нормативна база, туку дека по претпоставка таа ќе се однесува на нормативен начин во меѓународните односи. Ова се заснова на опсервацијата дека најважниот фактор што ја обликува меѓународната улога на ЕУ не е она што таа го прави ниту пак она што таа го зборува, туку едноставно она што таа го претставува – односно единствен меѓународен ентитет којшто ги надминува поимите на држава и на меѓународно.¹²

За разлика од дефиницијата на Манерс за нормативната моќ на ЕУ, според која единствено нормативната база на ЕУ ја прави Унијата да биде нормативна, дефиницијата на Точи (Tocci 2008:15) ни дава поцелосна слика, односно според неа нормативната сила е претставена од нормативната надворешна политика на еден меѓународен актер, којшто ги следи нормативните цели преку нормативни инструменти и притоа постигнува одредено нормативно влијание. Врз основа на тоа, нормативната моќ на ЕУ се согледува и во позитивниот исход од нејзиното присуство и политичко дејствување во надворешните односи. Имено, преку медијаторство и посредување во спорови и конфликти, преку употреба на разни економски стимуланти или помош, или преку одвраќање и/или воздржување од употреба на сила при спроведување на одредени политички промени, таа настапува како актер со нормативна моќ. Најочигледен пример за тоа е проширувањето на Унијата, преку кое всушност Европската унија успеа да го обедини европскиот континент и

---

¹² Врз основа на тоа, Манерс (2002:252) го надополнува концептот на нормативна моќ на ЕУ, придавајќи му три карактеристики и тоа: онтолошки квалитет (дека ЕУ може да се концептуализира како менувач на норми во меѓународниот систем); позитивистички квалитет (дека ЕУ делува со цел да ги смени нормите во меѓународниот систем) и нормативен квалитет (дека ЕУ треба да делува со цел да ги прошири своите норми во меѓународниот систем).

да обезбеди мир во последните 60 години.¹³ Следствено на тоа, Манерс (2002) продолжува да го опишува концептот на нормативна моќ како концепт кој е спротивен на концептот на воена моќ¹⁴, односно на силата и на стратешките интереси и спротивно на нив ги објаснува надворешните и политичките цели на Унијата и видовите на безбедносна соработка, врз основа на кои, ЕУ „придонесува за мирот, безбедноста, за одржливиот развој на Земјата, солидарноста и заедничката почит меѓу народите, слободна и праведна трговија, искоренување на сиромаштијата и заштита на човековите права, особено правата на детето, како и за строго почитување и развој на меѓународното право, вклучително и почитување на начелата од Повелбата на Обединетите нации“.¹⁵ Но, иако нормативната моќ на ЕУ е спротивна на концептот на воена моќ, тој сепак не ја изоставува можноста Европската унија да располага со воена сила во помали размери¹⁶. Доколку се надмине оваа рамнотежа, т.е. воената моќ започне да преовладува, тогаш концептот на нормативна моќ ќе ја изгуби легитимноста, а со тоа и ефикасноста во убедување и/или условување на другите да ги инкорпорираат европските норми (Bickerton, 2011).

Во контекст на тоа, нормативниот концепт врз кој се гради и се дополнува Европската унија, исто така е претставен и од сопствениот официјален дискурс и реторика (Nunes, 2011:6). Па така, Романо Проди – претседател на Европската комисија (1999 – 2004) во својот говор пред Европскиот парламент, по повод инаугурацијата на новиот состав на Европската комисија, изјави дека „Европа има потреба да го шири својот општествен модел кон надворешниот свет, за да ги заштити интересите на другите ... и дека Европа мора да се стреми да стане глобална цивилна моќ, која ќе биде во служба на одржливиот глобален развој“¹⁷. Истата улога на Европската унија се потврдува и во Европската безбедносна стратегија од 2003 г., во која стои дека „... настапувајќи

---

¹³ Види фуснота бр. 10.

¹⁴ Концептот на воена моќ произлегува од критиките на Hedley Bull (1982) насочени кон Дишеновиот концепт на цивилна моќ. Имено, гледано низ перспективата на „враќање кон политиката на моќта“ во 80-тите години, Бул вели дека цивилната моќ на ЕЗ била условувана од воената моќ на земјите-членки, односно дека доколку ЕУ сака да биде вистински актер во меѓународните односи, наместо да се потпира на САД или пак на НАТО алијансата, треба да создаде сопствен воен капацитет врз основа на кој ќе настапува независно во односите со другите земји и со помош на кој ќе ги шири и промовира сопствените вредности во поширокиот свет.

¹⁵ Член 2, точка 5 од Консолидираната верзија на Лисабонскиот договор.

¹⁶ Милитаризацијата на ЕУ се оствари во 2003 година преку воспоставување на *Единиците за брза интервенција*, односно подоцна *Борбените групи на ЕУ* (Manners, 2006:183).

¹⁷ Види фуснота бр. 3.

заедно со Соединетите Американски Држави, двете земји можат да бидат извонредна добротворна моќ во светот...”¹⁸

Следствено на тоа, концептот на нормативната моќ на ЕУ дополнително еволуира во литературата, при што Ејдстем (2008) го развива својот **концепт за „етичка моќ на ЕУ“**, според кој Унијата претставува космополитска сила којашто е карактеризирана од глобалното влијание и од моралниот квалитет на вредностите и принципите содржани во нејзините политики, кои се фокусираат на глобалната акција за подобрување на човековата благосостојба. Имено, Ејдстем прави концептуално поместување на Европските улоги и аспирации, при што етичката моќ на Европа, за разлика од Манерс, е претставена од она што таа го „прави“ наместо од она што е таа. Со тоа Ејдстем го надминува цивилниот и нормативниот карактер на Унијата и развива пристап којшто се занимава со нејзиното политичко однесување, каде воената моќ се јавува како негова основна карактеристика. Врз основа на тоа, Ејдстем утврдува дека надворешните улоги на ЕУ се обликувани од концепции на етичка одговорност, вкоренети во меѓународните норми и заштитени од инструментите на меѓународната соработка, врз основа на кои ужива поголем валидитет.

На крај, со цел да добиеме појасна слика за меѓународната улога на Европската унија, ќе ги прикажеме различните концепти на ЕУ долж еден континуум, при што како нивна одредница ќе ја земеме можноста и расположливоста на Европската унија за употреба на сила во меѓународните односи. Па така, целосното одрекување од употреба на сила, кое беше карактеристично за периодот на Студената војна, ѝ ја придава улогата на цивилна моќ на Европската унија, на *mission civilisatrice* односно на економски гигант, предводен од цивилните и демократски стандарди во својот *raison d'être* во меѓународните односи. Додека, ограниченото располагање и употреба на сила во промоција на своите вредности и принципи, иако спротивставено, но не и оспорено од ЕУ, ја лоцира Европската унија во средината на континуумот, при што ѝ го придава атрибутот на нормативна моќ Европа, врз основа на која Европската унија ги менува концепциите на она што се смета за „нормално“ во меѓународните односи, односно ги поставува сопствените „правила на игра“ (Keukeleire & MacNaughatan, 2008:27). И, како последна точка од континуумот, ќе го најдеме концептот на етичка моќ на ЕУ, кој дозволува и овозможува, и уште повеќе, предвидува, употреба на сила во достигнување на алтруистичките цели „*milieu goals*“ на Унијата во поширокиот свет.

---

¹⁸ Види фуснота бр. 4.

Приказ бр. 1

←----->

Цивилна моќ

Нормативна моќ

Етичка моќ

Наместо заклучок

Во интервјуто спроведено на Жозе Мануел Баросо (José Manuel Barroso) – претседател на Европската комисија, од страна на Џон Питерсон (John Peterson) – професор по меѓународна политика на Универзитетот во Единбург, за проектот *EU – CONSENT* на 17 јули 2007 година, на поставеното прашање за улогата на Европската унија како глобален актер, Баросо одговара:

„...Европа е многу помоќна денес отколку што беше пред 20 и повеќе години... Во однос на нормативната моќ, целосно се сложувам: дека ние сме една од најважните, ако не и најважна нормативна моќ во светот...“

Документи:

European Security Strategy „A Secure Europe in a Better World”, Council of the European Union, 8 December 2003, pp. 15.

Interview of José Manuel Barroso, President of the European Commission by John Peterson, 17 July 2007, *EU – Consent*.

Javier Solana, „Shaping an effective EU foreign policy”, speech at the Konrad Adenauer Foundation, Brussels, 24 January 2005.

Romano Prodi, „2000 – 2005: Shaping the New Europe”, speech at the European Parliament, 15th February 2000.

Консолидирана верзија на Договорот од Лисабон, Konrad-Adenauer-Stiftung во Република Македонија, Винсент – Графика, Скопје, 2011.

Литература:

AGGESTAM, Lisbeth, (2008). „Introduction: Ethical power Europe?”, *International affairs*, 84(1), 1 – 11.

BICKERTON, Chris J. (2011). „Legitimacy Through Norms: The Political Limits to Europe’s Normative Power”, in Whitman, Richard G. (ed.) *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 25 – 44.

BULL, Hedley, (1982). „Civilian Power Europe. A contradiction in terms?”, *Journal of Common Market Studies*, 21(2), 149 - 170.

- DIEZ, Thomas, ALBERT, Mathias & STETTER, Stephan (eds.), (2008). *The European Union and Border Conflicts. The Power of Integration and Association*, Cambridge: Cambridge University Press.
- DRAKE, Helen, (2000). *Jacques Delors. A Political Biography, describing the EU as unidentified political object*, New York: Routledge.
- DUCHÊNE, François, (1972). „Europe’s Role in World Peace”, in Mayne, R. (ed.) *Europe Tomorrow: 16 Europeans look ahead*, London: Fontana, 32 – 47.
- FORSBERG, Tuomas, (2011). „Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type”, *Journal of Common Market Studies*, 49(6), 1183 – 1204.
- GRABBE, Heather, (2006). *The EU’s Transformative Power. Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- HILL, Christopher, (1993). „The Capability – Expectations Gap, or Conceptualizing Europe’s International Role”, *Journal of Common Market Studies*, 31(3), 305 – 328.
- HILL, Christopher & SMITH, Michael, (2011). „International Relations and the European Union: Themes and Issues”, in Hill. C. and Smith. M. (eds.) *International Relations and the European Union*, Oxford: Oxford University Press, 3 – 21.
- HYDE-PRICE, Adrian, (2008). „A ‘tragic actor’? A realist perspective on ‘ethical power Europe’”, *International Affairs*, 84(I), 29 – 44.
- JØRGENSEN, Knud Erik & LAATIKAINEN, Katie Verlin, (2004). „The EU & the UN: Multilateralism in a New Key?”, *Second Pan-European Conference on EU Politics*, Bologna.
- KEUKELEIRE, Stephan, (2002). „Structural Foreign Policy”, *ECPR Pan-European conference on European Union politics*, Bordeaux, France.
- KEUKELEIRE, Stephan & MACNAUGHTAN, Jennifer, (2008). *The Foreign Policy of the European Union*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- LUCARELLI, Sonia, (2006). “Interpreted values: a normative reading of the EU role conceptions and performance”, in Elgström, O. & Smith, M. (eds.) *The European Union’s Roles in International Politics: Concepts and analysis*, London and New York: Routledge, 47 – 65.
- MANNERS, Ian and WHITMAN, Richard G., (1998). „Towards identifying the international identity of the European union: A framework for analysis of the EU’s network of relationship”, *Journal of European Integration* 21, 231 – 249.
- MANNERS, Ian, (2002). „Normative Power Europe. A contradiction in terms?”, *Journal of Common Market Studies*, volume 40(2), 235 - 258.
- MANNERS, Ian, (2006). „Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads”, *Journal of European Public Policy* 13(2), 182 – 199. (a)
- MERLINGEN, M., (2007). “Everything is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe”, *Security Dialogue*, 38(4), 435 – 453.
- NUNES, Isabel Ferreira, (2011). „Civilian, Normative, and Ethical Power Europe: Role Claims and EU Discourses”, *European Foreign Affairs Review*, 16, 1 – 20.

- SJÖSTED, Gunnar, (1997). *The external role of the European Community*, Farnborough (Hampshire): Saxon House.
- SJURSEN, Helen, (2006). „What kind of power?“, *Journal of European Public Policy*, 13(2), 169 – 181.
- SJURSEN, Helene, (2006). „The EU as a ‘normative’ power: how can this be?“, *Journal of European Public Policy*, 13(2), 235-251. (6)
- SMITH, Karen E., (2008). *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Cambridge: Polity Press.
- TOCCI, Nathalie, (2008). „Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners“, in Tocci, Nathalie (ed.) *Who is a Normative Foreign Policy Actor? The European Union and its Global Partners*, Brussels: Centre for European Policy Studies, 1 – 21.
- WHITMAN, Richard G., (2011). „Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations“, in Whitman, Richard G. (ed.) *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1 – 24.
- WHITMAN, Richard G. (ed.), (2011). *Normative Power Europe. Empirical and Theoretical Perspectives*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- ZIELONKA, Jan, (2011). „The EU as an International Actor: Unique or Ordinary?“, *European Foreign Affairs Review*, 16, 281 – 301.

ОСНОВНИ ПРЕТПОСТАВКИ ЗА ПОСТАВЕНОСТА НА ПРАВНИОТ СИСТЕМ ВО РАМКИТЕ НА ДОЦНООСМАНЛИСКАТА ИМПЕРИЈА¹

Апстракт: Правниот систем во доцната Османлиска Империја вклучува повеќе аспекти на традиционалното османлиско право, правото на конфесионалните заедници и модерното европско право приспособено за користење во рамките на Империјата. Оваа рамка служи како основа за глобална општествена трансформација внатре во Османлиската Империја, но и како предуслов за утилизација на правните норми во рамките на новоформираните нации-држави произлезени од османлискиот контекст. Како резултат на ваквата основа многу аспекти на современото позитивно право на денешните балкански држави може да се поврзат со ваквите рани фази на модернизација. Раните напори за создавање на уставно базиран правен систем во 1876 и 1908 година се покажале како ентузијастички предизвик на тоа време, но во иднина послужиле како основа за трансформација на традиционално монархиски базираните системи кон создавање на модерни, секуларни нации-држави со републикански организирани политички системи.

Клучни зборови: *Османлиска Империја, османлиски правен систем, танзиматски реформи*

BASIC IDEAS FOR THE STRUCTURE OF THE LEGAL SYSTEM IN LATE OTTOMAN EMPIRE

Abstract: The legal system in late Ottoman Empire incorporates more aspects of traditional ottoman law, the law of confessional communities and modern European laws adapted for use in the Empire. This framework services as a base for global social transformation inside the Ottoman Empire, but also and is precondition for utilization of legal norms in the newly formatted nation

¹ Бреилсфорд, во почетокот на XX век османлискиот правен систем го опишува со зборовите: „постои модернизиран правен систем што се обидува да изнајде компромис меѓу Code Napoleon и Коранот“ (Бреилсфорд, 2003: 60).

states produced from the ottoman context. As a result of this base many aspects of modern positive law of today's Balkan states are to be connected to this early stage of modernization. The early efforts of creating constitutional based legal system in 1876 and 1908 prove to be enthusiastic challenge at the time, but prove to be future base of dissemination of traditional monarchy toward modern secular nation- state whit republican based organization of the political systems.

Key words: *Ottoman Empire, ottoman legal system, Tanzimat reforms*

Административно (територијално) уредување во Османлиската Империја

Како бирократска држава најважната карактеристика на Османлиската Империја е постоечката дистанца меѓу центарот и периферијата. Независноста на разновидните органи во рамките на посочената автономија која произлегува од средината создава оригинална структурна организација во рамките на Империјата. Притоа е тешко да се лоцираат посредничките институции помеѓу центарот на државните власти и периферијата на обичните поданици, на начин како што ги дефинира Хегел. Оттука, Османлиската Империја се темели на централна власт составена од лојални поданици кои се однесуваат според утврдените државни норми. Нормите вообичаено се *sui generis* норми, од што релациите помеѓу државата и поширокото општество не се темелат на „општествен договор“ или „конвенција“, туку на принципите на доминација на државата врз општеството.

Османлиската Империја имала мешана политичка структура која се темелела на заедништвото на државата и општеството, особено во нејзините рани периоди на егзистенција. Султанот, кој ја имал неприкосновената моќ, бил „*zillullah-I fil alem*“ (божја сенка на Земјата). Државата била моќен извор кој ги определувал животните приоритети, очекувања и приоритети. Таа била способна да го контролира економскиот живот, при недостатокот на општествени класи со специфични привилегии и отсуството на независни градови формирани врз основа на сопственичкото право, карактеристики кои ги поседувале општествените класи во Западна Европа.

На чело на османлискиот систем стоел апсолутен монарх, а неговиот прв заменик бил Големиот Везир, кој раководел со царскиот совет, т.н. диван кој ги вклучувал останатите везири. Ова тело раководело со најзначајните аспекти на извршната власт. Во советот биле вклучени големиот везир

и највисоките раководители на државата и на улемата. Под контрола на ова тело била бројната администрација, централизирана во Цариград, чија улога во основа се состоела во обезбедување на собирањето на даноците и функционирање на системот. Моралната основа на овој систем најдобро е изразена во „кругот на еднаквоста“² искажан во осум циклично уредени принципи (Јелавич, 1/1999: 48-52).

Најмоќниот посредник за продукција во Империјата била земјата, која била сопственост на султанот. Земјата била распределена во форма на хасови, зиамети и тимари, во замена за исполнување на одредени обврски кон државата. Во раниот период истата во името на државата ја менаџирале т.н. спахии³ (служеле како коњаница во султановата војска). Селаните или *раја* имале право на користење на земјата, но со сложено дефинирано сопственичко право (Поп-Георгиев, 1956: 13-56). Паралелно со слабеењето на османлиската држава, кон крајот на XVIII и првата половина на XIX век, се создаваат предуслови за промена на сопственичките односи и аграрниот систем. Како резултат се создава т.н. чифлик-сајбијски систем, кој се темелел на неприкосновеноста на приватната сопственост врз земјишните поседа, а главната одлика е создавањето на големосопственичките поседа уште попознати како чифлици (Ibidem, 57- 125).

Султанот и административниот слој не формирале класа која ќе зависи од продукцијата, туку која истата ќе ја користи за сопствени цели. Консеквентно, релациите на Султанот со управувачкиот државен механизам биле втемелени на лојалноста и почитувањето на авторитетот на надредениот. Бирократскиот апарат кој имал директни релации со економијата ги диктирал и економските услови на развој. Бирократите како *Kazaasker* (началник на воениот суд)⁴, *Qadi* (судија на исламското право), *Defterdar* (министер за финансии), *Darphane Neziri* (министер на рудниците), *Gumruk Emiri* (управител на царините) и *Divan Beylikisi* (началник на Диванот), влијаеле врз определувањето на економските

---

² Не може да има кралска власт без војска,
Не може да има војска без богатство,
Рајата го создава богатството,
Султанот ја држи рајата со праведно владеење,
Правдата бара хармонија во светот,
Светот е градина, нејзините сидови се државата,
Потпора на државата е верскиот закон,
Нема поддршка на верскиот закон без кралската власт (Јелавич, 1/1999: 51).

³ Должностите на оваа категорија на население било собирање на даноците од селаните и обезбедување на војска (*sebeli*), особено во услови на војна.

⁴ Во суштина неговите ингеренции биле значително пошироки, при што тој де факто раководел со целиот правосуден систем.

активности. Ваквата состојба на доминација на султанот се одржувала до XVI век, по кој период султанот станал марионета во рацете на моќните административни и воени авторитети. Во рамките на строгата бирократска традиција развивана со институционализацијата на државата, не постоела можност за доминација на одредена група врз центарот на државата. Притоа најмоќната институција, покрај војската, била токму бирократијата (Ibidem). Исто така, значајна институција е т.н. Dragoman или преведувач, кој имал значајни ингеренции во сферата на надворешната политика, а многу често ваквата улога била вршена од христијани или конверти (Vucinich, 1965: 27).

Административно, Империјата била поделена на провинции кои директно биле управувани од престолнината, потоа вазалски територии подложени на плаќање на данок и земји кои уживале посебен статус. На пример, во Европа, Трансилванија и Унгарија биле кралства, Дубровник (Ragusa) република, Влашко и Молдавија принципати, Црна Гора (Karadag) теократски принципат, а Света Гора на Атос била црковна република. Секоја провинција била подложена на плаќање на годишен данок (irsaliye) на Султанот. До 1517 година, Османлиската Империја била поделена на европски и азиски административни и воени региони т.н. беглегебеглуди (beylerbeylik). Во XVI век постојат девет вакви административни области, на чело со гувернери-беглегебегови. Секоја ваква територија била поделена на санџаци или провинции, на чие чело стоел санџакбег, а значајна улога имале и локалните судии или кадии (Ibidem, 27, 29).

Провинциите биле поделени на судски околии, т.н. кадилаци, кои биле единици кои имале ингеренции исклучиво во рамките на судската власт. Најмалите територијално- административни единици биле нахиите. Во рамките на административната управа биле вклучени и началниците на општините (комуни) субашии и војводи, или типично христијанските претставници, како што се кнезовите и коџобашиите, кои заедно со воените официјални претставници сераскер и черибаши биле потчинети на санџакбегот. Најмалите административни ентитети биле градовите (shehir), малите градови (kasaba), општините (belediye), пазарите (bazar) и селата (kariye). Најчесто градовите биле поделени на квартави (mahala), а во ерата на реформите, во 1845 година, големиот везир Решид Паша организирајќи ја локалната администрација во провинциите и областите ги промовирал институциите како Советот - Меџлис (Mejlis)⁵, гувернер – Валија (Vali),

---

⁵ На пример во составот на Солунскиот вилает, во Управниот совет учествувале 6 лица по службена должност (валијата, наибог, мувтијата, грчкиот митрополит, мухасибот и мудирот на вакавскиот имот), потоа тројца муслимани и тројца не муслимани (двајца христијани и еден Евреин), како претставници на верските групи. Советите исто така имале и платен секретар од муслиманска вероисповест. Ова значи дека практично Меџлисот вообичаено броел од 8 до 11 членови (Поповски, 2009: 218, 219).

кои раководеле со територијалните единици наречени вилаети,⁶ кои пак биле поделени на помали области - санџаци (Ibidem). Според Законот за организирање на провинциите, секој санџак (liva) имал во својот состав повеќе кази, како судски единици. Сепак најмалата административна единица и понатаму останува нахијата. На ниво на вилаетот постоел совет *Idare Meclisi* (Идаре Меџлиси), кој имал значителни управни функции. Покрај овој орган постоел и општ вилаетски совет *Vilayet umumi meclisi* (Вилает умуми меџлиси), кој имал општи управни надлежности и извесни политички овластувања во сферата на законодавната иницијатива пред централната власт. Во градските општини постоеле совети кои се викале *Belediye meclisi* (Беледије меџлиси), а во селата *Intiyar meclisi* (Ихтијар меџлиси) или Совет на старците (Поповски, 2009: 219). Пасивното и активното избирачко право било достапно за секој машки член на заедницата кој имал над 18 години, но во пракса се избирале на угледните луѓе кои уживале авторитет во рамките на заедницата. Изборот на советот на санџакот бил посложен процес, кој се состоел од избор на членови од пониските единици, но и именување од страна на повисоката, со што се градел систем на контрола и рамнотежа (Hammer, 1979: 163, 364).

И покрај реформите, колективните претставнички тела имале советодавна улога, а фактичката власт и повисоките овластувања останале концентрирани во рацете на управителот на единицата. Во оваа смисла хиерархиската подреденост од вилаетот до селата ги опфаќала валијата, мутесарифот, кајмакот, мудирот, беледије реисот и мухтирот. Според Поповски незначителното симболичко учество на христијаните во рамките на повисоките административни инстанци, создале ситуација на апсолутна доминација на муслиманскиот конфесионален елемент, што било карактеристика и за судовите, каде најчесто доминирал редовниот судија (Поповски, 2009: 219, 220).

Според османлиската идеологија, општеството во Империјата било организирана според теоретски јасно воспоставена разлика меѓу владејачката елита, која има милитаристички призив и зависното население или раја, која е задолжена за плаќање на даноците. Владејачката елита, означена со термините “askeri” или „Османлии“ - *rag excellence* е во спротивност со обичниот клер и населението. Оттука на елитата се гледало како на заштитник на исламот, чувар на „класичната цивилизација“ и „великата традиција“ под закрила на исламските кодекси

---

⁶ Првите експериментални вилаети се наоѓале во рамките на Дунавските провинции (*Vilayet-I Tuna*). До 1865 година биле организирани четири вилаети, кои во 1867 биле дополнети со Едрене, Триполи и Дамаск. До 1871 г. во ваквиот тип на административна организација се вклучени и Солун, Бурса, Измир, Трабзон, вклучително и Крит. До 1876 година поголемиот дел од Империјата е опфатен со ваквата административна организација (Hammer, 1973: 364).

и султанот. Но, на ваквото ортодоксно гледиште импутирано од Западот се спротивставува Зурхер (Zurcher), кој се обидува преку да претстави нов поглед на Империјата како сет на вредности, поврзани со кохезивната сила на османлиските власти, која гради врски и успешно ги вметнува различностите, без разлика на нивното јазично или конфесионално потекло. Според ваквите погледи врските меѓу обичното население и елитите биле одржувани преку посредничките елементи на црковниот клер, бектешките редови, но и трговскиот и подоцна банкарскиот слој, кои не биле членови на категоријата *askeri* (Zurcher, 1998: 13-17).⁷

Османлиската идеологија ја истакнува ексклузивноста на врската меѓу владетелот и неговите поданици, при што првиот е носител на апсолутната моќ, а сукцеквентно на ова вторите се апсолутно потчинети. Но она што е значајно да се истакне е дека традиционалната османлиска власт сè до XIX век, оневозможувала развој на каков и да е компетитивен центар, како што е на пример аристократијата. Споредено со денешните, модерни нации - држави османлиската централна власт до претходно споменатиот период се разликува, главно, во однос на три карактеристики:

- Таа е квантитативно многу помала, а поради отсуството на дел од класичните институции, како што се: масовниот образовен систем, здравствен систем, развиена пазарна економија и сл. Ова не значи дека населението плаќа помали даноци за нејзиното одржување, пред сè поради распространетоста низ провинциите и на локално ниво, како и поради карактерот на воената организација;
- Второ, поради малиот административен апарат, централната власт не стапува, или ретко стапува, во директни релации со поданиците, туку истото најчесто се врши преку претставници избрани од различните структури на поданиците, како што се: парохиските свештеници или имамите, кај верските колективитети, големите мајстори кај гилдите, конзулите во името на странските граѓани, или шеиците во името на племињата. Ова се објаснува со фактот дека во предмодерните општества поединецот бил помалку индивидуалец, најчесто во поголем степен потчинет на колективитетите и групите на кои припаѓал;
- Не постои развиен концепт на еднаквост пред законите. Во рамките на модерната нација-држава последното се сведува на ниво на идеал, а не на реалност, но во рамките на Османлиската Империја не било дури ниту идеал. Пред законот различно биле третирани жителите на градовите, во однос на истите во руралните места; номадите различно од оние кои живееле постојано на едно место; жените од мажите; и

---

⁷ Околу проблемите на пристапот во проучувањето на османлиското наследство и релациите помеѓу владејачките елити и обичното население види (Neumann, 2002: 57-78) и (Matschke, 2002: 2002: 79-114).

она што се чини најзначајно, христијаните и Евреите имале поинаков третман во однос на муслиманите (Ibidem).

Правниот систем во доцната Османлиска Империја

Проучувањето на правниот систем во рамките на Доцноосманлиската ера опфаќа повеќе аспекти кои ги инкорпорираат реформите во рамките на Империјата и трансформацијата на целокупниот општествен контекст од класичниот империјален модел кон иницијацијата за создавање на модерна нација (нации) држава. Во основата на структурната поставеност на османлиското право во најголемиот дел од периодот на егзистирање на Османлиската Империја стоел султанот. Една од основните должности на султанот била да го чува верскиот и цивилниот закон. Со оглед на тоа дека социјалната правда и рамнотежа претставувале теориска основа на османлискиот систем, законите и нивното спроведување биле од примарно значење. Во сила биле два основни законски акти. Прв според значењето бил шеријатот, или верскиот закон на исламот, втемелен врз верските ракописи. Се сметало дека во Коранот, кој претставувал основен извор, се забележани зборовите на Господ. Верниците биле убедени дека тој содржи сè она што еден поединец треба да го знае за сопствениот живот и оние што управуваат со него.⁸ Шеријатот можел да се применува само за муслиманите.⁹ За да се дополни овој верски закон, што не можел да ги

---

⁸ Концептот на политичкиот систем на Исламот се базира на три фундаментални принципи: Таухид (монотеизам, еден Господ), Рисалад (пророштво, позиција на Мухамед) и Халифет (намесништво, репрезентација на Господ на земјата). Оттука, исламската религија содржи два карактеристични принципи: 1- воспоставува баланс меѓу духовното и материјалното; помеѓу телото и душата; 2- исламот е универзална религија и според неа сите верници се браќа и се еднакви, без разлика на класата, расата или јазикот (Демири, Бејтула, 2008). Некои аспекти на исламот како политичка парадигма. Скопје: Докторска дисертација, Институт за социолошко и политичко-правни истражувања, 4).

⁹ Главната правна карактеристика на димите во раната исламска држава бил посебниот данок кој им бил наметнат. Во османлиската држава *арачот* (земјишна такса подоцна преиначена во *џизие*, а потоа во XIX век во *бедел* –и *аскери* или плаќање во замена за воена служба) бил плаќан очигледно само од една третина од населението во димите. Многу христијански групи како што се дервенциите, доганциите, војници, кои вршеле низа услуги, биле изземени од данокот како што биле и нивните муслимански противници. Сепак, христијаните по градовите како што се Котел, Грабово, Калофер и Клисуре во Бугарија биле изземени од данок поради услугите (безбедност, одржување на патиштата и мостовите, лов со јастреби) кои ги нуделе на државата. Други градови кои се занимавале со обработка на метал, како што се Кратово, Самоков и Тешеве имале посебен даночен статус (интересно е да се напомене дека од почеток овие градови играле важна улога во трансформацијата на милетот и развојот на народна култура во XVIII и XIX век). Немуслиманските жени, децата, немоќните мажи, остарените и робовите, како и членовите на видните фамилии во служба на владата биле исто така изземени од данокот. Последователно, многу е тешко да се тврди дека фактот да се биде немуслиман би значело автоматски дека една индивидуа има дими статус. Повеќе би било точно да се тврди дека административната улога на индивидуата кој го одредува неговиот даночен статус, би го одредила и неговиот социјален статус и во отоманското општество и во неговиот милет (Karpat, 1982: 152).

опфати сите детали на менливиот политички живот на државата, султанот можел по своја волја да формулира закони или кануни. Во практика тие биле формулирани од неговите помошници, а потоа одобрувани од султанот. Потоа биле објавувани во вид на царски декрети, односно фермани. По своето стапување на власт, секој султан бил обврзан да ги потврди чекорите кои ги презел неговиот претходник (Јелавич, 1/1999: 47).

Хиерархиската организираност на судската власт вклучувала двајца судии или кади аскери (*kadı asker*),¹⁰ на кои биле потчинети кадиите од повисок ранг (великите мули - *Molla*) кои биле распоредени во поголемите градови. Следниот хиерархиски ранг им припаѓал на кадиите, а во најмалите окрузи биле обичните судии со нивните помошници (наиб - *naib*). Секој санџак бил поделен на судски окрузи или кадилаци, на чие чело стоел кадијата - судија. Секој судија бил класифициран во рамките на неколку степени, а во европскиот дел на Империјата постоеле девет вакви нивоа. Судиите биле назначувани од османлиските власти, а замениците на нивни предлог ги потврдувал кади аскерот. Освен класичните судиски задолженија, тие имале ингеренции во делот на супервизија на административните власти, но исто така и во однос на земјишната и даночната политика на локално ниво. Во пракса, на претходно споменатите судии асистенција им давале муфтиите, кои во основа требало да бидат одговорни за религиските прашања (Vucinich, 1965: 38-40).

Во класичниот период, односно периодот пред спроведување на реформите во Империјата во XIX век, исламскиот закон доминирал во правниот систем на Османлиската Империја. Споменатото дотолку се однесува на приватното право, кое во главно ги вклучува начелата на четирите основни извори: Коранот (*Koran*), Суна (*Sunna*) (предвидувања на Мухамед), Ихма (*icma*) (ставови на муслиманските учени) и Кијас (*kiyas*) (аналогии). Османлиските султани во принцип не се мешале во пресудите донесени од кадиите (судии) во сферата на приватното право, освен во случаите кога истите биле неправедни, при што султанот се јавува како заштитник на шеријатот. Поради ова исламското право преовладува во османлиската општествена пракса во полето на личното право, стварното право, семејството, наследството, облигациите и трговското право. Но она што мора да се истакне е дека немуслиманите не подлежат на ова право и биле субјекти на полето на приватното право на правилата на нивните религиозни заедници (Bozkurt, 2007: 115, 116).

Во полето на јавното право постои сосема поинаков развој во нормативниот пристап. Исламскиот закон има изразено индивидуалистичка

---

¹⁰ Вклучувале еден судија за Анадолија и еден за Румелија.

природа, а во Коранот постојат само мал број на правила од областа на јавното право. Поради ова во различни земји правилата на исламското право различно се усвоени или имплементирани. Муслиманските монарси кои заедно со муслиманите владееле со поданици со различна религиска определба и потекло усвоиле промени во однос на јавното право од чисто политичко прагматични причини во името на „интересот на државата“, т.е. (Империјата) и развиле нови типови на институции. Биле промулгирани закони базирани на обичајното право и традициите на земјите кои биле освоени и се во име на јавниот интерес било обезбедено истите да не се во спротивност на шеријатот. Консеквентно, правилата на јавното право, особено во областите на оданочувањето и земјишното менаџирање биле приспособени во однос на секоја исламска држава, па и во рамките на Османлиската Империја (Ibidem, 116, 120).

Со цел да се пополни правниот вакуум во областа на јавното право, османлиските султани создавале локални *sui generis* договори, со кои државата, која имала силна централна администрација, законодавството го претставува во форма на израз на волјата на султанот кој го делегира сиот авторитет во форма на правила и норми од областа на јавното право (декрети, едикти и сл.). Притоа се внимавало легислативната моќ на султаните да не оди во насока на кршење на религиозните норми на шеријатот. Законот наметнат од авторитетот на султанот се нарекувал *Orfi hukuk* или непишан закон. Додека наметнувале нови правила кои биле темелени на апсолутната моќ, султаните применувале различни стратегии во однос на различните провинции, притоа издавајќи фермани кои обезбедувале зачувување на локалните традиции и правни принципи. Оттука османлиското јавно право содржело правила произлезени од локалните традиции и култури, кои егзистирале паралелно со принципите елаборирани како легислативна моќ на султанот. Понатаму, Османлиската Империја одела по стапките на византиската, балканската и монголската традиција, кои заедно со турските и исламските институции ја создавале генералната слика за политичкиот систем на уредување (Ibidem).

Во рамките на научните кругови се води дискусија околу карактерот на османлискиот правен систем. Природата на правниот систем е определена со шеријатското право и обичајното право и т.н. *Kanuni*, но се чини тешко е да се определи кој од овие два сегменти има доминирачка позиција. И додека постои мислење дека кануните претходат на шеријатот и во голема мера доминираат во рамките на правниот систем, постојат мислења кои тврдат дека особено во рамките на казненото право доминира шеријатското право (OSUN, Alam, 1261,1262).

По периодот на XIX век, во ерата на танзиматот биле направени извесни измени во принципите на пристап кај правниот систем во

Империјата, при што биле имплементирани закони усвоени под влијание на Западот, со значајни измени во исламското право. Понатаму, накратко ќе се осврнеме на неколку од поважните правни гранки во периодот на Доцноосманлиската Империја.

- **Конституционото (Уставно) право**

Уставот е основен правен документ, кој ја регулира фундаменталната структура на државата и релациите на институциите во таа држава.

Првиот Устав во Османлиската Империја (Kanun-u Esasi) е прокламиран од султанот Абдулхамид II во 1876 година.¹¹ Овој Устав бил усвоен во времето на претседавањето на Митхад Паша под влијание на белгиски и пруски конституциони извори. Според овој Устав, суверенитетот е одржуван од османлиската династија, а за изборот на султан важи правилото на примогенитура. Членот 113 од истиот Устав не вклучувал гаранции за индивидуалните слободи и права, а султанот стоел на чело на законодавната и извршната власт.

Законодавната моќ била проширена и во однос на Османлискиот парламент кој вклучувал Претставнички дом (Meclis-i Mebusan), Дом на првенците (Meclis-i Ayan) и ексклузивната моќ била проширена на султанот и Советот на министри. Султанот имал моќ да ја надгледува работата на извршната и законодавната власт.

Судската моќ била проширена на религиските и регуларните судови кои биле формирани во согласност со новите закони. Со цел да се обезбеди спроведување на правдата во однос на високите официјални лица бил воспоставен Врховен суд.

Во рамките на деветнаесетте поглавја и 119 членови на Уставот биле гарантирани фундаменталните права на слобода на изразување, собирање и здружување на граѓаните. Даноците се однесувале подеднакво на сите граѓани, а образовниот систем бил ставен под државна супервизија и заштита.

Краткорочното опстојување на овој Устав (од 23 декември 1876 г. до 14 февруари 1877 г.) оневозможила истиот да заземе поголема улога во општествениот живот, а наредниот Устав бил усвоен дури 1908 г.

---

¹¹ Уставот бил донесен под директна интервенција на надворешниот фактор виден во лицето на големите сили и истиот имал краток век на постоење, без да има некакво позначајно влијание; види (Hammer, 1979: 453-457; Matuz, 1992: 143- 146).

Следејќи ја прокламацијата на Вториот парламентарен уставен систем во 1908 година, моќта на султанот била значително ограничена за сметка на Парламентот. Но, и овој систем исто така не опстојал подолг период, задржувајќи се до прогласувањето на Турската Република во 1923 година (Bozkurt, 2007: 120,121).

- **Кривичното право**

Во периодот пред спроведувањето на реформите биле направени извесни отстапки во однос на воспоставувањето на кривично-правните норми и во однос на не вклучување на исламското право. Првиот Кривичен закон датира од 3 мај 1840 година во ерата на воспоставување на масовни реформи во рамките на османлискиот правен систем, при што претходно усвоените закони кои произлегувале од одлуките на султанот и врховниот муслимански клер (Ulema) и се однесувале на подаништвото, биле заменети со Кривичен законик кој ги вклучувал сите граѓани.

Принципот на „казна за сите оние кои направиле криминално дело, без разлика на нивниот статус, обсири, поврзаност, пријателство или ранг“ е изразен преку констатацијата дека *„сите се еднакви, тргнувајќи од големиот везир, па сè до овчарите во планините“*. Казните, заедно со кануните и обичајното право се систематизирани во рамките на овој законик. Но сите кривични дела кои барале примена во праксата се уште не биле опфатени во целост. Спроведувањето на истоветни санкции за секое кривично дело предизвикало проблеми во практичната имплементација. Кривичните дела за кои била предвидена смртната казна биле внесени во законикот, но при спроведувањето било потребно одобрување од султанот.

Во 1851 год., нов Кривичен закон бил означен како „Kanun-u Cedid“, а најважниот новитет бил во воведувањето на концептот на јавен процес на судење во рамките на османлискиот правен систем. Според овој принцип, во државата е оневозможено спроведувањето на „талионското право“, а државата се јавува како извршител на санкцијата. Во законот прекршоците се поделени во три групи: 1) Злосторства сторени против безбедноста на животот и личноста на граѓаните; 2) Злосторства против честа и достоинството на граѓаните; и 3) Злосторства против имотот на граѓаните. Во 1855 година е пропишан Закон во функција на борбата против корупцијата. Во 1858 година новиот Кривичен законик, базиран на Францускиот кривичен закон од 1810 година, е дополнет со извесни обичајни правни норми во деловите каде што истото било потребно (Ibidem, 121, 122).

- **Закони за судската процедура и судската организација**

Во 1879 година бил преведен и промовиран Францускиот закон за судската процедура од 1808 година. Овој закон се спроведувал во кривичните судови и јавните процеси на османлиската судска организација. Во меѓувреме шеријатските судови биле реорганизирани, а за „кадиите“ - судии биле отворени специјални курсеви.¹² Со промовирањето на Законот за организација на судовите во 1879 година, биле предвидени организацијата на судовите, јавните судења, статусот на судиите, службеници за спроведување на казните и паричните казни. Исто така адвокатурата почнала да го зазема своето место како правна институција.

Во периодот на реформите Кривичниот суд (Meclis-i Tahkikat-истражен судски орган) бил воспоставен во Истанбул. Вакви судови во краток временски период биле отворени и во рамките на провинциите. Претседателот на судот истовремено бил и провинциски гувернер, а членовите на истиот биле селектирани од гувернерот. Санкцијата била спроведувана веднаш по пресудата, а во однос на смртната казна постоела можност за второстепен процес на жалба до Жалбениот суд, што сепак во праксата било видоизменето со обраќање кон Судски трибунал (Divan-i Ahram-i Adliye) кој во праксата бил чисто административна институција. Сепак ваквите санкции можеле да бидат спроведени само со одобрување од султанот.

Како дополнение на кривичните судови, биле воспоставени и трговски судови, надлежни за трговските спорови. Номинативно, ваквите судови биле под надлежност на Министерството за трговија, а членовите на судовите биле избирани од страна на гилдите и претставници на трговците. Во 1848 година повторно под истото министерство биле воспоставени трговски судови со 14 членови. Половината од овие членови биле граѓани на Османлиската Империја, а другата половина претставници на странските трговци. Проширувањето на надлежноста на судовите во државата во однос на странците, како конзуларните судови, кои оперирале врз основа на дадени капитулации, претставувале ограничување за државната моќ. Во сличен контекст биле воспоставувани и граѓански судови за решавање на спорови во областите на приватното право во однос на немуслиманските османлиски граѓани (Ibidem, 122,123).

Сублимирајќи ја судската организација во доцноосманлискиот период, Поповски зборува за нееднаквиот третман на немуслиманите

---

¹² Т.н. Ханафи (Hanafi) судски школи ја обезбедувале обуката на идните кадии (OSUN, Alam, 1261).

и муслиманите, што произлегувало од муслиманската доминација, а конкретната дискриминација може да се забележи преку:

- Фактот што најчесто редовните судии биле муслимани, а христијаните симболично биле претставени во рамките на редовите на судиите поротници;
- И покрај реформите во пракса постоела нееднаквост, а изјавите на муслиманите секогаш имале поголема правна сила;
- Не се земале предвид обвинувањата на немуслиманите во однос на муслиманите, па ниту документираните тврдења (Поповски, 2009: 220).

Ваквите односи во судството биле типични за Шеријатскиот суд (Mahkeme-i Seri'i), но исто така постоеле во рамките на Граѓанскиот оддел (Hukuk Dayresi) и Кривичниот оддел (Ceza Dayresi), било да се однесувале на пониските (Bidayet Dayresi), па сè до највисокиот суд (Temyiz-i Hukuk, односно Дава Меџлиси (Ibidem).

Поради ова христијаните често преферирале споровите да ги решаваат во рамките на црковната автономија на општините. Особено во раните периоди на егзистирање на Империјата значајни биле судските ингеренции кои ги уживале христијанските поданици, а подоцна и граѓани во рамките на нивните конфесионални заедници. Црквата имала јурисдикција над голем број на прашања, вклучувајќи и прашањата во врска со бракот и семејството и особено над трговските случаи на спорови во кои биле вклучени исклучиво христијани.¹³ Иако кривичните случаи, како што се убиства и кражби, теоретски биле под контрола на муслиманскиот правосуден систем, православните совети често пати ги решавале ваквите случаи, доколку во истите не бил вмешан муслиман. Во спроведувањето на правдата црквата ги засновала своите одлуки на Канонското право, Византиското статутарно право, локалните обичаи и врз основа на црковните ракописи и традицијата. Црковните совети можеле да донесат пресуди, како што се: казна затвор, парична казна и егзил, како и лишување од светите обичаи и екскомуникација. Дел од овие казни мерки се задржале сè до крајот на Империјата. Христијанското население претпочитало да побара засолниште во овие судови, каде им се судело на рамноправна основа, а нивното сведочење имало поголемо значење (Јелавич, 1/1999: 59, 60).

---

¹³ Широката јурисдикција во граѓанските и црковните работи која ѝ се наметнала на православната црква преку милетскиот систем е добро и прецизно изнесена во жалбата на бискупот Теофинос од Кампанија во неговиот Номикон од 1788 г.: „во деновите на христијанската империја... свештениците раководеле само со свештенството и црковните работи, и не се мешале во граѓанските проблеми... Сега, сепак, ... провинцијалните свештеници преземаат световни парници и судења, поврзани со наследство, долгови и од речиси кој било аспект на христијанскиот граѓански суд“ (Klog, 1982: 34,35).

Во 1861 година биле воспоставени трговски судови кои биле составени од претседавач, двајца постојани членови и двајца непостојани, а била утврдена и второстепена истанца во Истанбул. Во 1871 година овие судови од јурисдикцијата на Министерството за трговија се префрлени во Министерството за правда. Во 1864 година биле воспоставени и трговски провинциски судови кои се однесувале и на муслиманите и на не муслиманите, а биле нарекувани регуларни (Nizamiye) судови, со кои претседавал верскиот судија (Кадија).

Во 1868 година, Судскиот трибунал (Divan-i Ahkam-i Adliye) почнал да функционира како повисок суд во однос на регуларните судови. Овој суд како членови вклучувал и муслимани и немуслимани. Во 1868 година регуларните судови биле реструктурирани во супобласти и суподдели. Последните имале функција на жалбени судови во однос на пониските судови.

Во 1869 година во Истанбул се воспоставени првите училишта за обучување на идните судии, кое во 1890 година било проширено во рамките на Училиштето за науки (Dar ul Funun). Но, и покрај сите напори и реформи и понатаму продолжуваат да функционираат различни видови на судови (шерифатски, судови на заедниците и конзуларни судови), што оневозможува унификација на османлискиот правен систем (Bozkurt, 2007:123-125).

- **Административно право**

Кога се зборува за административното право треба да се спомене т.н. Висок правен трибунал (Meclis-i Valay-i Ahkami Asliyye) воспоставен за време на владеењето на султанот Мехмед Втори. Во 1854 година задачата за создавање на закони е префрлена на Комитетот за високиот трибунал за реформи. Во 1861 година е воспоставен и трет суд, т.н. Суд за судски случаи (Meclis-i Ahkam-i Adliyye), кој бил поделен во три оддели: првиот надлежен за спроведување на административните работи, вториот со задача за подготвување на закони и правилници и третиот, за имплементација на административниот закон. Во 1868 година, оваа институција е реорганизирана во Висок трибунал на правдата, Жалбен суд и Државен суд (Ibidem, 125).

- **Земјишно право**

Османлиските земјишни поседи во т.н. Тимароспахиски систем, долго време биле основа на административната, воената и економската структура на земјата. Јавната, државна мириска земја била користена

за распределба во рамките на тимарите и зиаметите. Во ерата на административните реформи во рамките на Империјата, Тимаро-спахискиот систем бил заменет со Чифлик-сајбискиот. Во 1858 година со т.н. Земјишен декрет (Рамазански закон) и де факто била утилизирана новата состојба, а законскиот вакуум во однос на земјишниот закон бил пополнет. Законот содржи 132 члена, со кои земјата е поделена во пет категории: приватна сопственост, државна земја, подарена земја, земја под надлежност на законот (напуштена земја) и земја која не ја користи никој за некаква специфична цел (ibidem, 125, 126).¹⁴

Литература:

- Boskurt, G. 2007. Review of the Ottoman Legal System. See <http://osun.org>
- Брејлсфорд, Х. Н. 2003. *Македонија*. Скопје: Култура.
- Vicinich, Wayne, S. 1965. *The Ottoman Empire, Its Record and Legacy*. Princeton, New Jersey, Toronto, London, Melbourne: D. Van Nostrand Company, Inc.
- Демири, Бејтула. 2008. *Некои аспекти на исламот како политичка парадигма*, докторска дисертација. Скопје: Институт за социолошко и политичко-правни истражувања.
- Zurcher Erik, J. 1998. *Turkey, A Modern History*. Taurus and Co Ltd.
- Јелавич, Б. 1999: *Историја на Балканот, том први*. Скопје: НИК Лист.
- Karpat, K. H. 1982. „Millet and Nationality: The roots of the Incongruity of Nation and State in the Post- Ottoman era“. In Braude B. & Lewis B. (ed.), *Christians and Jews in Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. NY: Homes & Meier.
- Klog, R. 1982. „The Greek Millet in Ottoman Empire“. In Braude B. & Lewis B. (ed.), *Christians and Jews in Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. NY: Homes & Meier.
- Matuz, J. 1992. *Osmansko carstvo*. Zagreb: Skolska Knjiga. OSUN, Alam, Lubna, A. „Keaping the State Out: The Separation od Law and State in Clasical Islamic Law“. See <http://osun.org>
- Matschke, Klaus-Petar. 2002. „Research Problems concerning the Transitions to Turkokratia: The Byzantinist Standpoints“. In Faroqhi S. and Halil Inarclie (ed.). *The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, Vol. 25. Leiden, Boston, Koln: Brill.
- Neumann, Ch. 2002. „Bad Timmes and Better Self: Definitions of Identity and Strategies For Development of Late Ottoman Historiography, 1850-1900“. In Faroqhi S. and Halil Inarclie (ed.). *The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, Vol. 25. Leiden, Boston, Koln: Brill.

---

¹⁴ Види, Видови земјишна сопственост во Македонија според Земјоделскиот закон од 1858 год. (Лапе (ур.), 1976: 110-113).

Поповски, В. 2009. „Танзиматските реформи и статусот на македонскиот народ во Турската Империја во втората половина на XIX и во почетокот на XX век“. Во *Годишен зборник на Правниот факултет*, Година 1, Volume I. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Правен Факултет.

Hammer, Joseph von. 1979. *Historija turskog Osmanskog carstva*, 3. Zagreb: Ognjen Prica.

МЕРКИ НА ОДБРАНА НА АКЦИОНЕРСКИТЕ ДРУШТВА ОД ПРЕЗЕМАЊЕ КОНТРОЛА

Апстракт: Во модерното компаниско право и корпоративна практика, мерките на одбрана од непријателско преземање претставуваат најсложената и најкомплексната материја во рамки на преземањето. На значењето и комплексноста на проблематиката укажува и фактот што на ниво на ЕУ на прашањето му е посветена цела директива. Мерките на одбрана во одделните правни системи се развиваат паралелно со офанзивната стратегија на потенцијалните преземачи на контрола. Ова од причина што мерките на одбрана се реакција на обидот потенцијалниот преземач да ја преземе компанијата спротивно на интересите на акционерите и управата. Развојот на мерките на одбрана е во непосредна врска со политиката што определена држава ја креира во однос на ова проблематика. Искуствата покажуваат дека земјите кои се повеќе отворени за влез на странски капитал акцентот го ставаат на развојот на преземањето односно пазарот на корпоративна контрола. Во секој случај, на становиште сме дека секое преземање кое реално е во интерес на друштвото и акционерите би требало да се поддржува. Ова во смисла на тоа што голем број од мерките на одбрана претставуваат вештачка творба на менаџментот на компанијата преку која исклучиво се штитат личните позиции на директорите. Оттука сметаме дека злоупотребата е доминантна кога станува збор за креирањето дефанзивна стратегија од страна на органот на управување.

Клучни зборови: *пријателско преземање, непријателско преземање, мерки на одбрана*

MEASURES OF DEFENSE OF JOINT STOCK COMPANIES TAKING CONTROL

Abstract: *Defensive measures* from hostile takeover in the frame of natty company law and corporate practice, represent one of the most complexity subjects in the area of taking over. Confirmation about the significance and the complexity of this subject is the fact that a whole directive on the level of EU is dedicated to this problem. Together with the progress/evolution of *Defensive*

measures, the companies (*whish might be a subject of takeover*) are developing their own offensive strategy from taking over. This is because the *defensive measure represents* reaction of the attempt of taking over certain company against the interst of the shareholders and board. The development of this subject is in direct concetion with the state policy that one country is creating in this area. The experiance in this sphere demonstrates that the countries open about foreign capital put the accent on corporate control.

In any case, our standpoint is that any undertaking which is in accordance with the company interest and shareholders have to be uphold. More accuracy, the greatest part of the *defensive measure services to protect personal interest of the board*. Therefore, we assume that the misuse is dominant when we took about defensive strategy from the management.

Key words: *Friendly takeover, unfriendly takeover, Defensive measures*

Вовед

Пристапувањето кон анализа и елаборирање на прашањата за „непријателското преземање“ (*hostile/unfriendly takeover*) и „мерките на одбрана“ (*defensive measures*) бара темелно проучување на ова сложена и контроверзна проблематика. Имено, бројните практични проблеми, неусогласената судска практика и непостоењето на соодветни/конкретни законски решенија на полето на преземањето, предизвика широки и суштински дискусии во рамки на повеќето земји-членки на Европската заедница и Европската комисија. Во компаративно правната литература и легислатива егзистираат повеќе хетерогени решенија на полето на преземањето. Токму хетерогеноста на решенијата од поединечните правни системи/законодавства претставува научен стимуланс/предизвик за пристапување кон продлабочена анализа и конструирање на едно оптимално *de lege ferenda* решение.

За таа цел авторот, пристапил кон употреба на методите на анализа и синтеза, со посебен акцент на компаративниот метод како доминантен во разработувањето на поимот и видовите мерки на одбрана. Актуелноста и комплексноста на проблематиката – „мерки на одбрана од преземањето контрола“ – најилустративно преку случајот *Gucci v. LVMH (Moët Hennessy Louis Vuitton SA)* – неуспешниот обид на *LVMH* за преземање на *Gucci*.¹

---

¹ Види повеќе: Радовић В., Мере одбране акционарског друштва од преузимање контроле, Београд, 2008, стр. 1.

1. Поим и основни карактеристики на мерките за одбрана

Непријателското преземање (*преземање на акционерско друштва спротивно на волјата на управата на друштвото*)² претставува материја што го привлекува вниманието на поширок круг интересенти – *адвокати*, банки, брокерски куќи, инвестирачки компании итн. Во современата правна теорија, под околот на ова прашање, посебна/нова димензија добива материјата „*мерки на одбрана од непријателско преземање*“ на што ќе го фокусираме нашето внимание во овој труд.

Современата компаративна регулатива во поглед на ова проблематика утврдува две спротивставени тенденции, оставајќи простор за модифицирање на егзистирачките решенија зависно од потребите на општествено-економскиот развој. Ова е во смисла на тоа што одделни правни системи манифестираат тенденција на *ограничено дејство на мерките на одбрана, наспроти законските решенија кои форсираат нивна широка употреба*.

Суштината на проблематиката лежи во утврдувањето на границите на органот на управување, при изготвувањето на дефанзивната стратегија односно преземањето мерки на одбрана од контрола. Спроведувањето теоретска анализа на проблематиката и истражувањето на нејзините практичните аспекти покажува дека овие границите се движат - *од принципот на неутрална управа (рестриктивна регулатива) до принципот на слободно одлучување (либерални позиции/право на вето)*. Понатаму, се поставува прашањето - *дали преземените мерки на одбрана се во согласност со законот, статутот на друштвото и спецификите на правилата за преземање*?!

Одговорот на прашањето е врзано за политиката што државите ја спроведуваат кога станува збор за тоа – *дали државата стимулира развој на пазарот на корпоративна контрола или развој на мерките на одбрана од контрола*.³

Во деловната практика егзистираат хетерогени мерки на одбрана од преземање и нивни варијации, чии број во континуитет се зголемува и го отежнува нивното класификацијање и детерминирање.

---

² Steinbächer J., *Defense Strategies against Hostile Takeovers*, International University of Monaco, 2007, p.

³ Стимулирањето на пазарот на корпоративна контрола е карактеристично за државите кои се отворени за странски инвестиции и развој на внатрешната економија. Земајќи го предвид фактот дека за развојот на една внатрешна економија неопходно е нејзино учество на заедничкиот светски пазар (*секој затворен систем е осуден на изумирање*), јасно е од каде генерира потребата од стимулирање на пазарот на корпоративна контрола.

Детерминирањето на поимот „мерки на одбрана“ претставува комплексна задача. Генерално утврдено правило е дека под поимот „мерки на одбрана“ се подразбираат дејствијата кои органите на акционерските друштва ги преземаат во границите на своите овластувања, а кои по својата природа се подобни да го оневозможат или отежнат преземањето контрола.⁴ Со цел правилно сфаќање на поимот мерки на одбрана од контрола⁵ тргнуваме од анализа на прашањето – кои се основните мотиви на определено трговско друштво да упати јавна понуда за преземање? Понатаму, како понудувачот оценува кој момент е најпогоден за поднесување формална понуда за преземање? Искуствата од деловната практика покажуваат дека детерминирањето на вистинските мотивите на преземачот секогаш е *ex post*. Ова, во смисла на тоа што понудувачот настојува во моментот на поднесувањето јавна понуда за преземање, своите вистински мотиви да ги прикрие обидувајќи се формално да манифестира оправдани причини за преземањето. Генерално утврдено правило е дека – потенцијалните преземачи при градењето на стратегијата за преземање тргнуваат од желбата за удвојување на профитот, промена на неефикасната управа, желба за создавање на корпоративна империја, експлоатација на преземеното друштво во смисла на користење на неговите ресурси, желбата да се создаде синергична добивка итн.⁶ Не ретко во деловната практика, преземањето произлегува од желбата на понудувачот да го отстрани влијанието на својот конкурент како би ја зајакнал својата позиција на пазарот. Од друга страна, можноста неефективното работење на менаџерскиот тим да се санкционира преку преземањето контрола во друштвото од страна на трето лице, претставува осигурувачки момент за интересите на акционерите. Во ова смисла, институтот „преземање на контролата во акционерските друштва,“ претставува прекрасен начин да се провери/исконтролира неефикасноста на менаџментот и се третира како посебно важен дисциплинирачки механизам на пазарот.⁷

---

⁴ Радовиќ В., *op. cit.*, стр.17.

⁵ Определен трговски субјект во правниот прометот поседува контролно капитално - учество во моментот кога купените хартии од вредност му овозможуваат одлучувачко влијание врз управувањето и водење на деловниот потфат на друштвото.

⁶ Под синергија (*синергиски ефект*) во правната теорија се подразбира здружување на деловните капацитети на две правни лица (*компанији*) и координирање на нивните правни дејствија во насока на зголемување на нивниот профит.

⁷ Vuxbaum R.M., *European business law: Legal and Economic analyses on integration and harmonization*, New York, 1991, p. 383.

2. Видови мерки на одбрана на целното (*target*) друштво

Во правната теорија и корпоративната практика егзистираат и се применуваат голем број „мерки на одбрана“ од непријателско преземање усвоени од страна на управата или акционерите на друштвото (бел витез, златен падобран, отровни пилули, договор за ограничување на правата на акционерите за стекнување акции, зголемување на основниот капитал на акционерските друштва преку емисија на одобрени акции, заемно капитално-учество, исплата на меѓудивиденда, принудна куповина на сопствени акции и противпонида, плурална акција, винкулација на акциите, одредувањето максимален број гласови за акционерите, одредувањето квалификуван кворум за донесувањето определени одлуки итн.). Комплексноста во класифицирањето на мерките произлегува од нивниот енормно брз развој и многубројноста на критериумите врз основа на што се врши нивното класифицирање. Анализата и елаборирањето на сите горенаведени мерки во рамки на еден труд технички не е возможно, па следствено, ќе пристапиме кон елаборирање на некои мерките на одбрана атрактивни⁸ за управата и акционерите.

2.1. Мерки на спречување и отежнување на контролата врз акционерските друштва

Во правната литература, врз основа на критериумот моќ/јачина на мерките на одбрана се прави дистинкција помеѓу мерките кои дејствуваат во насока на спречување на преземањето и мерките кои го отежнуваат преземањето. Попрецизно, класификацијата се заснова на последиците кои преземените мерки ги произведуваат на пазарот на корпоративна контрола. Во ова смисла, мерките кои го блокираат во целост преземањето се подведуваат во категоријата мерки на спречување, наспроти мерките кои го одложуваат преземањето и во теоријата се познати како мерки на отежнување на преземањето. Во деловната практика често издвојувањето на овие мерки во посебни категории е сложено. Ова е од причина што таргетираните друштва најчесто преземаат пакет мерки на одбрана, па следствено, оценувањето на моќта на секоја поединечна мерка технички е неизводливо. Во секој случај, теоретски, во групата мерки на одбрана кои го отежнуваат преземањето спаѓаат: *златни падобрани, отровни пилули, емисија на одобрени акции, исплата на меѓудивиденда, пронаоѓање бел витез итн.*

---

⁸ За органот на управување атрактивни се мерките за чија полноважност не е потреба дополнителна верификација од страна на акционерите.

2.1.1. Мерки на отежнување на преземањето контрола

а) Отровни пилули (*Poison pills*)

Големиот број непријателски преземања кои ја преплавија Америка во втората половина на XX век ја наметнаа потребата од конструирање посебен институт на компаниското право како одговор на прогресивната стратегија за непријателско преземање. Концепирани во 1982 година,⁹ отровните пилули несомнено претставуваат најкомплексните, истовремено и најнефективните мерки на одбрана, плод на американска корпоративна практика. Отровните пилули се одликуваат со неколку специфички/карактеристики кои ги дистингираат од останатите мерки на одбрана и врз основа на истите ја стекнуваат својата енормна популарност во корпоративната практика. Суштината на овој институт најдобро е прикажана преку следново: со непријателското преземање на таргетираното друштво со усвоени отровни пилули, преземачот ќе ги „проголта и пилулите“ чие „отровно дејство“ во значајна мерка ќе ја намали неговата капитална инвестиција и гласачки права.¹⁰ Кога станува збор за карактеристиките на отровните пилули како посебно значајни/модерни мерки на одбрана, првенствено се тргнува од издавањето варианти – хартии од вредност што на сопственикот му даваат право да купи акции. Варантите се издаваат на постоечките акционери. Истите преку поседувањето на овие хартии од вредност му даваат можност на сопственикот да купи акции по однапред одредена цена. Атрактивноста на овој вид мерки на одбрана посебно доаѓа до израз поради фактот што нивното полноважно правно дејство не е условено од согласноста на собранието на акционери. Во модерното компаниско право, под поимот отровни пилули не се подразбира само една одбранбена мерка, туку повеќе такви кои предизвикуваат слични правни последици. Моќта на отровните пилули се огледа во фактот што тие претставуваат силен одбранбен механизам што финансиски ги исцрпува потенцијалните преземачи и ги прави „лесен плен“ за трети (финансиски) моќни компании. Можноста одлуката за отровни пилули да се отповика остава простор за преговарање помеѓу потенцијалниот преземач и управата на друштвото. Во практиката, управата на друштвото честопати тактизира во смисла на тоа што во преговарачкиот процес го условува повлекувањето на одлуката со плаќање поголема премија од страна на преземачот. Издавањето варианти практично значи купување на акции по повластена цена односно со попуст. Ваквата привилегија се однесува на сите акционери без исклучок, освен, на потенцијалниот преземач на

⁹ DePamphills D.M., *Mergers, acquisition, and other restructuring activities*, Amsterdam, 2005, p. 108.

¹⁰ Радовиќ В., *op. cit.*, стр. 258.

контролата. Врз основа на ова се поставува прашањето - дали претставува дискриминација неможнoста да купи две за една акција преземачот на контролата во случај кога и тој поседува акции? Што се случува доколку прагот на активирањето на отровните пилули е 10% и по овој праг им се дава право на останатите акционери да купат акции по повластена цена, меѓутоа не и на потенцијалниот преземач на контролата во друштвото. На становиште сме дека ваквото решение отстапува од начелото на еднаквост на акционерите. Ова во смисла на тоа што потенцијалниот преземач на контролата поседува определен процент на акции кои му ги дава сите права како и останатите акционери. Оттука, секое поинакво постапување би значело негово дискриминирање. Во правната теорија, сепак, утврдено е становиштето дека решението е во функција на заштитата на правата на акционерите, па оттука, можнoста потенцијалниот преземач да го зголеми бројот на своите акции преку издадените варианти би значело отстранување/губење на целта на отровните пилули.

Отровните пилули (анг.*Poison pills/ep.Giftpillen*) се составен дел на најпопуларната класа мерки на одбрана од преземање. Нивната доминантност во деловната практика е последица на нивната ефикасност¹¹ во блокирањето на понудата за преземање од страна на потенцијалниот преземач. Сепак, моќта на отровните пилули се огледа во одложувањето на преземањето. *In ultima linea*, отровните пилули им служат на членовите од управата да го дестабилизираат преземачот и да го извлечат максимумот од нив во замена за загубата на нивните лични позиции. Конечно, отровното дејство на пилулите се сведува на изнудување што повисока премија за акционерите.

б) Зголемување на основниот капитал на акционерското друштво преку емисија на одобрени акции

Зголемувањето на основниот капитал на друштвото преку емисија на веќе одобрени акции претставува мерка на одбрана чија ефикасност е условена од повеќе критериуми. *Најпрво*, ефикасноста на мерката зависи од тоа кој орган е надлежен за донесувањето одлука за зголемување; *Второ*, за кој вид зголемување на капиталот станува збор; *Трето*, дали постоечките акционери имаат право на првенство при уписот на акциите итн. Од одговорите на овие прашања зависи моќта/ефикасноста на ова мерка како средство на одбрана од преземањето контрола.

---

¹¹ Ефикасноста на отровните пилули се потврдува преку бројот на усвоени отровни пилули од страна на трговските друштва во домашната и странска деловна практика.

Генерално утврдено правило е дека донесувањето одлука за зголемување на основниот капитал е во надлежност на собранието на акционери. Вакво решение предвидува и нашето позитивно право. Во ова смисла, *донесувањето одлука за зголемување на основната главнина* е во надлежност на собранието на акционери.¹² Меѓутоа, одлуката за зголемување на основачкиот капитал добива значење како мерка на одбрана кога е донесена од страна на органот на управување. Се поставува прашањето – постои ли законски основ во статутот на друштвото да се утврди можноста одлуката за зголемување на основачкиот капитал да биде во надлежност на органот на управување? И покрај генерално утврдениот став дека донесувањето на одлука за зголемување на основната главнина е во надлежност на собранието на акционери, во повеќето национални законодавства предвидена е можноста (кога станува збор за емитирање одобрен капитал) зголемување на основната главнина да биде во надлежност на органот на управување.¹³ Во ова смисла, (ЗТД, чл. 436/1) Органот на управување може да биде овластен со статутот најмногу за пет години по уписот на основањето на друштвото, односно за пет години по уписот на одлуката за измена на статутот во трговскиот регистар, ако оваа можност не била утврдена со статутот, преку издавање нови акции врз основа на влогови, да ја зголеми основната главнина до определен номинален износ (одобрен капитал).

Во правната теорија и деловна практика егзистираат три посебни начини на зголемување на основната главнина – зголемување на основниот капитал преку нови влогови; условно зголемување на основниот капитал и зголемување на основниот капитал од средства на друштвото. Во функција на градењето одбранбена стратегија на друштвото секој од утврдените начини на зголемување има свои предности и недостатоци. Искуствата од практиката покажуваат дека зголемувањето на основниот капитал на АД преку емисија на одобрени акции претставува најмоќниот инструмент

---

¹² Види (ЗТД, чл. 421/1) зголемувањето на основната главнина се врши со одлука на собранието за зголемување на основната главнина. Одлуката за зголемување на основната главнина има карактер на одлука за измена на статутот, освен одлуката за зголемување на основна главнина што органот на управување ја донел според одредбата на статутот за одобрен капитал.

¹³ Врз одлуката за проширување на надлежноста за донесување одлука за зголемување на основната главнина и врз органот на управување големо влијание изврши Втората директива на ЕУ 77/91 од 13 декември 1976 која се однесува на основањето на акционерските друштва, односно формирањето, одржувањето и промената на основната главнина на акционерските друштва (*Second Council Directive 77/91/EEC of 13 December 1976 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent*).

во рацете на управата. Основен предуслов за емитување акции врз основа на одлука на управата претставува постоењето одобрени акции. Бројот на одобрените акции на АД не може да биде поголем од 50% од бројот на издадени обични акции.¹⁴ Во ова смисла, (ЗТД, чл. 436/2) Номиналниот износ на одобриот капитал не може да ја надмине половината од основната главнина во времето кога е дадено овластувањето за условното зголемување на основната главнина. Понатаму, предуслов за полноважна одлука на управата истовремено претставува и постоењето на правото на првенство при запишувањето на новоиздадените акции сразмерно на учеството на нивните акции во основната главнина. Оттука, (ЗТД, чл. 421-а) при зголемување на основната главнина, акционерите имаат право на првенство за запишување на новоиздадените акции сразмерно на учеството на нивните акции во основната главнина на друштвото, без разлика на тоа дали новоиздадените акции се продаваат преку банка или преку друга финансиска организација. Конечно, предуслов за реализирање на овој инструмент на одбрана претставува овластувањето на управата да емитува одобрени акции.¹⁵

Донесувањето одлука за емитување на акции (одобрен капитал) целосно се коси со принципот на неутрална управа. Во ова смисла, забрането е издавањето нови акции во текот на преземањето контрола. Баквото решение посебно добива на значење поради фактот што Директивата на ЕУ за преземање во рамки на art. (9/2) содржи исто решение. Оттука, Директивата на ЕУ ја утврдува како недозволена одлука на органот на управување за зголемувањето на основниот капитал.

в) Златени падобрани (*Golden parachutes*)

Воведувањето златни падобрани во деловната практика како мерка на одбрана од преземањето контрола е последица на кадровските промени кои го погодуваат друштвото по завршувањето на постапката за преземање. Суштината на овој инструмент претставува гаранцијата која за определени членови на управата од таргетираната компанија произлегува врз основа на одлуката (план за заштита на лицата кои се во работен однос или некој друг договорен однос со друштвото) за усвојување на мерката – златен падобран. Со освојувањето на овој план за заштита, таргетираното друштво се обврзува на определени лица кои се во работен или друг договор со компанијата да им исплати определен изразито висок надомест.

---

¹⁴ Види: Хрватскиот (ЗТД, чл. 323/3), Словенечкиот (ЗТД, чл. 328/3).

¹⁵ Види повеќе: Barbić J., Dioničko društvo, Zagreb, 2000, str. 552.

Во фигуративна смисла, терминот златни падобрани укажува на фактот дека членовите од управата/менаџментот и покрај престанокот на нивниот работен однос имаат определена сигурност – нивното слетување е сигурно.

Дејството/моќта на златните падобрани се огледа во отежнувањето на преземањето контрола. Златните падобрани може да произведат дејство на спречување на преземањето само во комбинација со други мерки на одбрана. Оправданоста на институт првенствено произлегува од редуцирањето (елиминирањето) на инхерентниот спор кој реално егзистира помеѓу органот на управување и акционерите во друштвото. Ова во смисла на тоа што, членовите на управата повеќе ќе водат смета за интересите на акционерите во ситуација кога нивната иднина е обезбедена. Златните падобрани го прават друштвото помалку атрактивно за преземање, од аспект на тоа што со исплаќањето на надоместоците му се намалува финансиската моќ и капацитет на таргетираното друштво. Од друга страна, во правната теорија¹⁶ застапени се становишта кои златните падобрани ги перципираат како средство што исклучиво ги штити интересите на членовите на управата. Имено, високите надоместоци честопати претставуваат причината поради што менаџментот дејствува во функција на интересите на потенцијалниот преземач. Понатаму, како аргумент во прилог на ова становиште се поставува прашањето – кој од членовите на управата ќе го искористи правото на надомест за престанок на работниот однос. Реално, преземачот на контролата им го прекинува работниот однос на членовите од управата кои дејствуваат спротивно на интересите на друштвото. Оттука, контрапродуктивноста на златните падобрани во поглед на заштитата на интересите на друштвото.

Правната основа на овие мерки на заштита претставува договорната клаузула со која се обезбедува паричен износ за директорите во компанијата чиј работен однос престанал после преземањето контрола. Договорната клаузула со која се уредува ова прашање најчесто е составен дел на договорот за работа. Во деловната практика, не ретко ваквите договорни клаузули се содржани во посебни договори помеѓу друштвото и менаџментот.

Конечно, на мислење сме дека златните падобрани се во функција на неефикасната управа, и оттука, донесувањето на одлука за ваква мерка на одбрана би требало да се спроведе со внимателно анализирање на сите околности во друштвото.

---

¹⁶ Види повеќе: Радовиќ В., *op. cit.*, стр. 337.

г) Пронаоѓање бел витез – конкурентски понудувач (*White knight*)

Суштината на „пронаоѓањето“¹⁷ бел витез“ како мерка на одбрана од преземањето контрола се состои во потрагата по алтернативна/ конкурентска понуда за преземање спрема која менаџментот е пријателски расположен. Попрецизно, управата на друштвото мотивирана од неповолната понуда на актуелниот понудувач или од неговите намерите после окончувањето на постапката да атакува на позиции на директорите, презема мерки во насока на пронаоѓање „најпоповолен“ понудувач за акционерите. Во ова смисла, компанијата бел витез склучува договор за преземање (*merger agreement*) со цел да ја заштити таргетираната компанија од непријателското преземање.¹⁸

Споредбено-правните искуствата покажуваат дека институтот бел витез е длабоко е интегриран во корпоративната практика. Неговото дејство првенствено се однесува на заштита на интересите на акционерите. Ова во смисла на тоа што акционерите независно од тоа кој ќе го преземе друштвото се наоѓаат во повластена позиција. Во борбата помеѓу компанијата бел витез и оригиналниот преземач¹⁹ акционерите само го чекаат победникот и висината на надоместот за продадените акции. Субјектот кој во текот на целокупниот процес на преземање е под притисок и игра активна улога во постапката на преземање е – органот на управува. Сепак, конечната одлука за тоа кој ќе биде победникот од постапката за преземање одлучуваат – акционерите во друштвото. Ова од причина што понудата за преземање *in ultima linea* е упатена до сопствениците на акциите.

Мерки на спречување на преземањето контрола

а) Заемното капитално-учество (*Cross-shareholdings*)

Во правната теорија и деловна практика, заемното капитално-учество²⁰ се подведува во групата - претходни мерки на одбрана од преземањето контрола. Споредбеноправо, искуствата од практиката покажуваат дека

---

¹⁷ Во правната теорија постојат дилеми околу прашањето – *дали треба да се користи терминот пронаоѓање или барање на конкурентски понудувач.*

¹⁸ Hunt P., *Structuring merger & acquisition: A guide to creating shareholder value*, New York, 2004, p. 579.

¹⁹ Не ретко во правната теорија оригиналниот понудувач на преземањето се среќава под терминот *црн витез*.

²⁰ Симплифициран случај на заемно капитално учество (*cross-shareholding*) постои кога компанијата А поседува 20% од компанијата Б и обратно компанијата Б поседува 15% од акциите во компанијата А.

заемното капитално-учество како мерка на одбрана не е општоприфатено од страна на акционерските друштва. Моќта на овој инструмент се огледа во редуцирањето на бројот од расположливи акции на пазарот и потребата да се обезбеди согласност од управата на друштвото кое поседува акции во таргетираната компанија. Во однос на останатите мерки на одбрана кои дејствуваат во насока на спречување на преземањето, предноста на заемното капитално-учество се огледа во сигурноста која се обезбедува преку поседувањето на дел од капиталот од страна на друштвото пријател. Во ова смисла, тешко е да се поверува дека постојат посоодветни средства за одбивање на понудата за непријателското преземање од постоењето значаен акционер кој нема волја да ги продаде советите акции.²¹ Во правната теорија, заемното капитално-учество се дели според бројот на друштвата кои се капитално врзани и висината на капиталното-учество. Врз основа на првиот критериум се разликуваат двострани и повеќестрани капитални учества. Понатаму, врз основа на висината на капитал-учеството се разликуваат просто и квалификувано капитално-учество. Кога станува збор за повеќестрано капитално-учество, преземањето контрола станува практично невозможно. Ова е од причина што, врзувањето на повеќе друштва преку својот капитал генерира синџир чие прекинување би значело обезбедување согласност од страна на акционерите на сите друштва од веригата. Илустративно, друштвото А поседува 25% од акциите во друштвото Б, друштвото Б поседува 20% од капиталот на друштвото В и друштвото В поседува 25% од акциите во друштвото А. Оттука, тежината на овој институт како мерка на одбрана од непријателско преземање.

Заемното капитално учество како дел од дефанзивната стратегија на определено друштво практично значи спречување на преземањето контрола. Институтот максимално е експлоатиран во рамки на европско-континенталниот систем на право – *Германија*, наспроти *common law* системот каде што заемното капитално-учество ретко наоѓа практична примена.²²

б) Одредување максимален број гласови на акционерот (Caps on voting rights)

Концентрацијата на гласачките право во рацете на едно лице претставува исклучително ефективна мерка на одбрана од непријателско преземање. Во својата суштина преземањето на ова мерка значи

---

²¹ Adolff J., Meister B., Randell C., Stephan K.D., Public Company Takeovers in Germany, USA, 2002, p. 208.

²² Види повеќе: Ferrarini G., Shareholder value and the modernization of European corporate law, 2003, p. 248.

ограничување на бројот на гласови што еден акционер може да ги користи независно од бројот на акции кои ги поседува. Ваквото решение во статутот на едно акционерско друштво укажува на отстапувањето од принципот на пропорционалност во гласањето.

Раскинувањето на врската „една акција еден глас“ реално постои во законодавствата на повеќе правни системи.²³ Исклучоци се предвидени во рамки на Германскиот правен систем каде што важи принципот – една акција еден глас. Нашето позитивно право го застапува принципот на пропорционалност во гласањето. Во ова смисла, (ЗТД, чл. 280/1) секоја акција која дава право на глас дава право на еден глас во собранието на друштвото.²⁴ Максимализирањето на гласачките права на акционерите не го спречува преземањето на контрола врз таргетираното друштво од правен аспект. Спречувањето се однесува на воспоставувањето фактичка контрола. Ова во смисла на тоа што, поседувањето значајно капитално учество во капиталот на друштвото што се презема не обезбедува фактичка контрола. Предноста на ова мерка на одбрана произлегува од моќта самостојно да го спречи преземањето. Меѓутоа, одредувањето максимален број гласови за акционерите истовремено го карактеризира една негативност која реално го намалуваат значењето на ова мерка за одбрана – обезбедувањето голем број гласови од акционерите на собранието за донесување на ваква мерка. Попрезицино, колку е реално да се очекува дека еден акционер ќе гласа за ограничување на своето право на глас. Следствено, практиката покажува дека бројот на правни системи кои се уште ја познаваат ова мерка е сè помал. Во прилог на ова егзистираат бројните компаративни решенија со кои се укинува можноста за одредување максимум гласачки права на акционерите, како и решенијата на Директивата за преземање.

2. Директива на ЕУ за преземање контрола во акционерските друштва

Стекнувањето суштински познавања од сферата – „мерки на одбрана од преземање контрола“ неопходно ја наметнува потребата од анализа и елаборирање на униформното европско право кое пропишува решенија за

---

²³ Нашиот (ЗТД, чл. 280)

²⁴ На мислење сме дека во поглед на ова прашање законодавецот неопходно треба да реагира во функција на појаснување, отстранување на контрадикторноста на одредбата од (ЗТД, чл. 280/4). Имено, јасно е дека во Р. Македонија (независно од тоа дали станува збор за обични или приоритетни акции) една акција носи право на еден глас, меѓутоа теоретски дилемата се јавува во делот - *забрането е издавање акции од ист род кои за ист номинален износ даваат различно право на глас во собранието*. Argumentum a contrario, постои можност за издавање акции од различен род кои даваат различно право на глас.

ова проблематика. Независно од позицијата²⁵ во која се наоѓа Р. Македонија во однос на Европската Унија, како и од тоа дали и кога Р.Македонија формално ќе стане дел од европската унија, потребата од проучување на униформните решенија по ова прашање логично проилегува од потребата за усогласување на домашното со европското законодавство.

На полето на преземањето контрола во акционерските друштва, Директивата на ЕУ за преземање²⁶ претставува најзначајниот правен извор во рамки Европа. Р. Македонија тргнувајќи од потребите за заштита на интересите на сопствениците на хартии од вредност, обезбедувањето транспарентност во постапката за преземање, потребата од информирање на сопствениците на вредносните хартии за упатената понудата, како и од потребата да се следат европските трендови во поглед на предвидените униформни решенија го усвои Законот за преземање на акционерски друштва. Попрецизно, собранието на Р.Македонија („Сл.весник на РМ“ бр.4/02) го усвои основниот текст на Законот за преземање на акционерски друштва. ЗПАД од неговото донесување до денес претрпе неколку измени и дополнувања врз основа на обврската за усогласување на постојниот закон со Директивата 2004/25/ЕЗ.²⁷ Измените и дополнувањата на ЗПАД се однесуваат на следново – *одредбите од законот се применуваат за хартиите од вредност издадени од акционерските друштва со посебни обврски за известување согласно со Законот за хартии од вредност; се скратува рокот за реализација на понудата за откуп од 30-60 на 15-45 денови; се дава можност за принудна продажба на остатокот на акции на понудувачот, во случај кога понудата за откуп била успешно реализирана и биле откупени најмалку 95% од акциите со право на глас.* Понатаму, се прошируваат случаите во кои не е предвидена можноста за упатување понуда за откуп и тоа – *хартиите од вредност се стекнати во стечајна постапка; хартиите од вредност се стекнати при промена на правниот облик на трговското друштво; хартиите од вредност се стекнати по пат на наследство* итн.

Конечно, потребата од редуцирање на проблемите во македонската судска практика во однос на прашањето за преземање и мерките на одбрана од преземањето ја наметна потребата од продолжување на активностите во насока на целосно усогласување со одредбите од Директивата.

---

⁴⁵ Р. Македонија на Самиот во Брисел на 17 декември 2005 година, со решение на Европскиот совет се стекна со статус земја кандидат за членство во ЕУ.

²⁶ Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 2004 takeover bids (Official Journal L 142) од 30.4.2004 година.

²⁷ Законот за изменување и дополнување на Законот за преземање акционерски друштва од 04/2002/07 година.

Заклучок

Трудот претставува осврт на една посебно значајна проблематика од областа – право на друштва. Согласно со базичните претпоставки на дисциплината, авторот тргнува од детерминирањето на поимот и видовите мерки на одбрана. Авторот во трудот се занимава со дилемата – на што се должи високиот/нискиот развој на пазарот на корпоративна контрола во одделните правни системи во светот? Како државата преку својата глобална политика влијае врз развојот на овој пазар? Кој концепт на правна регулатива е правно издржан?

Во трудот е прифатено становиштето дека во деловното опкружување одделените правни системи своите решенија ги утврдуваат од принципот на неутрална управа (рестриктивна регулатива) до принципот на слободно одлучување (либерални позиции/право на вето). Соочени со амбициозен и брз развој на мерките на одбрана, како механизам преку кои членовите на управата се обидуваат да ги заштитат своите позиции во друштвото авторот смета дека за управата и за друштвото најдобро е да не се доведе во ситуација да биде подобен за преземање. Авторот во повеќе наврати истакнува, освен кога понудениот трговски субјект има сопствена и целосна контрола врз друштвото, во останатите случаи мерките на одбрана за управата претставуваат само „купување време“.

Литература:

- Радовиќ В., *Мере одбране акционарског друштва од преземање контроле*, Београд, 2008.
- Steinbacher J., *Defense Strategies against Hostile Takeovers*, International University of Monaco, 2007.
- Buxbaum R.M., *European business law: Legal and Economic analyses on integration and harmonization*, New York, 1991;
- DePamphills D.M., *Mergers, acquisition, and other restructuring activities*, Amsterdam, 2005.
- Barbić J., *Dioničko društvo*, Zagreb, 2000.
- Siems M.M., *Convergence in shareholder law*, Cambridge, 2008.
- Hunt P., *Structuring merger & acquisition: A guide to creating shareholder value*, New York, 2004.
- Adolf J., Meister B., Randell C., Stephan K.D., *Public Company Takeovers in Germany, USA*, 2002.
- Ferrarini G., *Shareholder value and the modernization of European corporate law*, 2003.

Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 2004 takeover bids (Official Journal L 142) од 30 /04/2004/ година.

Закон за преземање на акционерски друштва (Сл.Весник 4/02, 37/02, 36/07).

